A szocialista hazaszeretetre nevelésről

HAZAFIAS NÉPFRONT BUDAPESTI BIZOTTSÁGA
1967

A szocialista hazaszeretetre nevelésről

HAZAFIAS NÉPFRONT BUDAPESTI BIZOTTSÁGA
1967.

Az 1966. november 22-én megrendezett vita:

elnöke:

dr. Kovács Máté, tanszékvezető egyetemi tanár (Eötvös Loránd Tudományi Egyetem), a Hazafias Népfront Budapesti Bizottságának alelnöke;

előadója:

Farkas Sándor, tanszékvezető egyetemi tanár (Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem);

hozzászólói:

Csohány Gabriella, költő
dr. Daróczi Sándor, a Művelődésügyi Minisztérium főelőadója
Fedor Béla, a TIT budapesti filozófiai szakosztály titkára
Horváth Lajos adjunktus (Eötvös Loránd Tudományegyetem)
Máriássy Judit, újságíró, a HNF VI. kerületi bizottságának elnöke
dr. Mincsev Mihályné (Budapesti Orvostudományi Egyetem)
dr. Nyári Mária, adjunktus (Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem)
Ormos Tibor, a Képzőművészeti Lektorátus igazgatója
Salamon Jenő docens (Eötvös Loránd Tudományegyetem)
Simon Péter kandidátus (Eötvös Loránd Tudományegyetem)
Szabó Miklós, író, újságíró
Szépe Gyula kandidátus (MSZMP KB Társadalomtudományi Intézet)
Varsányi Gábor, tanár, az MSZBT II. kerületi elnökségének titkára.
Veres Péter, író.

Szerkesztette:
dr. Nyári Mária

Kiadja: a Hazafias Népfront Budapesti Biztottsága
Felelős kiadó: dr. Garam Józsefné

2741—1967. Szikra Lapnyomda, Budapest

BEVEZETŐ

Volt idő (a századforduló táján), amikor nem egy társadalomtudós amellett tört lándzsát, hogy a feudális tagoltság megszűnésével, a kisebb népek nagy nemzetekké való egybeolvadásával, a technika, a közlekedés rohanó ütemével, a gazdaság nemzetközi munkamegosztásának fejlődésével, a nemzet, mint társadalmi fogalom rövidesen „hatályát veszti".

Az utolsó félévszázad rácáfolt erre a hiedelemre. Mondjuk meg mindjárt: maga a következtetés nem volt teljesen alaptalan. Nagy történelmi távlatban szemlélve, a fejlődés valóban ebbe az irányba halad. De a történelemben az *útirány* nem azonosítható a *menetrenddel*, az egyes állomások elérésének idejét nem lehet teljes pontossággal meghatározni. Olyan „vonatról" van szó, amely nem egyenletesen halad előre; a veszteglés, a kitérővágány, sőt hátrafelé haladás itt sem ismeretlen.

Napjainkban (az utolsó évtizedekben) egy sor olyan változás ment és megy végbe, amelyek közvetlenül vagy közvetve előtérbe helyezik a nemzetek életével foglalkozó kutatást — a tudományban és a szellemi élet más területein egyaránt. E folyamatok részben *következményei*, másfelől *okai* egyes társadalmi jelenségeknek.

A teljesség és a sorrendiség igénye nélkül olyanokat említenénk, mint a volt gyarmatok felszabadulása. elindulása az önálló nemzeti lét útján; mint a második világháború előtt és alatt számos népnek a fasiszta hódítás elleni nemzeti küzdelme. Mint egyes polgári államok (Belgium, Kanada stb.) megoldatlan belső nemzetiségi ellentétei; a szocialista országok nemzeti fejlődésével kapcsolatos kérdések stb.

A tudományos életben élénk vita folyik *a nemzetnek, mint a társadalmi élet általános fejlődéstörvényeinek alávetett, sajátos jellegű, integrált alaki egységnek mibenlétéről.* Ennek ismeretetése kívül esik kereteinken. Elég annyit leszögezni, hogy a nemzetnek a társadalmi fejlődés egészéhez való viszonya: *a rész viszonya az egész-*

hez. Bármennyire is előtérbe kerül olykor· súlyos tévedések, hibák, összeütközések forrásává válik, ha a nemzeti érdeket a társadalom általános fejlődésével szemben akarják érvényesíteni.

Vannak a szocialista országokban, hazánkban is olyan mozzanatok, amelyek sajátos hangsúlyt adnak e kérdésnek. Ilyen mindenekelőtt az a társadalmi átrétegeződés, amelynek iránya a társadalmi különbségek elmosódása, a nemzetet korábban gazdaságilag, társadalmilag és politikailag megosztó ellentétek csokkenése, illetve megszűnése. Ilyenek egyes, a szocialista országok fejlődésével adódó problémák. És ilyen végül az a sajátos. dunamedenceinek is mondható „örökség", amelynek kihatásaképpen itt nagyrészt szinte kibogozhatatlanul kevert nemzetiségű összetételű államok léteznek.

A nemzeti kérdés: sokfelé ágazó, a tudomány- és ismeretágak sokaságát felölelő probléma. Tanácskozások sora sem lenne elég mindezen kérdések megvilágítására. A Hazafias Népfront Budapesti Bizottsága e részkérdések egyik legaktualisabbját, a *hazafiasság* kérdését tette egy, az 1966. év végén lefolyt tudományos-pedagógiai vita témájává.

A vita — amely még ennek a részkérdésnek sem ölelhette fel minden vonatkozását — sok érdekes gondolatot, problémát, javaslatot vetett fel. *Úgy véljük, hogy mindazoknak, akik tevékenységük során gyakran szembentalálják magukat társadalmi-politikai kérdésekkel, a vita ismerete nyújthat némi szerény segítséget.* Ezért a vita anyagát — a nagy terjedelem miatt részben csak szemelvényesen, illetve kivonatosan — minden érdeklődő számára hozzáférhetővé kívánjuk tenni.

HAZAFIAS NÉPFRONT BUDAPESTI BIZOTTSÁGA

Kovács Máté:

Tisztelt értekezlet! A szocialista hazafiság, a szocialista demokrácia, a szocialista nemzeti egység, az internacionalizmus, a nacionalizmus problémái az utóbbi időben különféle fórumokon kerültek napirendre. A viták során kitűnt, hogy mind a szocialista demokrácia, mind a szocialista hazafiság, mind pedig a szocialista nemzeti egység értelmezése igen eltérő politikai életünkben, és a közéletünkben részt vevő emberek tudatában egyaránt.

A Magyar Szocialista Munkáspárt VIII. kongresszusának határozatai foglalkoznak a szocialista hazafiság, a szocialista nemzeti egység, az internacionalizmus kérdésével, és elősegítik a különböző fórumokon rendezett vitákon e fogalmak tisztázását a szocializmus építése jelenlegi szakaszának megfelelő sajátosságokat figyelembe véve.

Nem véletlenül kerültek e kérdések a Népfront fórumai elé, hiszen a munkamegosztás alapján elsősorban a Népfront munkájában jelentkeznek az ezekkel kapcsolatos problémák. A fogalmak teljes elméleti tisztázását e fórumon nyilván nem oldhatjuk meg, de előbbre vihetjük és politikai munkánkban, a gyakorlatban biztonságosabban, egyértelműen, vagy legalábbis megközelítően egyértelműen foglalhatunk állást.

Farkas Sándor:

Kedves hallgatóim!

Azzal kellene kezdenem, hogy rendkívül hálátlannak érzem feladatomat, a bevezető megtartásának a feladatát, mégpedig azért, mert egy ilyen vitaindító előadás a dolog természeténél fogva a kérdés általános körvonalait kell, hogy felvesse. Az általánosság pedig sokunk gondolkodásában ikerfogalma a szokványosságnak, s nagyon félek, hogy ezt az ikerfogalmat nekem sem sikerül teljesen kettéválasztanom. Az előadásban szükségképpen meg kell, hogy említsek

néhány olyan dolgot is, amelyek a jelenlevők előtt többé-kevésbé ismeretesek. Mindenekelőtt engedjék meg, hogy elöljáróban három gondolatot vessek fel.

Az *egyik*, amivel a rendszeresség kedvéért foglalkozni kell, az, hogy vajon meg lehet-e határozni tudományos igénnyel a tulajdonképpeni tartalmát egy olyan bonyolult érzelmi-értelmi komplexusokból összetevődött fogalomnak, mint a hazaszeretet.

Erre csak annyit jegyeznék meg: természetes törekvés az, hogy minden gondolkodó ember igyekszik meghatározni helyét a világban. Ennek a helymegjelölésnek úgy is mondhatnám: helymegtalálásnak egyik lehetséges koordinátája a társadalomhoz, a hazához való viszony. Ez bizonyos fokig már érinti a kérdés jogosságát. Tudott dolog az is, hogy az átlagember hazafisága tulajdonképpen nem egyéb, mint érzelemmé, ösztönné sűrűsödött, ösztönbe lesüllyedt tudat, tudatalattba süllyedt konkrét társadalmi-politikai tartalom. Ha azonban a kérdést úgy tesszük fel, hogy az egykori tudat érzelemmé konvertálódott, akkor ebben benne van az is, hogy bizonyos vonatkozásban, bizonyos esetekben *régi* tudatról van szó. Valóban: a hazafiság ma fellelhető fogalmához meglehetősen sok régi, részben, hangsúlyozom történelmileg, társadalmilag elavult vonás is társul. Ezért úgy gondolom, az visz közelebb bennünket célunkhoz, ha elérjük, hogy a hazafiasság gondolatvilágát a tudat mélyéről, az érzelemből a tudat szintjére emeljük, másrészt új, konkrét, aktuális tartalommal oltjuk be és ebből következik a további feladat, hogy ezzel együtt ismét érzelmivé is kell azt tenni, természetesen megtartva a régebbi tartalom ma is érvényes elemeit. (Kicsit durva ez az elválasztás, tudom magam is: a tudat és érzelem kibogozhatatlanul egybeszövődik.)

A *másik* gondolat, amelyet felvetnék, hogy a hazafias érzés az évszázadok során természetesen mindig ki volt téve a történelem hullámverésének. Bizonyos szakaszokban felível, majd ellankad, a történések váltakozása szerint. A magyar történelemben a hazafias érzés túl gyakran fűződik a nemzeti megaláztatás, a nemzeti balsors motívumaihoz. Legalábbis a XVI. századtól, Szkhárosi Horváth szörnyű átkaitól Bornemisza Péteren át a reformkorig szinte ez az uralkodó hangütése a hazafias gondolkodásnak. Nem hiszem, hogy más népeknél ennyire élne ez a mozzanat, talán a lengyeleknél. De ha egy kicsit becsületesen belegondolunk: a francia hazafiságélmény olyan gondolatokhoz fűződik, mint Jeanne d'Arc, a nagy forradalom, a Grande Armée, az olasz hazafiság tartalma át van itatva a reneszánsz, a Risorgimento gondolatkörével és így lehetne

folytatni. Ha van is nálunk ilyen optimisztikusabb tradíció, néha elég egy kis ütés, hogy ez a negatív mozzanat felszabadulhasson.

Világos, hogy a szocializmus építésének menete egyáltalában nem mentes a nehézségektől, hibáktól, hullámvölgyektől, és a nehézségek, olykor hibák, persze gyakran jószándékú enbereknél is ezt a hangütést keltik életre. Ma is sokak hazafias érzése, hogy úgy mondjam, egy ilyen öröklött mélabúval terhes; kétely, pesszimizmus, a valóság és a lehetőségek alulértékelése jegyében fogant. Egyes esetekben összeszövődik a nacionalizmussal is, amelynek objektív kitevője kétségkívül ma szocialistaellenes jellegű.

Végül a *harmadik* ilyen előrevetített gondolat, amelyet szóvá tennék, az, hogy a hazafiságnak, mint minden társadalmi-politikai fogalomnak, van múltbeli, jelenidejű és jövőbeli vetülete. A feladat annak bizonyítása, hogy a tényleges hazafiság — még ha olykor keserű hangon szólt is — történelmünk minden jelentős időszakában mozgósító, előremutató, előrevivő volt. Feladat annak feltárása is, hogy a hazafiság mai értelmezése milyen kapcsolatban van a szocialista építés egészével, eredményeivel vagy zökkenőivel.

Most a kérdés érdemi részére áttérve, azt szeretném mindenekelőtt leszögezni, hogy a közélet, a közgondolkodás bármely területéről legyen is szó, akár a tudományos ismeretterjesztésről, akár a sajtóról, a publicisztikáról, művészetről, az iskoláról — a hazaszeretet vonatkozásában —, úgy vélem akkor fogjuk fel helyesen feladatunkat, ha a mai vitát egy hosszabb, divatos szóval élve, többlépcsős, tehát tervszerű „hadjárat" részeként tekintjük. Egy hosszan elhúzódó munka elemeit kellene tehát tulajdonképpen ebben a mai beszélgetésben leraknunk.

Az előbb már érintettem azt a kérdést, hogy van-e objektív, tudományosan meghatározható kritériuma a haza, a hazaszeretet, a hazafiság fogalmának. Úgy gondolom, ilyen van, ez többé kevésbé közismert is. Azt tenném még hozzá, hogy e kritériumok egyikében-másikában széles körű, vagy éppen teljes egyetértés uralkodik, másokban talán nehezebben egyezhetünk meg.

Az első ilyen ismérv, amely természetes is, és ahol a legkevesebb a nézeteltérés, hogy a haza, a hazaszeretet fogalmába szükségképpen beletartozik a terület, az ország, amelyben élünk, a *szülőföld*, a tájélmény országossá tágult érzése, ahogyan a franciák mondják: amour du clocher. Itt gondolom, semmiféle vitának nincs helye.

A második ilyen kritérium az *anyanyelvhez, a kultúrához*, a nemzeti hagyományokhoz való viszony kérdése. Itt már valamelyest eltérhetnek a vélemények.

Közismert az a lenini megállapítás, amely szerint két kultúra van minden jelenkori kultúrában. Úgy gondolom, hogy ez a tétel

igaz, akkor is igaz, ha olykor visszaélnek vele, vagy helytelenül alkalmazzák. Csak arra kell gondolnunk, hogy a mi magyar kultúrafelfogásunkba szervesen beletartoznak olyan alkotások, olyan alkotók, amelyeket, akiket a maguk idején hivatalosan hazaellenesnek, hazafiatlannak, esetleg hazaárulónak nyilvánítottak, amelyeket ki akartak zárni a nemzeti kultúra fogalomvilágából. Beletartozik Ady és Móricz, Bartók és József Attila, Derkovits és mások, akiknek hazafisága, a hazához való viszonya nyilván nehezen volt összeegyeztethető akkori ellenlábasaik ilyennemű fogalmaival.

Persze — és itt bizonyos értelemben mentegetőznöm kell — amikor a különböző álláspontokat felvetem, nem tudok menekülni egy bizonyos mértékű sarkítástól. Ellenpólusokon keresztül kell érzékeltetnem egy-egy gondolatot —, nem azért, mintha csak ezek az ellenpólusok lennének. Zárójelben megjegyezném, hogy a feladat nehézsége szinte minden eszmei kérdésnél éppen abban áll, hogy az ellenpólusok közötti *árnyalatokat* megfelelően megtárgyaljuk és helyüket megtaláljuk. A kultúra, a nemzeti hagyományok tekintetében tehát úgy gondolom fontos a hazafiság szempontjából is különbséget tenni társadalmilag, politikailag haladó és nem haladó tendenciák között.

Még nagyobb vitának van lehetősége annál a *harmadik* ismérvnél, amelyet úgy fejezhetnék ki, hogy a haza, a hazaszeretet történelmi fogalma nem független az adott *társadalmi rendszertől*. Gondolom, hogy itt, a téma avatott ismerői előtt ez a kérdés jólismert, ugyanakkor azonban le kell szögeznem, hogy éppen ez az ismérv, ez a rendkívül fontos kritérium nagyon kis mértékben hatotta át mai közéletünket, közgondolkodásunkat.

Ebből adódna az egyik, talán legelsőrendű feladat. Az ugyanis, hogy elfogadtassuk, eszmevilágunk részévé tegyük a hazafiság és a társadalmi haladás történelmi, organikus kapcsolatát. Bizonyítandó, s úgy gondolom, könnyen bizonyítható is, hogy a nemzeti felemelkedés időszakaiban a hazafiság pesszimista vonásai háttérbe szorultak. A reformkor irodalma, az 1848 körüli irodalom úgyszólván kiapadhatatlan, bőséges tárháza az ilyen gondolatoknak.

Ez a gondolat persze — már mint a hazaszeretet, a hazafiság és a társadalmi haladás organikus ötvözetének a gondolata —, nem a marxizmus sajátja. Megtaláljuk ezt a legkülönbözőbb elődeinknél is. Engedjék meg, hogy tanúképpen Kölcseyt vonultassam fel. Unokaöccséhez intézett intelmeiben a következőket mondja: *„Minden művelt embernek a hazát kell legfőbb gondjává tennie: s ez mindenek felett oly hazákról értetik, hol az egyes polgárnak a közdolgok folyásába tekinteni joga, s kötelessége van."*

De hivatkozhatnánk Wesselényi Miklósra is, aki egyik beszédében azt mondja, hogy *„a nemzeti hév, a buzgó érzet polgári álladalomban nem fő cél, hanem a fő célnak, tudniillik a szellemi és anyagi jólét mentől inkábbi kifejtésének, biztosításának és mentől többekrei kiterjesztésének alárendelt cél és arra való eszköz".*

Azt hiszem, hogy ezekkel a megfogalmazásokkal maradéktalanul egyetérthetünk; ez tartalmilag azonos a mi hazafiság-fogalmunkkal is.

Ugyanakkor szeretném leszögezni, hogy ennek a gondolatnak mondhatjuk: szemléletnek széles körű elfogadtatása, sőt mi több, beidegzése nélkül, nem juthatunk el a szocialista értelemben vett hazafiság fogalmához sem. Úgy gondolom, hogy pedagógiai módszerként is helyes nekünk ezektől az eszmei elődeinktől kiindulni, elfogadtatni ezeket — felújítani, ha úgy tetszik —, természetesen nem megállva a régi gondolatoknál, hanem mutatis mutandis érvényesítve azt a mában.

Emellett, hogy szűkítsem a kört, s talán egy kevésbé népszerű, kevésbé befogadott gondolatot vessek fel, úgy gondolom, szükséges megemlíteni és bizonyítani a társadalmi haladás általános kritériumán túl a hazafiság *osztályjellegét,* nem feledve természetesen, hogy a hazafiság sohasem szűkült és nem szűkülhetett le egyetlen osztály privilégiumává.

A minden nemzetben élő két nemzet gondolatát nem Lenin találta ki, csak ő fogalmazta meg igen pregnánsan és elméleti igénnyel. De megtaláljuk, a „két nemzetet" bárhová nyúlunk — a magyar társadalmi gondolkodásban is. Csak futólag emlékeztetnék Vörösmartynak az Ország háza című versére:

A hazának nincsen háza.
Mert fiainak
Nem hazája.
Büszke fajnak
Küzdő pálya,
Melyen az magát rongálja
— — — — — — — — —
Hol nevét rút ferdítésben
Ismerik csak átokképen.
Neve: szolgálj és ne lásd bért.
Neve: adj pénzt és ne tudd, mért.
Neve: halj meg más javáért,
Neve szégyen, neve átok:
Ezzé lett magyar hazátok.

Emlékeztetek Wesselényi levelére, amelyben panaszkodik a „bikkfafejű" erdélyi magyar főurak makacsságára, értetlenségére és még sok mindenre. Úgy vélem, hogy ez a gondolat, a két nemzetnek ez a gondolata, bármily természetes, bármily magától értetődő, még kifejtésre, bizonyításra, terjesztésre szorul.

Kétségtelen, hogy a hazafiság vonatkozásában nem lehet egyivásúnak tekinteni Zápolyát és Dózsát, Kossuthot és az aulikusokat, Vasváryt és Zichy grófot, Herczeg Ferencet és Szabó Dezsőt, Tormay Cecilt és Juhász Gyulát, és így tovább, hosszan lehetne folytatni a sort — ismét megjegyezve, hogy ez az éles szembeállítás azért is szükséges, hogy azután árnyalhassuk a fogalmakat a gyakorlati megközelítés során.

Egyébként a „két nemzet" fogalmának igazolására felvonultathatjuk az egész történelmet. Nem turáni átok az, hogy magyar magyar ellen fordult, hanem a társadalmi fejlődésnek épp oly természetesen velejárója, mint amilyen természetesen az, hogy a francia forradalmárok a vendée-i háborúban a módos parasztok ellen fordultak, mint amilyen természetes és történelmileg szükségszerűek voltak az angol polgári forradalom időszakának sok évre elnyúló, véres harcai és a világtörténet sok más hasonló jelensége.

Nos, fel kell vetnünk azt is, hogy a hazafiságnak ez a *kétoldalú* értelmezése (amelyek között a felelős történelmi gondolkodásnak különbséget kell tenni, amelyek közül végső elemzésben általában csak az *egyik* jelölhető igazi hazafiságként) —, tehát ez a kétoldalúság nemcsak egyazon időben érvényes, hanem természetesen történelmi egymásutánban is. Mindenki egész természetesnek fogja találni azt, hogy a polgárság, főleg a korai polgárság, nem fogadhatta el a feudalizmus hazaértelmezését, de ebből egészen természetesen, szükségszerűen eredt az is, hogy a munkásosztály helyzetéből fakadó hazafogalom sok vonatkozásában kell, hogy különbözzék a polgárságétól, noha természetesen magában foglalja annak legjobb, leginkább előremutató elemeit. Valahogy úgy lehetne ezt kifejezni, hogy a társadalmi fejlődéssel tágul a nemzet, a haza „befogadóképessége". Míg a hűbériség idején tényleg csak az akkori uralkodóosztály alkotta a nemzetet, és ezzel a hazát is, a polgárság uralma idején a nemzet már egy-két osztállyal „szélesült". A szocializmus társadalmi rendjében válik valóban egyetemessé a nemzet fogalma, szükségszerűen felölelvén a társadalom valamennyi alkotó, munkálkodó osztályát, rétegét, csoportját, a nemzet teljes jogú részévé fogadva a korábban e jogokból kisemmizetteket is. A „haza csak ott van, ahol jog is van" nem hiába vált sokat emlegetetté!

(Közbevetőleg megjegyzem: mennyi hibát és mulasztást kellett

elkövetnünk ahhoz, hogy ezek az oly természetesnek ható fogalmak még ma is bizonyításra szorulnak, s tulajdonképpen elég távol állnak az általános közgondolkodástól.)

A terep nagyon nehéz. Én természetesen csak a legnyersebb vonások felemlítésére szorítkozhatom. Igen sok finomításra, illusztrációra van még szükség. Az egész témakör elméletileg, pedagógiailag mindmáig nem eléggé kidolgozott; csak a legfőbb körvonalait vázoltuk fel eddig. Arra kell törekednünk, hogy körültekintően a formában, ne engedjünk a lényeget illetően: a lényeg alatt most a haza, a hazaszeretet fogalmának ezt az előbb ismertetett három kritériumát, e három ismérv elválaszthatatlan egységét, együtthatását értem.

Szeretném megismételni egy előző megjegyzésemet, amely szerint a demokratikus, ha úgy tetszik, a polgári haladó hazafiság és a szocialista hazafiság között igen sok a közös érintkező. Úgy, ahogy a szocializmus építését sem sajátíthatja ki magának a munkásosztály (meg nem is tudná egyedül elvégezni), természetesen méginkább áll ez a hazafiságra. Még a munkásosztály és a parasztság együttesen sem lehet a korszerű hazafiság hordozója. A cél és a törekvés a szocialista értelemben vett hazafiság legáltalánosabb elterjesztése. Ehhez azonban az átmenetek, a fokozatok hosszú útja vezet.

Ha leszögezzük a munkásság sajátos történelmi feladatát ebben a vonatkozásban is, ha tudjuk is, hogy végső soron a *szocialista* árnyalású hazafiság kell, hogy a nemzeti egység ideológiai alapjává váljék, fáradozásainknak oda kell irányulniuk, hogy a szocialista hazafiságnak a *demokratikus* hazafisággal közös vonásait erősítsük, nem feledve, és nem elfeledve különbségeiket.

Felvethetné valaki, hogy vajon jogos-e ilyen fokú sarkítás, ilyen polarizáció a hazafiság két ma is érvényes fogalma között?

Azt gondolom, hogy jogos, módszertanilag szükséges, és az idevágó kérdésekben való eligazodás céljából nélkülözhetetlen.

Felvethetné valaki, hogy egyáltalán megfogalmazhatók-e a különbségek a polgári, demokratikus hazafiság és a szocialista hazafiság között.

A teljesség minden igénye nélkül hadd kíséreljem meg egy néhány mondattal e különbségek felvázolását. Mindenekelőtt talán azt, ami a demokratikus értelemben és a szocialista értelemben vett hazafiságban közös.

Feltétlenül *közös* az, hogy a hazafiság fogalmába mindkettő beleérti a dolgozókat, azok javának szolgálatát. Mindkettő pártolja, igenli a társadalmi haladást. Mindkettő egyetért a haladó múlt megbecsülésével, a haladónak a nem haladótól való megkülönböztetésével. (Itt persze nagy vitatéma tárul fel, ami — úgy gondolom — nem a mai beszélgetésünk feladata. Ez annak a megközelítése,

hogy kultúrában, hagyományban mit tekintünk haladónak és mit kifejezetten nem haladónak.*)

Ami az eltérő vonásokat illeti, talán úgy fogalmazhatnánk meg, hogy a demokratikus hazafiság valamivel statikusabb fogalom, könnyebben beéri viszonylag lassabb, vagy alacsonyabb fokú társadalmi fejlődéssel, olykor visszaretten a továbblépéstől, éppen az egység fenntartására hivatkozva. A szocialista hazafiságot ezzel szemben hajlamos lennék amannál nagyobb távlatúnak, következetesebbnek jelölni, mint amely a tekintetét a következő társadalmi fejlődési fokra irányítja, látja és láttatja a társadalmi haladás útját.

A demokratikus hazafiság képviselői olykor hajlanak a társadalmi ellentétek elmosására. A szocialista hazafiság képviselőinek arra kell törekedniük, hogy az együttműködésben, az együttműködés mellett se feledjék, hogy társadalmilag előre jutni csak a szembenálló osztályok, társadalmi rendszerek hosszú időre elnyúló politikai, gazdasági és ideológiai megütközésével lehet.

A nemzeti egység fontos tényező, az erre való törekvés alapvető szempont, de nem fedheti el az ezen belül levő különbségeket.

A demokratikus hazafiság gyakran visszariad a leghaladóbb, legkövetkezetesebb — ne szégyeljük a szót — leglángolóbb forradalmárok érzelmeinek, hazafiúi voltának elismerésétől — megretten, idegenkedik a forradalmi valóság olykor kegyetlen tényeitől, vagy akár szükséges útkereső lépéseitől, amelyek sorsdöntő időben sohasem a nyugodt fontolgatás légkörében fogantak.

A szocialista hazafiság gyakran éppen ezeket az irányzatokat, személyiségeket érzi leginkább a magáénak, bennük látja a kor igazi szellemének megnyilatkozását, és ezzel az adott időszak hazafiságának legigazibb kiteljesedését. (Történelmi példákat ki-ki könnyűszerrel találhat.) Vállalja őket. útkeresésükkel, esetleges tévedéseikkel együtt.

Örök történelmi ellentétpárokról van itt szó. Hivatkozhatnék Erasmus Rotterdamus Luther Mártonhoz intézett figyelmeztetésére, Széchenyi István Kossuthnak szóló óvó intéseire — hogy továbbiakat ne említsek. Ezek a bölcs mérsékletről tanúskodó állásfoglalások (minden szubjektív jószándék ellenére), a társadalmi harcokban objektíve nemegyszer fékező, visszafogó erőként léptek fel.

* Annak megvilágítására, hogy mire gondolok: részben vannak már e téren érvényes, tudományosan megalapozott feleletek, részben még kidolgozandók. De a kidolgozott értékelések sem közismertek. Főleg (de nem csak) értelmiségünk egy részében intellektuális nyugtalanságot kelt Széchenyi István, Deák Ferenc, vagy Gorgey Arthur (a sort folytathatnók korszerű árnyalt értékelésének hiánya, pontosabban annak nem elegendő elterjedtsége. Úgy vélem, egy időben politikailag szükséges volt a legegyértelműbben haladó, illetőleg forradalmi, politikai irányzatok, személyiségek előtérbe állítása, történelmi „rehabilitása" s ez látszólagos egyoldalúságok forrása lett. Itt az ideje (nem átalvesve a palánkon) a valóságos arányok, árnyalatok helyreállításának, kozkincsé tételének.

(Itt most ezt az oldalt kell hangsúlyozni; ez ne homályosítsa el szellemi kiválóságuk, általában haladó voltuk elismerését.)

Hadd említsem még meg, hogy a demokratikusnak jelzett hazafiságfogalom könnyen átszövődik a nacionalizmus ilyen vagy olyan, talán szubjektíve jószándékú árnyalatával, főleg annak hagyományos formáival. A szocialista hazafiság ezzel szemben a haladó erők nemzetközi összefogását igyekszik előtérbe állítani.

A demokratikus hazafiság nemegyszer engedékenységet, békülékenységet mutat, magukat (akár szubjektíve őszintén) hazafiaknak vallók iránt, akiknek állásfoglalása azonban társadalmi szempontból retrográd. Olykor hajlandó szegreakasztani az ily jellegű ellentéteket.

A szocialista hazafiság nem köthet treuga Dei-t a társadalmilag, politikailag reakciós, jóllehet személyükben hazafias érzelmű emberekkel, csoportokkal.

Ám itt is hadd jegyezzük meg: ennek az elvi szilárdságnak minden érintkezést elutasító formája politikailag durva hibák forrása lehet. A hazafias érzés, ha őszinte, nemegyszer az ilyen irányzatok, személyiségek próbájává s egyben „igaz útra vezérlő kalauzává" válhat. És az ide irányuló tárgyalás, érintkezés helyes vezetése a szocialista hazafiság rugalmasságának próbája is. A Kommunisták Magyarországi Pártja például a nemzet függetlenségét veszélyeztető német nyomás elleni nemzeti tömörülés érdekében hajlandónak mutatkozott az 1937—44-es években a tőkésosztály egyes képviselőivel is együttműködni, még saját demokratikus, szocialista programjának időleges háttérbeszorítása árán is. (Abban az időben mindenek fölött álló feladat volt a nemzeti függetlenség védelme.) E politika helyességének igazolásául Bajcsy-Zsilinszky Endre és mások politikai pályaútját vonultathatnánk fel. Ez a politikai magatartás — kellő változtatásokkal — alapvonásaiban ma is irányadó kell, hogy legyen.

Még egyszer, talán most már sokadszor kell hangsúlyoznom, hogy ezek alapvető, jellegi vonások. Az említett különbségek fennállnak, és nem jelentéktelenek; *az eltérések túlhangsúlyozása kétségkívül épp oly káros és veszélyes lehet, mint teljes elhanyagolásuk*, elhagyásuk. A különbségek ilyen túlhangsúlyozásából egynémely kóstolót az elmúlt évek, évtizedek nyújtottak.

Hadd ismételjem: a demokratikus értelemben vett hazafiságnak számos olyan vonása van, amely a mienk is (mint kommunista szólok a kérdésről), de ez soha nem jelentheti azt, hogy a „magyarság" jegyében a haladó és a reakciós gondolatok egyesüljenek. És nem jelentheti — ezt nagyon szeretném aláhúzni — a teljesen társadalmi előjel nélkül „általános" hazafiság elfogadását sem. Úgy gondolom,

hogy ennek a teljesen előjeltelen, a társadalmi meghatározót teljesen elutasító, tagadó „általános" hazafiságeszmének hadat kell üzennünk, mert nagyon megnehezíti a gondolatok tisztázását. Talán, mint kiragadott illusztrációt, hadd említsem meg, hogy manapság az a fogalom, hogy „jó magyar ember" — rendszerint akkor bukkan elő, ha valamit takarni, vagy mentegetni kell. Aránylag ritkán emlegetik például kiváló tervezőkről, pedagógusokról, jó munkásokról. Az ilyen „általános" hazafiságnak — így fordult a történelem — ma elég gyakran szocialistaellenes mellékzöngéje van.

Van-e a hazafiságnak egyáltalán a társadalmi rendszer mineműségétől teljesen független eleme? Az előzőkben azt törekedtem, ha csak érintőlegesen is bizonyítani, hogy szorosabban véve ilyen nincs. A hazafiság korábban említett három összetevője csak együttesen, együtt és kölcsönhatásában érvényes! Ugyanakkor hadd szögezzem le, hogy súlyos hiba lenne a hazaszeretetet egyszerűen osztályjelenségként megjelölni, osztályjelenséggé degradálni, ahol a társadalmi kitevő *mindent* meghatároz.

Ami a félreértés okozója és ami kissé nehézzé teszi a kétféle, bár rokon társadalmi tartalmú hazafiság elkülönítését, az a közös elemek, a csaknem azonos érzelmi rezonanciák nagy száma bármely kor, vagy a legkülönbözőbb társadalmi csoportok hazaszeretetében. Ez szerepet játszik a fent érintett kérdésekben is. De ki vitathatná el azt a jogunkat, hogy megválasszuk és tudatosan alátámasszuk, hogy a hazaszeretet jegyében kinek nyújtunk kezet? És itt van szó a demokratikus és a szocialista hazafiság megfelelő értelmezéséről, illetőleg az általános, előjel nélküli hazafiság fogalmának elutasításáról. Remélem, hogy ezzel vitát fogok kelteni és szívesen állok elébe.

Összegezésül csak egyet szeretnék aláhúzni: azt, hogy az őszinte, átélt, társadalmilag retrográd indítékoktól nem fertőzött, ha szabad így mondanom: szennyeződésmentes hazafias érzés *szinte minden esetben emelője lehet a társadalmi progresszió irányába való tájékozódásnak*, és így az érintettek hazafisága magasabb szintre emelkedésének. Ehhez pedig hozzátartozik a szocialista hazafiság vallóinak, okos, célra tekintő, tapintatos és mindenek felett őszinte segítő (helyesebben: együttműködő) magatartása is. A hazafiság minden árnyalatának legfőbb próbája ma is, mint mindig: a tett, a gyakorlat. A „Fóti dal" ismert ironikus sorai (Nagyot iszik a hazáért S felsivít, Csak hogy egyszer tenne is már Valamit) ma is teljes érvényűek.

Ami a kérdésnek egynéhány jelenlegi vonatkozását illeti; közismert dolog, hogy a gazdasági alap fejlődésével, a magántermelés háttérbe szorulása nyomán alakul a társadalmi struktúra is. Emlé-

keztetni szeretnék rá, hogy a magyar történelemben (és minden ország történelmében) a nemzeti egyetértést, a nemzeti *egységet* mindig is átszőtte különböző intenzitással, különböző áthatással, az osztályok közötti, gyakran antagonisztikus *ellentét* — még azokban a korszakokban is, ahol a hazaszeretet a legmagasabbra ívelt fel. Ma, úgy gondolom ott tartunk, ahol az egy nemzetben élő két nemzet objektív alapjai hangsúlyozom, *objektív* alapjai — megszűnőben vannak; távlatilag kialakulóban van tehát az egységes szocialista haza- és hazafiság értelmezés társadalmi talaja. Ma már objektíve nincsenek jelen társadalmunkban azok a feszítőerők, amelyek a hazafiság szögesen eltérő értelmezését eredményeznék. Ez mindenképpen könnyebbé teszi azt a feladatot, amelyet az imént megkíséreltem körvonalazni.

De ugyanígy látnunk kell, hogy a *szubjektív* mozzanat eléggé elmarad a társadalmi fejlődéstől, látnunk kell, hogy éppen a hazafiság kérdésében igen sok, veszedelmesen gyakori az indifferentizmus, egyfajta nihilizmus. Talán nem túlzok, ha azt mondom, hogy főleg a fiatalságban, és nem túlzott, ha azt mondom, hogy részben saját hibáink tükreként is.

Itt tehát alapvető feladatok hárulnak ránk, pedagógusokra, írókra, művészekre, újságírókra és mindazokra, akiknek a fiatalsággal érintkezésük van.

Szeretném leszögezni még az előző párhuzam, a demokratikus és a szocialista hazafiság közötti párhuzam folytatásaként, hogy meggyőződésem szerint a mai hazafiság semmilyen formája nem választható el a szocializmushoz való viszonytól. Úgy is fogalmazhatnám ezt, hogy *a szocializmus ellen nem lehet valaki magyar hazafi.* Többek között ez is bizonyítja az új társadalom gondolatának nagy progresszív erejét.

Azt is leszögezném, hogy a szocializmusban nem bízni, azzal szembefordulni ma a nemzeti nihilizmussal is egyenlő.

Természetes, hogy a réginek a maival való egybevetése terén, a társadalom régi arculatának a maival való összehasonlítása terén keresnünk kell az új formákat, óvakodva az elkoptatott banalitásoktól. És hadd mutassak rá egy elég súlyos, egész társadalmunkra kiterjedő nagy negatív nyomatékra, amelyet „társadalmi szégyellősségnek" neveznék. Nem divat most elismerni a szocializmus építésében elért eredményeket. Szinte azt mondhatnám, hogy kialakult egy olyan társasjáték szűkebb társaságokban: ki tud több rosszat, több negatívat mondani a szocialista társadalomra. Azt hiszem, lassan-lassan ideje lenne, hogy ezt új társasjátékkal váltsuk fel: ki merészel jót mondani a szocialista társadalomról? Például szűkebb baráti társaságban is! Kissé groteszkül hangzik, de mégis azt kell

mondanom, hogy merjünk büszkék lenni arra, amire büszkének kell lennunk, találjunk új formákat ennek kifejezésére és ne takarjuk el azt, amire nem vagyunk büszkék, amit szégyellünk.

Itt vetődik fel a hazafiság, a hazaszeretet viszonya a szocializmus építése során támadó nehézségekhez, vagy akár elkövetett hibákhoz. Ilyenek vannak. Azt gondolnám, ne kutatgassuk, hogy a mi társadalmi életünkben a szocializmus építésében előforduló tényleges hibák milyen mértékben történelmileg meghatározottak, vagyis elkerülhetetlenek, és milyen mértékben vezethetők vissza hozzá nem értésre, dilettantizmusra, a mélység hiányára, vagy felületességre, individualizmusra és rosszindulatra. Gondolom ezt ne kutatgassuk, de annyit szeretnék leszögezni, hogy ha e kérdéseknek akár gazdasági, akár társadalmi vonatkozásban valami közük van a hazafisághoz, akkor ez csak egy lehet: *a hibákkal is a hazafiság jegyében szembefordulni*, és megtenni mindent, ami hatókörünkben áll, megszüntetésükért, éppen hazafias alapállásból, a szocializmus igenlése talaján. Ha az ember ilyen társasági beszélgetéseket hallgat, akkor már-már az az érzése támad, mintha — bocsánat a kifejezésért — „sikktelen" dolog lenne a hazafiságot és a szocializmus építését egyszerre emlegetni.

Ezzel kapcsolatban vetődik fel a hazafiságnak, vagy a hazafiság hiányának megnyilvánulása a más népekkel, más országokkal való összehasonlításban. Ma rendkívül divatos Magyarország adott fejlettségi fokát a fejlett kapitalista országokéval összehasonlítani, természetesen megfelelő negatív következtetésekkel. Hadd szögezzem le, hogy ebben van jó is. Ki merte volna egy negyedszázaddal, vagy 30 évvel ezelőtt a magyar társadalmat a francia társadalommal összehasonlítani? Emlékezünk mi az olyan, főleg Ady által megfogalmazott kifejezésekre, hogy Halál-tó, Szennyes Hunnia, rongy ország, „Fagyos lehellet és hullaszag Száll ott minden virág felett, Elátkozott hely, nekem hazám, A naptalan Kelet" stb. Ki előtt lehet kétséges, hogy ennek meg volt a maga társadalmi alapja. Abban tehát, hogy ma ilyen nagy fesztávú, és hozzátenném, hamis fesztávú összehasonlításokat lehet tenni, van bizonyos pozitívum is. Pár évtizeddel ezelőtt senki sem mert volna ilyen összehasonlításokat tenni. Engedjék meg, hogy egy személyes visszaemlékezéssel hozakodjam elő. A második világháború előtt Párizsban jártam, és valahogy úgy adódott, hogy minden reggel egy bisztróban együtt reggeliztem egy francia munkással, aki akkor indult munkába. Hallatlan fájdalommal és irigységgel láttam annak a francia munkásnak rendkívül könnyed, emberileg öntudatos magatartását, beszédmódját, egész tartását és arra gondoltam, vajon lesz-e egyáltalán olyan idő, amikor a magyar munkásban az emberi, öntudatos magatartásnak ez a foka

kifejlődik. Ugyanezt kellett gondolnunk, amikor az 1934 előtti osztrák munkásnak kulturált magatartását, háztartási körülményeit és hasonlókat láttuk. Innen kell kiindulnunk, ha összehasonlítást akarunk tenni.

De milyen értéke, szabad talán azt mondanom, milyen tudományos értéke van az összehasonlításnak olyan országokkal, amelyeknek történelmileg 100—150 éves előnyük van a fejlődésben, amelyek nem szenvedtek évszázadokon keresztül a szomszéd elnyomása alatt, amelyeket a háború nem dúlt fel számtalanszor, amelyeket nem kellett a legutolsó háborúban szinte betűszerint a saját hamvaikból feltámasztani és így tovább. Azt gondolom, az ilyen összehasonlításokat vissza kell vezetni a maguk reális alapjára. És mindjárt hadd tegyem hozzá, hogy bátran állhatjuk és álljuk az összehasonlításokat minden olyan polgári, illetve tőkés országgal, amellyel negyedszázaddal ezelőtt egy szinten álltunk. Bátran álljuk az összehasonlítást és nem mi húzzuk a rövidebbet. Hozzá kell tennem, ez az egyedül jogos, reális, helytálló összehasonlítás, ez az, amiről nálunk, hogy úgy mondjam, tömegesen megfeledkeznek. Gyermekes gondolat az évszázados történelmi hátrányokért a szocializmust okolni.

Ide tartozik egy másik, mostanában igen sokat emlegetett problémakomplexus, amelyet úgy hívnak, hogy „Hírünk a világban". Mindenki tudja, hogy mennyit változott ebben a tekintetben a helyzet. Ezt a változást, amely lemérhető, ellenőrizhető, ki merné elválasztani a szocialista társadalom lététől? Ismét egy személyes emlék. Ifjú koromban nagy örömmel fedeztem fel és szereztem meg az egyik körúti antikváriumban Paul Tissot francia etnográfus könyvét, az Un Voyage aux Pays des Tziganes ou Hongrie ineconnue-t. Magyar címe: Utazás a cigányok földjén, vagy az ismeretlen Magyarország. 1875-ben jelent meg.

De jöjjünk egy kicsit közelebb. Bartók Béla 1937-ben, amikor már világhírű volt, amikor már nagyobb híre volt sok európai országban, mint itt, Magyarországon, Székely Zoltán magyar származású kiváló hegedűművésszel hangversenyezett. A párizsi rádióbemondó nem ismerte őket, keresztneveiket összecserélte, és a legnagyobb zavarban volt, amikor nemzetiségüket kellett megmondania. „Végül megkérdezte — írja Bartók Béla —, hogy tulajdonképpen milyen országból származunk, a tetejében pedig úgy vélte, hogy alighanem csehek vagyunk." Ennél most azért előbbre tartunk.

Ma már az általános műveltséghez tartozik tudni, hogy Franciaországban, Nyugat-Németországban, Angliában vers- és regényirodalmunk, művészi és tudományos életünk jó híre éppen az utolsó évtizedben, a szocializmus építésének évtizedében terjedt el.

Ezt a társadalmi és a világnézeti kontraszt miatt emeltem így ki.

De nem kevésbé része nemzeti öntudatunknak, hogy a baráti szocialista országokban művészetünk, irodalmunk, tudományunk százmilliós tomegek kultúrájának lett részévé.

És nemcsak a szellem közvetlen termékeiről van szó. Elég egy prózai exportstatisztikát áttanulmányoznunk, hogy láthassuk: iparunk milyen modern termékei találják meg az utat a legkülönbözőbb országokba, mindenekelőtt a szocialista országokba és a fejlődő államokba, de a fejlett tőkésországokba is. (Csak legutóbb lett ismeretessé, hogy például Amerikába aránylag nagy mennyiségű szerszámgépet szállítunk.) Aki ezt a szocialista társadalom lététől teljesen elválasztja, az, úgy gondolom, nem jó úton jár.

Min alapszik a nemzeti öntudat? Ezt a kérdést is fel kell vetnünk. Természetesen minden népnek van nemzeti öntudata, de ezt a nemzeti öntudatot sokszor — igen sokszor — súlyos tehertételek nyomják. Gondoljunk arra, hogy a francia, vagy az angol nemzeti öntudat gyarmati kegyetlenkedésekkel — bocsánat a banális fogalmazásért, de röviden ennyit — milliók kifosztásával, sokak kiirtásával terhelt. (Ezek közhelyek, de néha nem árt ismételni őket. Zárójelben említenék olyan neveket, mint Malájföld, Vietnam, Algéria, Kongó.) A német nemzeti öntudat ugyancsak leigázó törekvésekkel, a fajirtás emlékeivel és a régi politikára emlékeztető mai tünetekkel terhelt. Gondoljunk csak a legutóbbi bajorországi választási eredményekre, bár a napi politizálás azt hiszem, most nem feladatom.

Ami bennünket, magyarokat illet, azt hiszem, nemzeti büszkeségünk tárgya lehet, hogy bár vannak e téren történelmi bűneink, de ma nemzeti tudatunk, magyarság-tudatunk mentes a gyűlölködő, szennyező emlékektől, legalább ami az ország hivatalos politikáját illeti. Csak magunkra, a mi teljesítményeinkre, a mi eredményeinkre támaszkodunk és ezek szintén nem választhatók el a szocialista rendszertől.

Úgy vélem, hogy ebben az aspektusban kell néznünk gazdasági eredményeinket, fővárosunk építését, a társadalmi demokrácia reménhetőleg gyorsabb ütemben való fejlődését. Ismét Ady jut eszembe, aki 1907-ben egy budapesti építkezési beruházással kapcsolatban veti fel a kérdést, hogy kiké legyen Budapest, és kiké ez az ország? És így felel rá: „csak azoké, akik alul vannak és akik igézett népe a kultúrának". Azt gondolom, hogy kis túlzással jóslatként is kezelhetnénk ezeket a mondatokat.

Hadd összegezzem talán azzal, hogy jelenlegi társadalmi fejlettségi fokunk mellett, a szocialista hazafiság a többségnél elsősorban a tudatos politikai állásfoglalás függvénye. Tehát csak ösztönös úton nemigen alakulhat ki. Ezért kell megtalálnunk azokat az emelőket,

amelyek a jószándékú, nem szocialista emberek hazafiságát a szocialista hazafiság szintjére emelik. Ebben a demokratikus hazafiság érzésének elfogadása út lehet a szocializmus gondolatkörének az elfogadása felé, a szocializmus igenlése szükségképpen táplálja a szocialista értelmezésű hazafiságot. Minden ilyen tevékenység — ezzel befejezem ezt a gondolatkört — csak akkor lehet eredményes, ha nagy türelemmel kutatjuk a *fokozatokat,* az összekötő átmenő kapcsolatokat a szocialista hazafiság és a hazafiság más formái között, egy pillanatra sem adva fel természetesen a továbbfejlesztés szándékát.

Engedjék meg, hogy végül néhány megjegyzést tegyek *a hazafiság és a nemzetköziség,* az internacionalizmus gondolatkörével kapcsolatban, anélkül, hogy az idevágó, nagyobb részt ismert, általános megállapításokat ismételni kívánnám.

Az előbb említést tettem a nemzeti mélabú, a „búsmagyarság" gondolatáról. Ennek — azt hiszem — ikertestvére az a megfogalmazás, amit úgy szoktak mondani, hogy „egyedül vagyunk". „Egyedül vagyunk, kis nép, elhagyott nép vagyunk" — gyakran találkoztunk vele korábban. Persze, volt ebben igazság is, de korrekcióképpen hadd jegyezzem meg, hogy a politikai elszigeteltség (amikor volt), sok mással is összefüggött. Például egyes időszakokban a környező népektől éppen az szigetelt el, hogy elnyomók voltunk, vagy törekedtünk lenni. Meg aztán: nem is voltunk mindig egyedül. Csakhogy kikre támaszkodtunk? Támaszkodtunk az elnyomó Ausztriára, bizonyos időszakban a hitleri Németországra. Csak mint sajátos történelmi ellentmondást jegyzem meg, hogy az „Egyedül vagyunk" jelszó éppen abban az időben vált hetilapcímmé Magyarországon, amikor sajnálatosan *nem voltunk* egyedül, amikor a hitleri Németországhoz kapcsolódtunk.

De másra is tanít hazánk története. Történelmünk pozitív szakaszaiban népünk felé fordultak a földkerekségen azok, akiknek gondjuk volt az emberiség haladása, szabadsága. (Nem mint 1956 októberében, amikor Eisenhower és XII. Pius elsőként siettek jókívánságaiknak, örömüknek kifejezést adni a hazánkban lejátszódott ellenforradalom vélt győzelme kapcsán).

Úgy gondolom, a történelmi fejlődés törvénye az, hogy egy nemzet sem lehet tartósan egyedül a történelem haladó vonalában, ha csak nem földrésznyi óriásról van szó. A haladás erőinek nemzetközi összetartása éppen olyan természetes, mint ahogyan a nemzetközi reakció megtalálja egymás kezét. Engedjék meg, hogy itt ismét Kölcseyre hivatkozzam, két idézettel is.

Az egyik az országgyűlési beszédéből való, amelyet az 1831-es lengyel felkelés idején mondott, s amelyben a rendeket a lengyel

szabadságharc támogatására szólítja fel. De nem társadalmi előjel nélkül. *„Lehetetlen eltitkolnunk a veszélyt* — mondotta ebben a beszédében —, *mely bennünket fenyeget, amidőn határainkon polgári szabad alkotmány tapostatott el, s midőn az északi hatalom körülöttünk mindinkább terjedez. A kétségbeesésig kínzott emberiség, az alkotmányi meggyilkolt szabadság, az emberi eltaposott jogok nevében szólítom fel a tekintetes Rendeket: nyissák fel kebleiket a szánakozásnak."* Nem egyszerűen a lengyel nép szabadságáról volt szó, ismétlem, hanem elsősorban a lengyel polgári szabad alkotmány védelméről.

Érdekes az is, ahogy egyik barátjához írt levelében a nemzetköziséget megfogalmazza, a nemzetköziség és a hazafiság összefüggését megint csak olyan szövegezéssel, amelyet maradéktalanul aláírhatunk.

„Polgára lenni az egész világnak — írja — *én előttem nem azt a veszedelmes indifferentizmust teszi, mely minden patriotizmust, minden nacionalizmust kizár."* (Nacionalizmust a szó 130 év előtti értelmében!) *„Interessálva lenni az egész emberiségért, s mégis el nem veszteni azt az édes, s mintegy instinctuális érzelmet, mely a születés földjéhez von: ez a kettő nem ellenkezik egymással."*

Talán még egy megjegyzés, ha úgy tetszik illusztráció: a haladó erők nemzetközi összefogásának szemléltetésére hadd hivatkozzam a francia forradalom első alkotmányának, a Conventionnak első mondatára, amely úgy szól, hogy a francia nép — az 1792-es francia nép — természetes szövetségese minden szabadságáért küzdő nemzetnek. Az ilyen jellegű internacionalizmus tehát nagy történelmi múltra tekinthet vissza.

Nagy jelentősége van annak is — és itt megint csak általánosságot szögezhetek le —, hogy ma általában olyan országokkal haladunk együtt, amelyek igyekeznek megszabadulni, illetve megszabadultak a történelem terhes örökségétől.

A következőkben még néhány gondolat, amely választ, kifejtést, s ha úgy tetszik, terjesztést vár.

Érdemes végiggondolni azt, hogy volt idő, amikor a társadalmi haladáshoz való szegődés népünk számára csak áldozatot jelentett — és vállalta ezt az áldozatot. Ma nem ez a helyzet. Olyan kérdések vetődnek fel, hogy mit jelent az internacionalizmus gazdasági, társadalmi fejlődésünk, életkörülményeink fejlődése szempontjából.

Hadd jegyezzem meg, hogy persze, az internacionalizmus jelenthet közvetlen segítséget is, olykor áldozatokat is. Az utolsó évtizedek mutattak példát arra, hogy más nemzetek vállaltak ilyen áldozatokat, ilyen segítséget a mi javunkra is. De ha általában nézzük hazánk kapcsolatait, akkor mérhetetlen gazdasági előnyöket is lá-

tunk. A *történelmi* érdek, vagyis előrejutásunk a szocializmus irányába, s az *akút* érdek, vagyis közvetlen gazdasági fejlődésünk, életviszonyaink javulása ma egybevág. Gondolom, hogy ez ma az internacionalizmus legjelentősebb tartalma. Hogy lehetne ezt talán jobban is csinálni, kevesebb döccenővel, kevesebb nehézséggel, az biztos, de ez az alapténveket nem homályosíthatja el.

Érdemes áttekinteni történelmünket, hogy kikkel voltunk „szövetségben" évszázadokon át, mit nyertünk, vagy mit veszítettünk vele? Érdemes átgondolni, mit ér az, hogy 500 év óta először van béke a Duna-medencében, s kinek használna és mit érne ennek megzavarása; kinek és minek használ régmúlt érzések anakronisztikus konzerválása. Mindezeknek kiegészítő gondolataként szóvá kell tenni azt is — nehéz kérdés —, hogy mennyire vagyunk mentesek, mi magyarok, a régi, évszázados viszályok, ellenségeskedések hagyományaitól? Vagy mennyire mentesek más nemzetek, szomszéd népek? A kérdés fájdalmas, de a felvetésétől nem lehet eltekinteni. Ide tartozik az, hogyan reagálunk, vagy hogyan reagálhatunk más szocialista országokban fellépő esetleges negatív, nacionalista jelenségekre.

Ezt az egészet abban a kérdésben foglalhatnánk össze, hogy vajon évszázadok lidércnyomását lehet-e negyedszázadnál rövidebb idő alatt felszámolni? Az a nagy pedagógiai kérdés vetődik fel, hogyan, milyen módon, milyen anyagokkal, támpontokkal értessük meg a szocialista országokkal való együtthaladás tényleges előnyeit úgy, hogy ez túl a nagyon is elkoptatott szólamokon. kézzelfogható, megfogható, s az előbb említett szólamoktól egy kissé visszariadó emberek számára is hihető legyen.

Hadd említsem meg, hogy van *visszájára fordított* internacionalizmus is. Azt értem ezen, hogy ma, ha környező, vagy bármely nemzethez való viszony felvetődik, ennek a negatív éle általában és igen gyakran éppen, elsősorban, vagy kizárólag a szocialista országok ellen irányul. Gondoljunk arra, mennyire hagyományos volt Magyarországon a németekkel, az osztrákokkal való ellenségeskedés, milyen mély tradíciói voltak ennek a német-nemszeretetnek. Isten őrizzen, hogy ezt akarnám felébreszteni, akár Ausztria, akár Nyugat-Németország irányában. Szó sincs róla. De annak, hogy ez úgyszólván átadta helyét a környező, *hasonló társadalmi rendszerű* országok iránti negatív beállítottságnak, határozott politikai tartalma van, olyan politikai tartalma, amellyel számolnunk kell, s amellyel természetesen fel kell vennünk a harcot.

Csak mint közhelyet szögezném le ennek a gondolatmenetnek a befejezéseképpen, hogy a különböző országok egyre szorosabb gazdasági, politikai, társadalmi kapcsolata, ha úgy tetszik, internacio-

nalizálódása nem egyszerűen politikai kérdés, hanem objektív társadalmi törvény, amely a termelőerők fejlődéséből, növekedéséből, differenciálódásából, specializálódásából elkerülhetetlenül adódik. Társadalmi rendszer kérdése, hogy az internacionalizálódásnak ebben a folyamatában milyen ellentétek, súrlódások merülnek fel a fokozódó együttműködés kiépülése során. Pontosabban: súrlódások, nézeteltérések vannak itt is, ott is. Azt kell szemügyre vennünk ebben a kérdésben, hogy megoldásuk milyen irányban, milyen társadalmi rendszer irányában hat, milyen erőket növel, hogyan hat a több szabadságot igénylő dolgozók életére, hogyan hat a béke és a háború történelmi sorsküzdelmére, hogyan hat a felszabadulásukért, függetlenségükért küzdő népek sorsára. Ez lehet megítélésünk legfőbb szempontja.

Ezt a nemzetközi együttműködést a szocialista országok kezdték és a tőkésországok is csinálják. Itt rendkívül kevés a felvilágosítás, az ismeret, nagyon sok a téves fogalom, és sok a homály is: hadd tegyem hozzá, hogy ez az illetékes hivatalos helyekről származó tényekre, adatokra, tájékoztatásra is vonatkozik.

Úgy gondolom, hogy ezen a területen is fontos új fogalmazások, érvek, ismertetési formák megtalálása.

Bevezetőmet azzal fejezem be, hogy bizonyára számos pontban kiegészítésre, korrekcióra szorul, nyilvánvalóan ellenérveket is ki fog váltani, de más útja nincs egy ilyen, ismétlem, nagyon bonyolult, sok érzelmi szállal átszőtt kérdéskomplexus tisztázásának. Azt remélem, hogy ez a mostani beszélgetés széles körű további beszélgetéseknek, vitáknak ad majd tápot.

Simon Péter:

A szocialista hazafiság és a nemzeti érzés egymáshoz való viszonyával szeretnék foglalkozni.

Az elmúlt években, a nacionalizmus elleni harcról folyó történészvitákon elhangzott olyan vélemény is, amely szerint a nemzeti érzés a szocializmus építése időszakára irracionális jelenséggé vált, ami ellen küzdeni kell, s szocialista ember legfeljebb csak szülőföldjét és anyanyelvét szeretheti; egyebekben a nemzeti érzés a nacionalizmus legmélyebb alapja. Más szavakkal szólva: a nacionalizmus elleni harc csak akkor válik következetessé, ha végső soron — a szülőföld és az anyanyelv iránti szeretet kivételével — a nemzeti érzés kiküszöbölésére irányul.

Ez a vélemény szerintem *helytelen és káros.* Helytelen tudományos szempontból, káros politikai szempontból.

A reakciós nacionalizmus elleni harc mindenkinek szívügye, aki felismerte és belátta, hogy milyen célokat szolgált csak szegény hazánkban is az elmúlt évszázad folyamán. Ki ne akarna következetesen küzdeni a reakciós nacionalizmus ellen, akinek drága a nemzetközi munkástestvériség, a nemzetközi haladás, s a világbéke ügye? Amikor az imperialista oldalról jövő, továbbá a kommunista mozgalom álbaloldali elemei által szított nacionalista izgatás a Szovjetunió ellen, a szocialista világrendszer, valamint a kommunista mozgalom egysége ellen irányul? A nacionalizmus elleni harc fokozása nálunk az elmúlt évtized folyamán véleményem szerint nem hiba volt, hanem erény. Erénye pártunk mai irányvonalának, erénye a Hazafias Népfront eszmei nevelő tevékenységének, erénye mindazok munkájának, akik részt vettek benne. S a nacionalizmus elleni harcot a jövőben sem szabad csökkenteni! De mi, kommunisták és olyan pártonkívüliek, akik magukévá tették a szocializmus építésének ügyét, nem akármiféle plattformon, hanem a proletár internacionalizmus, a szocialista hazafiság álláspontján állva küzdünk a nacionalizmus ellen. És nemcsak a nacionalizmus, hanem egyúttal az új köntösbe öltözött burzsoá kozmopolitizmus ellen is.

A kozmopolitizmus új formájától — ahogyan több elméleti dokumentum nevezi: a *nemzeti nihilizmustól* — való következetes elhatárolódás, de egyúttal a nacionalizmus elleni harc hatékonyabbá tétele érdekében kell megkísérelnünk elvileg tisztázni: mi a nemzeti érzés, mi a viszony a szocialista hazafiság és a nemzeti érzés között, tényleg irracionális jelenség-e a szocializmus építése idején, s a nemzeti érzés vonatkozásában hol a határ a szocialista hazafiság és a nacionalizmus között?

Mióta kialakultak a nemzetek (azokon a területeken, ahol már kialakultak) — az emberiség óriási többsége nemcsak osztályközösségekhez, családi közösségekhez stb., hanem nemzeti, nemzetiségi közösségekhez is tartozik.

Az emberi kapcsolatok — legalábbis a tartós emberi kapcsolatok — kialakulása végső soron anyagi okokra vezethető vissza: fiziológiai, földrajzi és gazdasági — de főleg gazdasági — okokra. A már kialakult emberi kapcsolatok szükségszerűen tükröződnek az emberek érzéseiben is. Az anyagi viszonyokon alapuló emberi közösségek kialakulását ezért a nekik megfelelő érzelmi viszonyok kialakulása is kíséri. Az érzelmi viszonyok nem mechanikusan függenek anyagi alapjuktól. Viszonylagos függetlenségre tesznek szert, önfejlődésen mennek keresztül és így, vagy úgy, de visszahatnak arra a közösségre, amelyben kialakultak.

A nemzeti, nemzetiségi közösségeket megfelelő nyelvi, települési viszonyok közepette a gazdasági fejlődés, közelebbről az áruter-

melés fejlődése kovácsolta ki. E fejlődés kísérő jelenségeként pedig szükségszerűen kialakult a nemzeti érzés.

Milyen elemeket foglal magában a nemzeti érzés? A *saját nemzetünkre* vonatkozó érzelmek csoportját, *más nemzetekre* vonatkozó érzelmeinket.

a) A saját nemzetünkre vonatkozó érzelmek elemei: a nemzetünkkel, nemzetiségünkkel való összetartozás, az iránta való szeretet, s a nemzeti környezetünk iránti vonzódás érzése. A nemzetünk, nemzetiségünk különböző osztályai, csoportjai, személyiségei, múltbeli, vagy jelenlegi magatartása, tevékenysége, tevékenységének következményei miatti szégyen, bánat, harag, vagy öröm és büszkeség érzése. Nemzetünk, nemzetiségünk jelen és jövőbeli fejlődéséért való felelősség érzése.

A nemzeti érzés tárgya, illetve amire ezek az érzések irányulnak: nemzetünk népessége, nyelve, kultúrája, szokásai, lelki alkata, politikai élete és lakóhelye. Mégpedig nemcsak ezek jelene, hanem múltbeli előzményei, illetőleg történelme és jövője is.

b) A más nemzetekre vonatkozó nemzeti érzelmek elemei: Érezhetünk más nemzeteket, nemzetiségeket hozzánk közelállóknak, rokonszenveseknek, vagy idegeneknek és ellenszenveseknek, velünk egyenrangúaknak, vagy nálunk alacsonyabb, illetve magasabb rendűeknek. Szerethetünk, vagy gyűlölhetünk más népeket. Sajnálhatunk más nemzeteket, vagy kárörvendezhetünk balsikereiken, szerencsétlenségükön. Büszkék lehetünk más népek cselekedeteire, vagy szégyenkezhetünk miattuk. Örülhetünk más nemzetek sikereinek, vagy bánkódhatunk azok miatt. Érezhetünk felelősséget más nemzetek haladásáért, vagy nem.

Ezek az érzelmek irányulhatnak más nemzetek, nemzetiségek etnikumára, gazdasági, politikai és kulturális életére, alkotásaira, intézményeire, illetőleg mindezek előzményeire, vagy történelmére és jövendőjére.

Kíséreljük meg ezek után megállapítani azt, hogy mi a viszony a proletár internacionalizmus, a szocialista hazafiság és a nemzeti érzés között?

A tudományos szocializmus — miként erről Farkas Sándor is beszélt —, felfedte azt a tényt, hogy a kapitalizmus fejlődése, amely létrehozta a polgári nemzeteket, elkerülhetetlenül egymással kibékíthetetlenül ellentétes érdekű osztályokra is szakította őket. Ily módon minden polgári nemzetben tulajdonképpen két nemzet: egy kizsákmányoló és elnyomó, valamint egy kizsákmányolt és elnyomott, továbbá két nemzeti kultúra: egy reakciós, valamint egy demokratikus, illetve szocialista kultúra alakult ki. Ezzel a folyamattal párhuzamosan a tőke mindinkább nemzetközivé vált és vá-

lik, s a világ burzsoáziája, belső ellentétei ellenére, közös harcot vív a proletariátus ellen. A proletariátus és a különböző nemzetek egyéb dolgozó osztályai is csak akkor számíthatnak sikerre a nemzetközi burzsoázia egyesült erővel szemben, ha szintén kezet nyújtanak más országokbéli testvéreiknek és kölcsönösen támogatják egymást. Tehát akkor, ha küzdelmük szintén nemzetközivé válik.

Ez a proletárharc — mint ismeretes, *tartalmilag nem nemzeti*, mert a polgári nemzeteken *belül* folyik, azok uralkodó osztályai ellen. Ugyanakkor azonban a proletár internacionalista politika *sem nemzetek feletti* politika, mert egymás kölcsönös támogatása mellett azt teszi minden egyes ország és nemzet proletariátusának fő kötelességévé, hogy harcolja meg a maga harcát a „saját" burzsoáziája ellen. A proletár internacionalizmus tehát nem a nemzetek belső problémáiból fakadó haladó történelmi feladatok figyelmen kívül hagyására, nem e feladatokon való felülemelkedésre ösztönzi, hanem éppen ellenkezőleg, e feladatok megoldására sarkallja, plusz e feladatok megoldására nyújtandó kölcsönös segítségre kötelezi valamennyi ország és nemzet proletariátusát. De még tovább megyek. A proletariátus nem szabadíthatná fel önmagát, ha csak azoknak a feladatoknak megoldásával törődnék, amelyek saját osztályhelyzetéből fakadnak. Vállalnia kell minden más, haladó jellegű társadalmi feladat megoldását is, amit előtte nem oldottak meg. Ily módon valamennyi ország munkásosztálya *nemzete többségének* szószólójává és élharcosává válik. Persze, a nem szocialista jellegű feladatok megoldását, és a proletariátus helyi küzdelmeit — mint részt az egésznek — alá kell rendelni a nemzetközi proletárküzdelem általános érdekeinek. Ám ez a követelmény éppen nem e feladatok megkerülését célozza — mint ellenségeink állítják —, hanem gyökeres megoldásuk döntő feltételeinek biztosítását.

A munkásosztály számára — amennyiben a tőke elleni harcról van szó — közömbösnek kell, hogy legyen a tőkés nemzetisége, vagy — amennyiben a tőke elleni összefogásról van szó — munkástársainak a nemzetisége. Ebből azonban sem az nem következik, hogy a munkás közömbös lehet a nemzeti elnyomás iránt, sem pedig az, hogy a proletármozgalom egyik célja a nemzetiség eltörlése lenne. A proletármozgalom nem a nemzetiség eltörlésére, hanem a nemzeti ellentétek okainak felszámolására és ezzel a nemzetek közötti ellentétek megszüntetésére irányul. Mi sem árthat jobban a munkások nemzetközi összefogásának, mint a nemzeti elnyomás iránti közömbösség, vagy a dolgozók nemzetiségének akár csak megsértése is. Amikor a tőkés nemzetisége iránti közömbösség szükségességét hirdetjük, ezzel nemcsak azt mondjuk a munkásoknak, hogy valamennyi tőkést ki kell sajátítanotok, hanem azt is, hogy ne

a tőkés nemzetiségét támadjátok, mert nem azt kell megszüntetnetek, hanem kizsákmányoló szerepét. Ugyan így, amikor azt hirdetjük, hogy legyetek közömbösek munkástársaitok nemzetisége iránt, ezzel nemcsak azt mondjuk a dolgozóknak, hogy a nemzetiségektől függetlenül szövetkezzetek a tőke uralma ellen, hanem azt is, hogy a tőke elleni közös harc során ne egymás „elnemzetietlenítésére" törekedjetek, mert nem a nemzetiség, hanem a kizsákmányolás megszüntetése az érdeketek és célotok.

A proletár internacionalizmus elvéből tehát nem az következik, hogy ki-ki mondjon le nemzetiségéről, vagy titkolja el nemzetiségét, hanem hogy bárki szabadon vallhassa meg azt. Vagyis nemzetiségéért senkit se érjen hátrány, avagy megaláztatás. Ebből következően a szocialista emberek, akiknek a tőke és a munka harcában közömböseknek kell lenniük e harc részvevőinek nemzetisége iránt, nem nézhetik közömbösen a nemzeti egyenjogúság, a nemzeti szuverenitás megsértését, a nemzetek elnyomását és kizsákmányolását, bárhol történjék is. Mi, kommunisták, Lenin szerint mindenki másnál következetesebb ellenfelei kell hogy legyünk a nemzeti elnyomásnak, mivel mindenki másnál messzebb akarunk jutni a haladás útján. Mi nemcsak a nemzeti elnyomást és kizsákmányolást akarjuk megszüntetni, hanem mindenfajta kizsákmányolást és végső fokon mindenfajta elnyomást is. Ennek érdekében mi nemcsak a nemzetek önrendelkezését, hanem ezen *túlmenően* a proletariátus önrendelkezését is mindenütt meg akarjuk valósítani.

A nemzeti önrendelkezési jog elismerése tehát önmagában még nem nacionalizmus. Úgy is mondhatjuk, hogy nem e jog elismerése választ el minket a nacionalistáktól. A nacionalizmus kezdete, kiindulópontja egyrészt a nemzeti önzés, a nemzeti kivételezettség jogosságának elismerése (persze mindig csak a saját, és néhány „szimpatikus" nemzet számára), másrészt a nemzeti önrendelkezési jog megvalósításának, a nemzetközi haladás egyetemes érdekei fölé való helyezése.

Szerintünk minden nemzetnek joga van a teljes nemzeti önrendelkezésre — beleértve az önálló nemzeti államok létrehozásának jogát is. Ellene vagyunk a nyelvhasználat bárminemű állami korlátozásának, illetőleg erőszakolásának. Ellene vagyunk a nyílt, vagy akárcsak burkolt asszimilációs törekvéseknek, valamint a természetes asszimilláció erőszakos akadályozásának is. Ellene vagyunk mindenfajta nemzeti önzésnek, nemzeti kivételezettségre való törekvésnek, bármely nép kizsákmányolásának, elnyomásának, s pusztításának.

A nemzetek állami különválását azonban csak akkor tartjuk célszerűnek, ha a közös államon belül való maradás veszélybe so-

dorta a kisebb, gyengébb nemzetiség nemzeti létét, vagy súlyosan akadályozza társadalmi haladását, mert egyébként a nagy államiság kedvezőbb feltételeket biztosít valamennyi nemzetiségének fejlődése számára, mint a kis államiság. S a nemzeti kérdések megoldásának módszereit és időpontját a békéért, a demokráciáért és a szocializmusért folyó nemzetközi osztályharc egyetemes érdekeinek rendeljük alá. Ez azonban, mint az előbb már céloztam rá, nem jelentheti a róluk való lemondást, csak megoldásuk kedvező feltételeinek és következményeinek a biztosítását.

A burzsoázia uralmának megdöntése és a szocializmus építése nyomán a nemzetek nem szűnnek meg létezni, hanem átalakulnak. Polgári nemzetből szocialista nemzetté válnak. Vagyis olyan társadalmi alakulatból, melynek élén a gazdagok — tőkések és nagybirtokosok — álltak, akik kizsákmányolták és elnyomták nemzetük dolgozó többségét (s ebből kifolyólag a nemzet két ellenséges táborrá szakadt és a két tábor között elkerülhetetlenné vált a harc), olyan társadalmi közösséggé válik, amelynek élén egy dolgozó osztály, a munkásosztály áll, amely nem zsákmányol ki senkit, amely fokozatosan a maga képére alakítja át a társadalmat, miközben megnyitja az utat önmaga és többi dolgozó gazdasági és társadalmi felemelkedéséhez, felszámolja a nemzeteket addig két ellenséges részre osztó antagonisztikus osztályellentéteket.

Ily módon a szocialista átalakulás nem zárja le a nemzeti fejlődést. Ellenkezőleg, új szakaszát nyitja meg, a nemzetek igazi virágzását készíti elő. A munkásosztály a szocialista forradalom során maga is nemzeti osztállyá lesz, bár korántsem burzsoá értelemben: kizsákmányolástól ment társadalmat hoz létre, ahol idővel megszűnik mindenfajta elnyomás szükségessége is; és bár nemzeti osztállyá vált, politikáját — amely most már az állam, s fokozatosan az egész szocialista nemzet politikájává lesz — továbbra is a proletárinternacionalizmus elve hatja át.

A proletár internacionalizmus elve tehát számol a polgári nemzeteken belüli szakadás tényével, e nemzetek kizsákmányoló kisebbségének uralma ellen, s a munkásosztály nemzetközi összefogására irányul. Ugyanakkor viszont kizárja akár a tőkés, akár a munkás *nemzetisége* elleni harcot, előkészíti a nemzetek közötti ellentétek kiküszöbölését, előmozdítja egy-egy nemzet óriási többségének tömörülését saját munkásosztálya köré, lehetővé teszi e többség megszabadulását a zsírján élősködőktől és felemelkedését; ily módon lehetővé teszi a nemzeteken belüli szakadás megszüntetését és új távlatokat nyit a nemzetek fejlődése számára.

Ha azonban ez így van, ha a proletár internacionalista politika nem nemzetek feletti, hanem nemzetközi politika, s e politika nem

irányul a nemzetiség eltörlésére, akkor miért kellene a szocializmus híveinek akár a kapitalista országokban, akár a szocialista országokban kizárni szívükből a nemzeti érzést? Szerintem kifejezetten hiba lenne, ha általában erre törekednénk. Ugyanakkor viszont az is kétségtelen, hogy vannak a nemzeti érzésnek olyan *elemei* és olyan *vonatkozásai* is, amelyek *összeférhetetlenek* a proletár internacionalizmussal. Ám ezeket nemcsak a szocializmus építésének viszonyai között, hanem a kapitalista országokban is le kell küzdeniük mindazoknak, akik szocialistákká akarnak válni.

A szocialista emberek számára elfogadhatatlan érzelmi elemek a más nemzetekkel kapcsolatos nemzeti érzelmek között találhatók. Ilyen a más népek iránti idegenkedés, a más népekkel szembeni ellenségesség érzése. Ilyen az is, ha más népeket a sajátunknál alacsonyabb, vagy magasabb rendűnek érzünk. Ilyen a más népekkel szembeni gyűlölet, a kárörvendés, továbbá a másik nemzet olyan sikerei miatti bánkódás, amelyek nem érintik a többi nép érdekeit. De ilyen a más nemzetek haladása iránti felelősségérzet hiánya is. Ugyanakkor azonban úgy gondolom, nem kell, de nem is szabad kiölni magunkból olyan érzelmeket, mint a más nemzetek iránti szimpátia és szeretet érzését, vagy a sajnálat érzését, amikor szerencsétlenség szakad rájuk. Szabad büszkéknek lennünk más népek tetteire, ha használtak az emberiség ügyének és szégyenkezhetünk is miattuk, ha kárt okoztak az emberiségnek. Örülnünk is szabad és kell, ha a többi nemzet sérelme nélkül gyarapodnak, fejlődnek; sőt felelősséget is kell éreznünk fejlődésük külső feltételeinek biztosításáért. Ez utóbbi érzelmek a proletár internacionalizmust, a szocialista hazafiságot támasztják alá, s ezeket ápolnunk és fejlesztenünk kell.

A szimpátia, a szeretet, a büszkeség és az öröm érzése a polgári nemzetekre vonatkozóan részünkről sohasem irányulhat e nemzetek reakciós erőire, ezeknek az erőknek reakciós politikájára, intézményeire, kulturális termékeire. De csak azért, mert *reakciósokról*, nem pedig azért, mert *más nemzetbeliekről*, illetőleg más nemzetbeliek cselekedeteiről, alkotásairól van szó.

Saját nemzetünkre vonatkozó érzelmeink között — legalábbis azok között, amelyeket az előbb felsoroltam — egy olyan elem sincs, amelyet a szocialista embernek meg kellene tagadnia, vagy le kellene küzdenie. Nem kell leküzdenünk a nemzetünkkel, nemzetiségünkkel való összetartozás, az iránta való szeretet és a nemzeti környezetünk iránti vonzódás érzését. Sem a nemzetünk, nemzetiségünk különböző osztályai, csoportjai, személyiségei múltbeli, vagy jelenlegi magatartása, tevékenysége, tevékenységének következményei miatti szégyen, bánat, harag, vagy öröm és büszkeség érzését.

Sem a nemzetünk, nemzetiségünk jelenlegi és jövőbeli fejlődéséért való felelősség érzését.

Ugyanakkor viszont meg kell válogatnunk, hogy mikor, mire és kire irányuljanak, vagy irányulhatnak ezek az érzelmek. E válogatást feltétlenül megköveteli mind internacionalizmusunk, mind pedig nemzetünk jövője iránti felelősségérzetünk.

Vizsgáljuk meg röviden ezt a kérdést is, először a kapitalizmus, azután a szocializmus építésének viszonyaira vonatkozóan. Kapitalista viszonyok között, amikor a polgári nemzet egymással harcoló, ellentétes érdekű osztályokból áll, szocialista nem vállalhat semmiféle közösséget sem a reakcióssá vált uralkodó osztályokkal, sem politikájukkal, sem intézményeikkel. Nem szabad, hogy szeresse őket, szokásaikat, vagy reakciós kulturális termékeiket. A nemzeti összetartozás érzése az ő vonatkozásukban csak annyit jelenthet számára, hogy ezekkel az erőkkel kell neki leszámolnia. Viszont szeretnie kell azt a népet, amelynek osztálya is része, szeretnie kell szülőföldjét, anyanyelvét, nemzete haladó történelmi hagyományait és haladó kulturális örkségét is. Másképp nem láthatná át, hogy mit kell folytatnia és továbbvinnie, és másképp nem fejlődhetnék ki az iránt a dolgozó nép iránti felelősségérzete, amely nélkül eszméi, törekvései nem valósulhatnának meg.

Szocialista viszonyok között, amikor a munkásosztály kerül hatalomra, amikor a dolgozó nép alapít politikai és egyéb intézményeket, nyilvánvaló, hogy a szocialista ember nemzeti érzelmeinek nem szabad elzárkózniuk politikai rendszerünk szeretete elől sem. S amilyen mértékben megtörténik az egész, illetőleg majdnem az egész társadalom szocialista átalakítása, abban a mértékben az összetartozás és a szeretet érzése vonatkozhatik, sőt kell is, hogy vonatkozzék szinte az egész nemzetre.

Annak a helytelen nézetnek, amelyet felszólalásom elején idéztem, két hibája van.

Az egyik az, hogy szocialista viszonyok között irracionálisnak nevezi a nemzeti érzést, holott a nemzeti érzés mindaddig „ésszerű", amíg lesznek nemzetek a földön, s *szocialista viszonyok között éppen az lenne irracionalizmus, ha hadat üzennénk a nemzeti érzésnek általában.* A nemzeti érzés bizonyos elemeit és vonatkozásait a nacionalizmus ki tudta és ki tudja használni, ezért ezek ellen — a nacionalizmus elleni harc során — tényleg küzdenünk kell. Ám a nemzeti érzés sok más eleme és vonatkozása már a kapitalizmusban, s még inkább a szocializmus idején. szükségszerűen a szocialista hazafiság érzelmi alapjává válik, ezért azokat nem sorvasztanunk, hanem fejlesztenünk kell.

Az említett nézet másik hibája az, hogy túlságosan szűkre vonja

azoknak a nemzeti érzéseknek a körét, amelyeket a szocialista ember is magáévá tehet. S éppen a szocialista nemzetté válás idejére szűkíti le, amikor nem szűkíteni, hanem tágítani lehet és kell ezt a kört.

Mi, a szocializmust építő magyarok, természetesen ma is szégyelljük nemzeti múltunk reakciós eseményeit, múltbeli és jelenlegi hibáinkat, gyengeségeinket. Gyűlöljük az elmúlt századoknak azokat a reakciós alakjait, akik akadályokat gördítettek a magyarság és szomszédaink gazdasági, társadalmi fejlődése elé és akik elárulták haladó nemzeti mozgalmainkat. Gyűlöljük szocialista hazánk mai ellenségeit is. Ugyanakkor szeretjük szülőföldünket, nemzeti nyelvünket, mai társadalmi életünk, s benne politikai viszonyaink szocialista vonásait, büszkék vagyunk haladó történelmi hagyományainkra, múltunk maradandó értékű alkotásaira, gazdag népi kultúránkra, demokratikus és szocialista nemzeti kultúránkra, s mindazokra a szokásainkra és nemzeti jellemünknek mindazokra a vonásaira, amelyek előmozdították és előmozdítják, hogy más népekhez hasonlóan a mi népünk alapvető tömegei sem törődtek bele soha a nép szolgaságába, megalázásába, nemzetünk, s más nemzetek elnyomatottságába stb. Szeretünk minden becsületesen dolgozó, tisztességes és haladó gondolkodású magyart, éppúgy, mint valamennyi becsületes, nem magyar nemzetiségű honfitársunkat és valamennyi, a haladásért küzdő népet. Felelősséget érzunk saját népünk nemzeti továbbhaladásáért, boldogulásáért, de éppen úgy hazánk és a világ valamennyi más nemzetiségének haladásáért és boldogulásáért is.

Azt hiszem, ez a felelősségérzet Magyarországon ma már elválaszthatatlan a szocializmusért való felelősségérzetünktől. Ezek az érzések ma már szocialista hazafiságunk érzelmi alapját alkotják.

Dr. Nyári Mária:

A szocialista hazafiságra és nemzetköziségre nevelésről rendezett vitában csupán két kérdéssel kapcsolatban kívánok szólni:

1. Milyen eltérően értelmezik a fiatalok a szocialista hazafiságot? Kit tartanak hazafinak és kit nem? Milyen kritériumai vannak a hazafiságnak, aminek alapján eldönthetjük: ki az igazi hazafi és ki nem?

2. Divattá vált, hogy hazánkat léptem-nyomon, kritikátlanul összehasonlítják a fejlett tőkés országokkal. Másként feltéve a kérdést: szabad-e hazánkat összehasonlítani a fejlett tőkés országokkal?

A hazafisággal, illetve azzal kapcsolatban, hogy ki tekinthető hazafinak és ki nem, nincsen egységes álláspont fiataljaink körében. Fiatalok alatt itt pontosabban a 18—24 év közötti korosztályt értem, ezek közül is elsősorban egyetemi hallgatókat. Értelmes, gondolkodó fiatalokat, széles körű tájékozottsággal, akik álláspontjukat indokolni és védeni tudják.

A hazafiságról igen eltérően vélekednek. Többé-kevésbé megegyeznek abban, hogy más a szocialista hazafiság és más a hazafiság általában véve. A véleményeket aszerint rendezzük, hogy kit tartanak hazafinak. (Természetesen ez nem jelent egyúttal sorrendiséget is.)

— Hazafi minden magyar állampolgár, aki magyarnak vallja magát. Amint látjuk, itt a hangsúly az állampolgárságon van és nem számít, hogy hol él az illető és milyen a politikai állásfoglalása, vagyis e vélemény képviselői a hazafiságot azonosítják az állampolgársággal. Ennek az álláspontnak szélsőségesebb vállfaja, hogy mindenki magyar, aki annak vallja magát.

— Hazafi minden magyar, aki Magyarországon dolgozik, függetlenül politikai meggyőződésétől. E vélemény szerint magyarnak vallhatja magát az is, aki telve van nacionalista gőggel, vagy pedig éppen nemzeti színű fehérneműbe öltözötten hazafias mázban aknamunkát fejt ki szocialista rendszerünk ellen.

— Szigorúbb követelményeket támasztanak a hazafisággal szemben azok, akik hazafias kötelességnek jelölik meg a szocializmus építésében való részvételt, mondván: hazafi minden magyar dolgozó, aki részt vesz a szocializmus építésében. De vannak, akik ezt úgy módosítják, hogy magyar hazafi mindenki, aki Magyarországon él és nálunk vesz részt a szocializmus építésében. Tehát a jelenleg nálunk élő és dolgozó vietnami is. (Ez az álláspont képviselőinek a példája.) Úgy vélem ez utóbbiak meglehetősen összekeverték a nemzeti érzést az internacionalizmussal.

És még sorolhatnám a legkülönbözőbb változatokat asszerint, hogy milyen követelményeket emelnek ki. Pl: magyar hazafi, aki Magyarországon él, részt vesz a szocializmus építésében és egyetért a párt politikájával, vagy esetleg a hazafiság követelményeként jelölik meg a párttagságot is.

Azt hiszem a két szélső pólust így lehetne kitűzni: 1. bárki lehet hazafi, aki annak mondja magát; 2. csak azok a magyarok ismerhetők el hazafinak, akik bizonyos kritériumok összességének megfelelnek. A két pólus között elhelyezkedő kritériumoktól függően nem ismerik el magyar hazafinak azt, aki Magyarországon él ugyan, de nem marxista—leninista, vagy megtagadják a hazafi elismerést a külföldön élő magyaroktól még akkor is, ha ők magyarnak vall-

ják magukat (konkrétan ezt azokra a híres tudósokra vonatkoztatták, akik az utóbbi időben nem egyszer hitet tettek magyarságuk mellett.) Kritikával illetik és nacionalizmusnak, nemzeti gőgnek, más népek lebecsülésének minősítik a híres emberek neve mellett a magyar sajtóban időnként felbukkanó összetett jelzőt, hogy „idegenbe szakadt hazánkfia", vagy „a magyar származású X. Y.", ami szerintük alátámasztja a közhangulatban elég általános véleményt, hogy a „magyarság számarányához képest nagyon sok híres embert adott a világnak". Hasonlóképpen azt is, hogy egyes felfedezésekről gyakran kideritjük, hogy azt már feltalálója előtt ismerték a magyarok, esetleg alkalmazták is, csak valamilyen körülmény megakadályozta, hogy az emberiség számára hasznosítsák. Még több az olyan találmány, amelyről bebizonyítjuk, hogy abban valamilyen úton-módon a magyarok keze is benne van.

Megjegyezni kívánom, hogy nem volt szándékomban a felsorolt álláspontokat elemezni, rájuk vonatkozóan csak a legszükségesebb megjegyzésekre szorítkoztam. Mint a vázolt álláspontokból is kiderult, valóban nagyon nehéz a hazafiságot megítélni, e kérdésben egységes álláspontra jutni és ennek alapján meghatározni. Állandóan újra és újra felmerülő kérdés: ki a szocialista hazafi? Van-e hazafiság általában véve? Kit tekintsünk hazafinak a szocializmus építésének jelen szakaszában? Ha a hazafiság alapvető kritériumainak el is fogadjuk a szülőföldet, az anyanyelvet és az ehhez fűződő hagyományokat, valamint a társadalmi, politikai hozzáállást, még mindig igen sok szubjektív és objektív okot kell figyelembe venni. A legalapvetőbb objektívum, hogy társadalmunk még nem érett szocialista társadalom. Éppen ezért a támasztott hármas követelményből esetleg bizonyos kritériumok másként értelmezhetők, illetve helyettesíthetők. Pl. a harmadik követelmény azzal, hogy a haladást szolgálja. Vagy a szülőföld sem minden esetben kritérium. Például talán a Magyarországon élő görögöket hoznám fel. Sokan 20 esztendeje élnek Magyarországon, vannak, akik a magyar párt tagjai. Magyarországon vesznek részt a szocializmus építésében, de minden tettükben a görög nép szabadságáért folyó harc vezeti őket. Természetesen itt nem lehet a helyzetüket azonosítani a ma külföldön élő magyarokal, de a külföldön élő magyarok sem szakadtak el mind a hazától, vannak közöttük sokan, akik szívükön viselik a szocialista Magyarország sorsát. A görögök példáját csupán azért említem, hogy bizonyítsam, az egyik kritérium: a szülőföldön élés hiányzik, de azért ők itt elsősorban görög hazafiak. Azt hiszem az elmondottak igazolták, hogy nagyon nehéz kritériumok alapján eldönteni, ki a hazafi, ugyanakkor kitűnt az is, hogy a hazafiság megítélésekor mégis bizonyos követelményeket támasztani kell.

Amikor valakinek a hazafiságáról ítélni kell, a magam részéről abból indulok ki, hogy a párt támaszkodik mindazokra, akik tettekkel vállalnak részt nagy nemzeti célunk, a szocializmus építésében, és ha valaki a szocializmus építésében becsületesen részt vesz, tettekkel segíti a párt politikáját. Ezért azokat, akik a szocializmus építésében becsuletesen részt vesznek, magyar hazafiaknak tekintem. És túllépve az ország határain, magyar hazafiaknak tekintem azokat a külföldön élő magyarokat, akik az emberi haladást szolgálják és maguk is magyarnak vallják magukat. Ezek a külföldön élő magyarok nem mindig kommunisták, tetteik mozgatórugója sem a szocialista Magyarország építése, hanem a tudomány szeretete, vagy anyagi érdek, de tetteik eredménye progresszív, a haladást szolgálja, ami megfelel a szocializmus építése érdekeinek. A szocialista Magyarország tekintélyét emeli, amikor magyar voltukra hivatkozva, feléje fordítják a világ közvéleményének az érdeklődését. Miért tagadnánk meg tőlük a magyar hazafi elismerést, ami nem jelenti azt, hogy megilletik mindazok a jogok is, amelyek a magyar állampolgárokat. És még valamit. A szocialista Magyarország eredményei, nemzetközi tekintélyének emelkedése is szerepet játszik abban, hogy ezek a nagytekintélyű tudósok büszkék magyar voltukra és nem a búsmagyar sajnálkozás hangján szólalnak meg?

Hazánk összehasonlítása a fejlett tőkés országokkal. Úgy gondolom, hogy ez az összehasonlítás nemcsak divat kérdése, hanem a tudományos, technikai és személyi kapcsolatok nemzetközi szélesedésének elkerülhetetlen következménye. (Számok bizonyítják, hogy évente több százezer külföldi keresi fel Magyarországot és hogy több százezren utaznak küldföldre.) Mind a kiutazók, mind a beutazók elbeszélései, véleményei elterjednek a lakosság körében, ami önmagában véve még nem lenne probléma, ha ezek a szerzett tapasztalatok nem a felszíni jelenségeken alapulnának. Azért helyükre kell tenni őket.

Vizsgáljuk először magának az utazásnak a tényét. A nyugati vendégek évente többször ellátogathatnak hazánkba, bőven rendelkeznek pénzzel (ki-ki anyagi helyzete szerint, amennyit hoz), s pénzüket általában szórakozásra költik. A magyarok legfeljebb kétévenként utazhatnak tőkés országokba és akkor is maximum 70 dollárt kaphatnak, amit elsősorban vásárlásra költenek. A szórakozást a minimálisra szorítják a vásárlások miatt. Ezek tények és amint látjuk eléggé ellentétesek.

A legegyszerűbb, amire talán soha nem is gondolunk, magának a szabadságidőnek a ténye, amikor nincsenek napi gondok. A világ ilyenkor sokkal rózsaszínűbbnek tűnik. Nem szabad tehát a mi mun-

kás hétköznapjainkat összehasonlítani a nálunk üdülő külföldiek pihenő idejével.

A külföldre utazásról. Ma már egészen természetes, hogy fiataljaink tömegesen utaznak külföldre. A fiatalt azért emeltem ki, hogy hangsúlyozzam, nálunk sem kell évekig kuporgatni egy-két hetes külföldi pihenésre. A külföldön járók nem egyszerűen ajándéktárgyakat vesznek, hanem vannak, akik bizonyos dolgokból 1—2 hét alatt egész évre valót bevásárolnak. De nem vásárolnak mindenfélét, hanem csak olyasmit, amit „érdemes", vagyis ami olcsóbb, mint nálunk. Itthon mindenki ámuldozik, hogy micsoda „jólét" lehet Nyugaton. Csupán ennek a néhány kiragadott ténynek az alapján általánosítanak. Arra abban a pillanatban nem is gondolnak, hogy lehetnek olyan dolgok, amelyek drágábbak. Ilyet viszont aligha láthatnak, mert ugyan ki hoz olyasmit, ami itthon olcsóbb? A szolgáltatásokról legfeljebb mellékesen megjegyzik, hogy drágák. És roppant mulatságosan emlékeznek vissza, mennyit gyalogoltak, mert a közlekedési költségekkel takarékoskodni kellett.

Csodákat hallunk a fővárosok pompájáról, szépségeiről, műemlékeiről, szórakozóhelyeiről. Hogy mi van a külvárosokban? Egyáltalán, kinek jut eszébe a külvárosban sétálni? Főleg elgyalogolni? A külföldre látogató csak a világhírességeket keresi fel, az 1—2 hétből másra nem telik. Itthon pedig „mindent" elmesél, amit látott. Amit nem látott, arról nem beszélhet. Így azután olyan kép alakul ki, mintha Nyugaton kizárólag városközpontok lennének. Városközpontunk nekünk is van, de van külvárosunk is. Én soha nem mulasztom el, hogy a külföldieket elvigyem valamelyik újonnan épült lakótelepünkre. Mert nálunk ez is hozzátartozik a városképhez, építészeti remekműveinkhez, múzeumainkhoz, képtárainkhoz. Csak számunkra ez megszokott, hozzátartozik mindennapi életünkhöz. Budapestnek éppúgy ékessége a Duna a hidakkal, mint Párizsnak a Szajna, vagy Londonnak a Temze. Mindegyik város így alkot teljes komplexumot, így hasonlítsuk össze őket és az összehasonlításban szépségével a mi fővárosunk is megállja a helyét. Nem arról van szó, hogy ez szebb-e, vagy a másik, mert a maga nemében mindegyik város szép, és mindegyik város más, mindegyik magán hordozza nemzeti hagyományait, történelmi múltját. És ez bennük az igazán szép.

Az anyagi lehetőségek, a költekezés tekintetében a tőkésországok javára billenti a mérleget néhány kényszerű gazdasági intézkedés, történetesen devizapolitikánk. Azt mindenkinek tudomásul kell vennie, hogy tervgazdaság vagyunk és hogy nálunk az egyéni érdek a közösség érdeke alá van rendelve. És azt, hogy az utazó mennyi külföldi valutát kaphat, nem az határozza meg, hogy mennyi pénzt

tudna elkölteni, vagyis nem az anyagi helyzete, hanem az, hogy valutaigénye hogyan egyeztethető össze a közösség érdekeivel.

Köztudottan devizaszegény ország vagyunk, s ami devizánk van, azt 10 millió magyar jelene és jövője érdekében kell felhasználni. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy ne törekedjünk a helyzeten állandóan javítani és ne áldozzunk többet a lehetőségeinkhez képest és hogy ne növeljük állandóan az erre a célra szánt összeget. De mindig csak a közösség érdekeit szem előtt tartva. A lehetőségek felmérése, a devizával való takarékoskodás vezetett arra a gyakorlatra, hogy állami bevételből legfeljebb kétévenként utalható ki 70 dollár, tőkésországba utazás céljából. A devizaszegénység így jelenik meg a felszínen a valútaalap kiadási oldalát illetően. Ugyanakkor mindent elkövetünk, hogy a bevételt növeljük: így ha hozzánk utaznak a tőkésországokból, korlátlanul váltunk be tőlük valutát, sőt ösztönözzük, hogy minél többet költsenek el. És ez a társadalom érdekeben történő intézkedés a felszínen azt a látszatot kelti, hogy a külföldre utazó magyarok kevesebbet engedhetnek meg maguknak. Pedig nem egy társadalmi réteg gyakrabban utazna tőkésországba és sokkal többet költene, könnyűszerrel beváltana akár egy kocsi vásárlására elegendő pénzt is. Ebben nem a jövedelme akadályozza, hanem az állam devizagazdálkodása, amitől tervgazdálkodásban nem lehet eltekinteni. Ha a devizamérleg javul, nyilván több lesz a kiutalható valuta is, de a külföldi követelések növekedése nagymértékben függ dolgozóink munkájától, attól, hogy mennél több terméket tudjunk versenyképesen a tőkés világpiacra vinni.

Felvetődik az a kérdés is, miért olcsóbbak a fogyasztási cikkek a tőkés országokban. Ezzel kapcsolatban össze kellene hasonlítani a munkatermelékenységet, illetve az 1 főre jutó termelést. Ezen a területen lenne javítani valónk. Meg kell nézni továbbá azt, hogy saját munkája eredményének hányad részét kapja vissza a dolgozó, ebben a tekintetben viszont az derülne ki, hogy megálljuk a helyünket az összehasonlításban.

Ha tehát az egyes tőkésországok javára mutatkozó pozitívumokat reálisan értékeljük, a tényekkel korrigáljuk, azt látjuk, hogy hazánk gazdasági fejlődése megállja a helyét, és nyugodtan összehasonlíthatjuk a fejlett tőkésországokkal.

Veres Péter:

Igyekszem tömör lenni, hogy jól gazdálkodjunk egymás idejével. Az utóbbi időben már sok szó hangzott el a nemzeti érzésről és a nemzetköziségről, a hazafiságról, a nacionalizmusról. Ehhez csak azt szeretném hozzátenni, hogy óvakodjunk a taktikus hangszerelésektől, mert az halálos veszedelem lenne ebben a kérdésben. Lehet valami tízvalahány esztendeje annak, hogy az egyik könyvemben azt mondtam: „a hazánkról, az édesanyánkról és a kedvesünkről sem vicceket, sem frázisokat nem illik — most hozzáteszem: de nem is érdemes mondani. Ugyancsak visszaemlékezem arra is, hogy ennek a népfrontnak a megalakulásakor, 1954 októberében azt hangsúlyoztam szót érteni a néppel minden dologban, mert szilárdan hiszem, hogy a mi népünkkel minden kérdésben, tehát a nemzeti önfenntartás, a nemzeti lét és a nemzeti sors alapvető problémáiban is szót lehet érteni.

Most pedig még hadd hívjam fel a figyelmet egy nagyon érdekes kérdésre. Jelenleg például a Jókai-féle fellengzős patriotizmus — hogy ne nevezzük ezt nacionalizmusnak — szinte minden állampolgárhoz eljut e hazában. De eljut a Gárdonyi-féle is, ami már reálisabb töltésű. Ugyanakkor azonban a különböző politikai félreértések és kicsinyes féltékenységek miatt, az a fajta patriotizmus, amely a harmincas években, tehát már az új történelmi tapaszalatok nyomán született meg — a népi írók realista patriotizmusáról beszélek —, sem az iskolában, sem a tudományos irodalomban, sőt voltaképpen a szépirodalmat kísérő publicisztikában sem érvényesült.

Tudniillik a harmincas években először Németh László írt tárgyilagosan Jugoszláviáról, majd Romániáról is. De nem hogy a Németh László, vagy a Tamási Áron írásaiban, akinek pedig eleinte csak menekültként lehetett itt tartózkodnia, de még Kodolányi Jánosában sem igen lehetett felfedezni a szomszéd népek ellen való gyűlölködés hangjait. És ami még fontosabb, nem lehet felfedezni a „birodalmi gondolkodást". A jelenlevőknek nem kell ezt magyaráznom sem az Ankerschmidt-féle értelemben, amely a Jókai-féle nacionalizmusban jelenik meg, sem másféle értelemben, hogy mit értek ez alatt. Itt már akkor a legjobb írókban nem is volt birodalmi gondolkodás, hanem — és ez hiányzott az előadó beszédéből is —, megszületett az a népi-nemzeti és egyben realista patriotizmus, amiről az imént szóltam. Vagyis hogy a sok mindenféle kritérium között, hogy mi a hazafiság, a legfontosabb az, hogy nemcsak az alattunk levő föld teszi a hazát, hanem egy nép, mint közösség a földdel együtt. A nemzetet elsősorban a nép jelenti. Az előttem szóló Nyári Mária érdekes példát említett ehhez, már minthogy

szellemi, lelki, kulturális, történelmi értelemben kik a magyarok, illetve a hazafiak? Szerintem — és itt nagyon meglepő és nagyon kedves, amit az előbbi felszólaló mondott, hogy a diákok között vannak értelmes gyerekek, akik bár a népi írókat nemigen ismerik, aligha olvassák, mégis értelmesen fogalmazzák meg a nemzeti önfenntartás ábécéjét, ami egyben a szocializmussal is azonos — minden emberi közösségnek, amely magyarnak, németnek, orosznak, angolnak, franciának, vagy vietnaminak érzi magát, joga van annak tartani magát és önfenntartásáról gondoskodnia akár az idők végezetéig.

Hadd mondjak most itt el egy kis közbevetést. Én a szociáldemokrata és baloldali sajtón nevelkedtem fel, és természetesen a szó legridegebb paraszti, rideg-paraszti értelmében az osztályharcos, messzianista gondolkozást tettem magamévá. Egészen addig, amíg nem ismerkedtem meg egyrészt a népi írókkal, akik ha fiatalabbak is nálam, de hamarabb írtak, a Németh Lászlókkal és Illyés Gyulákkal, másrészt megismerkedtem egy kicsit Leninnel is. Akkor megéreztem, hogy Leninnek és barátainak, elvtársainak magától értetődő és természetes volt az, hogy oroszok. Az oroszság mint olyan, a maga komplexitásában magától értetődő és természetes volt. Ebből azt a következtetést vontam le ezelőtt 25—30 esztendővel, amint a Számadásban meg is írtam, hogy csak akkor lehetek jó szocialista, vagy éppen bolsevik forradalmár, ha a szó mindenféle értelmében otthonra tudok a saját emberi közösségemben lelni. Értem és megértem a nemzeti élet ellentmondásait, szerzett és örökölt előítéleteit is. Mert az előítéleteket csak az tudja feloldani, aki az előítéleteket valóban belülről ismeri és nemcsak úgy általában tagadja, hanem a forrásaikat is meg tudja keresni. Elvégezte ezt a magyar tudomány? Van magyar karakterológia, olyan karakterológia, amely történelmünk realitásaiból, a gazdasági, politikai eseményeinkből és a nép meg a népben gondolkozó értelmiség történelmi reagálásaiból szűrné le ezer esztendőn keresztül azt, hogy a magyarság miért lett olyan amilyenné lett, milyen betegségei és milyen, hogy úgy mondjam kótyagosságai vannak? Éppen ezért mielőtt rátérnék a kérdésre, mellékesen a jelenlevők figyelmébe ajánlom: érdemes volna megvizsgálni, hogy a kisebb nemzetek — néha már beteges és önveszélyes — nacionalizmusa milyen mértékben visszahatás az imperializmusra és az azzal együtt jelentkező, rossz értelemben vett szellemi kozmopolitizmusra. Vagyis mennyiben kétségbeesett önvédelem mondjuk, a magyarok és a lengyelek esetében az ilyen nacionalizmus a korabeli Európában. Az imperializmus és a nemzeti létproblémák dialektikus kölcsönhatás viszonyait igenis tudományosan fel kell tárni,

majd akkor nem fogják egyetemi hallgatók és gondolkodó fiatalemberek azt mondani az egyetemi tanárok előadásaira: süket duma stb.

Ha ezt a követelményt bátorkodtam itt felvetni, akkor azonban mondanom is kell még hozzá valamit. Az az érzésem, hogy ez a probléma nekünk ma szocialista értelemben is létkérdéssé vált. (A probléma részletesebb ismertetésére naplójegyzeteiből olvas fel.)

Itt-ott már elmondtam különböző alkalmakkor más-más embereknek, de mindig keveseknek, hogy én ma már történelmileg túlhaladottnak, anakronizmusnak tartom, legalábbis önmagamra nézve, mind a „kormánypárti", mind az „ellenzéki" gondolkodást, magatartást.

Ez még a letűnt polgári-liberális rend öröksége és nekem ebből, még szellemi, lelki értelemben is kevés jutott, én nem „ellenzéki" voltam, hanem tagadója az akkori ellenzéknek és kormánypártnak a szó forradalmi értelmében.

A szocialista államokban valami egészen új rend van keletkezőben, amelyben hovatovább minden állampolgár az állammal, mint az egész társadalom — a nemzeti közösség — képviselőjével kerül közvetlen viszonyba úgy is, mint bérért dolgozó munkás, úgy is, mint fizetésért szolgáló alkalmazott. Egyelőre még a szövetkezetekben dolgozó földművelőkre és iparosokra is érvényes ez. Sokkal nagyobb mértékben, mint ahogy ez deklaratíve kifejeződik. Az állampolgár nálunk már akár mint termelő, akár mint fogyasztó, az állammal van mindennapi viszonyban az árak révén is, a bérek vagy jövedelmek révén is. Úgy, mint eddig sohasem volt. Ahogy a nagy magántulajdon korszakában nem is lehetett. A jó, a „pozitív" állampolgár tehát már megteheti, ha a korábbi szemléletét és beidegzettségeit le tudja győzni, hogy nem az osztálya, pártja, szakmája, vagy felekezete érdekei szerint nézheti az eszmei igazságokat és a gyakorlati intézkedéseket, hanem a saját érdekei, eszméi és persze ítélőképessége szerint — ami egyelőre kollektivista értelemben nem eléggé fejlett — helyeselhet, vagy ellenezhet valamit.

De ez „atomizálódáshoz" vezethet, mondja némely szociológus, aki sok esetben akkor is dogmatikus, ha antidogmatikusnak hiszi magát. (Megesik némely dogmákkal, hogy nemcsak önmaguk avultak el, hanem az ellentétük is.)

Én ezt az atomizálódást egyelőre nem tartom tragédiának, hanem természetes átmenetnek tekintem a magasabb rendű és árnyaltabb kollektivizmus, a közösségben — országban, nemzetben, emberiségben — való gondolkodás felé. Inkább azt tartom bajnak — s azt elég nagynak —, hogy ezt még azok sem mindnyájan értik, akik kollektivistáknak hiszik magukat, sőt még azok sem mindig, akik

a többieket kollektivista gondolkodásra és magatartásra nevelnék és tanítanák.

Nemrégiben hozta ki a szó egy értelmiségi pályára készülő ifjakból álló gyülekezetben, hogy a tehetséges és sok mindent tudó ember legnehezebb próbatétele, hogy amivel és amiből többet tud, mint a többiek, azt úgy adja át nekik, hogy azok ne érezzék magukat kínosan azért, mert kevesebbet tudnak. Nehéz, nagyon nehéz, de azért nem lehetetlen. Nemcsak tudónak, de igaz embernek és előadóművésznek is kell a közéleti embernek lennie. Mert másképp nem tudjuk átvezetni a hit és a kétségek közt vergődő embereket — pedig rendszerint ezek a legjobb állampolgárok — a közösségben való gondolkodás, életérzés és magatartás felé.

Persze hadd tegyem hozzá mindjárt, nehogy félreértés keletkezzék: az állam és a nemzet túl nagy közösség, az élet mindennapi dolgaitól távol van. Márpedig ide nem elég az akadémikus viszonyulás. „Elvben" könnyű kollektivistának lenni. Éppen ezért, mint már sokszor írtam róla, a kollektivista világnézet csak kisebb közösségekben — szocialista brigád, munkacsapat, szövetkezet, iskolai, vagy katonai tanulóközösségek stb. — realizálódhatik. Ugyancsak a szocialista kultúra is csak ilyen közösségekben fejlődhetik ki és nőhet nagyra.

Az elmondottakból következik, hogy ma már lényegesen megváltozott az író feladata. Annak az írónak, aki nem elégszik meg azzal, hogy szórakoztató iparosa legyen az „élvezet-vallás" híveinek, hanem a gondolkodás és a szellem útján szeretne járni, nem szükséges ma már az osztályharc elhalványodása és holnap a teljes megszűnése után, a műveiben se a régi értelemben vett kormánypártiságot, se az ugyanilyen ellenzékiséget prezentálnia. Elég, ha az igazságot — a közigazságot — szolgálja, mert az mindig közérdek és nem lehet ellentétes a szocialista világnézettel. Akkor sem, ha nem „pozitív hősöket" teremt, hanem negatív jelenségeket bírál, vagy ábrázol. Egyetlen kritérium: mindegyik írása igaz legyen, és az igaz által is, meg a költészet révén is „szép" legyen. Azért is, mert neki magának is így esik jól, és mert a többi emberre való gondolati és érzelmi hatásnak is ez a titka.

A sokat hangoztatott „tudatformálásnak" a közgondolkodás szocialistává való átalakításának (nehéz lesz, sok és sokféle akadálya lesz, egyebek közt a szükségképpen kifejlődő álképlet, a képmutatás is) ez az egyetlen járható útja, amely azonban feltétlenül eredményre vezet. Ha nem is „maximálisra", de legalább „optimálisra".

Nagy ügy ez, szerintem ma már ez a legfontosabb dolog, mert ha a szocializmusban már nincsen ott a mindennapi osztályharc-élmény, a mozgalmi érdek és a pártoskodó indulat, akkor — és ezt

aláhúzom — a leckeszerűen megtanult filozófiai, történelmi és szociológiai ismeretanyag nem ád mindenkinek, akinek pedig hivatásánál és munkakörénél fogva (írók, művészek, tudósok, pedagógusok, újságírók, mozgalmi vezetők stb.) szüksége volna rá, nem ád eléggé erős impulzusokat a mindennapi munkájukhoz. Ennek híján pedig gyengébb lesz az értelmi ráhatás, a tanító-erő, holott ezeknek sokat tudnak segíteni — néha persze ártani is — a demonstratív indulatok is, a szép és nagy emberi példák is.

Reménytelen volna hát a helyzet az írók tudatformáló szerepét illetően? Nem, de az illusztráció és a kommentálás, ámbár, ha az ember szívből csinálja, szintén hatásos és hasznos lehet, mégsem eredeti alkotás, nem teremtés és éppen a legnagyobb tehetségeket, a Petőfiket, Ady Endréket, József Attilákat nem lelkesíti eléggé. Mert ha az emberben — az íróban — ott fészkel a tanító „furor", akkor mindent belead a műveibe, csakhogy elsősorban a saját élményeit, gondolatait tudja magas hőfokra heviteni. A mások gondolataihoz, céljaihoz, programjaihoz, avagy a sokszor elmondott igazságokhoz ugyanez a „furor" nem mozgósítja ennyire a lelket. (Jó volna ezt tudni az íróról, a művészről a politikusnak és minden mozgalmi embernek, még a tudósoknak is, akkor nem csalódnának egymásban annyit és annyiszor.)

De nemcsak az íróról kell beszélni, ha a tudatformálás munkájáról van szó, mert az író csak kevés emberhez szólhat, hisz kevés az igényes és valóban értő olvasó, hanem a többiekről, mindazokról, akik valami módon tanító, példázó, gondolkozásformáló munkakörben dolgoznak. Az író gondolatai rajtuk keresztül jutnak el a többi emberekhez, ha eljuthatnak, vagyis ha helyesek, ha ott van bennük a történelmi evidencia, és a legbensőbb közösségi felelősség. (És persze, ha nem akadályozzák.)

A szocialista eszmének a közönséges, mindennapi politikai gondolkodástól, amely elég lehet a heves osztályharc idejében, a szembenálló politikai pártokkal való harcban, most már fel kell emelkednie a világnézet, a kollektivista világnézet színvonalára — ami mindig érzelmi telítettséget is jelent. Már nem elég úgy érvelni a másik párt embere előtt, hogy „no nézd csak, milyen nagy hazug, milyen ravasz, vagy erőszakos kizsákmányoló a te politikai vezéred", vagy mennyire „nincs igaza abban sem, ebben sem a te pártodnak". Nincsenek ellenséges pártok, hát minden indifferens ember, minden közömbös, vagy haragos lélek egy-egy párt. Az „atomizálódás" erre is érvényes. (Kitűnő példa az előbbi felszólaló beszámolója arról, hogy a diákjai milyen ellentétes érveket hoznak fel, illetve álláspontokat foglalnak el.)

Közbevetve: egy olyan társadalomban, amely pedig szociologikus

alapgondolatra épül, nincs szociológiai kultúránk. Mennyi papírt pocsékolunk el olyan tizedrangú kérdésekre, amelyek a Statisztikai Hivatalnak jól a keze ügyébe esnek, de abban az alapkérdésben, hogy a különböző társadalmi, gazdasági, politikai, történelmi helyzetekben, hogyan gondolkodik az egyik állampolgár és a másik állampolgár, s miért így az egyik s miért úgy a másik, a mi óriási apparátusunk nem ad választ. Illetőleg, amennyiben vannak ilyen kísérletek, szinte átlátok a válaszokon, hogy hol van jelen az opportunus köntörfalazás, hol van jelen a konformista „józanság". A statisztikai kutatás ezt mind felgyűjti, és lesz belőle egy tudományos halandzsa, amelyben én azonnal látom kívülről nézve is, hogy mennyi benne a nem igaz, a nem őszinte válasz.

Mert a mindennapi politikai gondolkozás még megrekedhet a közönséges személyi karrierizmus szintjén is. (Nem okvetlenül és nem minden esetben a rosszértelmű karrierizmusra kell gondolni, hanem a becsületes akaratra, a jóhiszemű becsvágyra, a törekvésre, a tanulásvágyra is.) A világnézeti elkötelezettség azonban több ennél, mert az az egész embert magával ragadó szellemi-lelki disciplina.

Azt hihetné az ember, már csak a jóelőbb mondottakból következően is — az atomizálódásra és az indifferentizmusra gondolok —, hogy a tudatformáláshoz most már elég (ezt is aláhúzva mondom) a szociológiai ismeretanyag és az életszínvonal-matematika, hogy nincs szükség a világnézeti „enthuziazmusra", mert az néha nevetségessé válik és így kártékonnyá is lehet. (Ez igaz, éppen ezért én már sokszor mondtam: nemcsak harcolni kell, hanem harcolni tudni is kell!)

Csakhogy a szociológia nem úgy tudomány, mint mondjuk a matematika. Nagy szerepet játszik benne az emberi értelem, amely nem stabil, és a hit, amely mégannyira sem stabil. Más sorrendi fontosságrend érvényes a szocialista-kollektivista világnézet hívei között, mint a metafizikai világnézet, közelebbről mondjuk a katolikusok között, még ugyanazokat a társadalmi, közgazdasági, történelmi realitásokat illetően is. Előbbiben — már mint a szocialistában —, az emberben mint olyanban és az örök haladásban, fejlődésben való hit, utóbbiban az égi és földi hierarchia, az isten és az egyház által kimunkált és szabályozott tekintélyrend uralkodik. És ez is érvényes, mint szóciológiai diszciplina is, mindaddig, amíg hisznek benne az emberek, vagy legalábbis el tudják viselni. Illetve amíg a benne nem hívőket féken tudják tartani, be tudják zárni, agyon tudják ütni, meg tudják égetni (évezredek teltek így el).

Sőt másfajta szociológiája volna a liberál-individualista — hozzáadva az egzisztencialista — világnézetnek is, amely az egyén szabadságára, választás-jogára épülne, ha egyáltalán el tudnának jutni a közös megfogalmazáshoz.

Mert például a katolikus szociológiában hihet az is, aki csakugyan hiszi, hogy az embert és az emberi rendet az Isten teremtette, és ő tartja kézben, de az is — és ezt megint aláhúznám —, aki csak pragmatista okossággal úgy véli, hogy az ember nevű állatfajt csak így lehet összetartani és a saját érdekében csak így lehet valamenynyire kormányozni tudni. (A forradalmak neki mindig csak kilengések és nem létdeterminánsok.)

Ugyanígy hihet a liberál-individualista — és az egzisztencialista — abban, hogy sem az emberi életnek — a személyesnek — sem az emberi társadalomnak nincs semmi értelme, semmi célja, a puszta vegetatív esetlegességen túl. Hogy az egész földi lét csak kozmikus véletlen. És ha még akármennyi ilyen, vagy ilyenforma élet van is, a végtelen világegyetemben, az is csak kozmikus véletlen.

Elég. Én erre azt mondom: ez is mindegy! És ha csak kozmikus esetlegességből vagyunk is itt, akkor is teremtsünk rendet és igazságot magunk között, amennyire csak telik tőlünk. Ki-ki a maga lelkében és értelmében és minden közösség a maga földarabján, a maga bolyában. Én azt szeretném (igen szeretném, és ha az ember meg tudta teremteni saját lelkében Erost és Psychét, akkor miért ne szeretném) —, hogy ez a mi közösségünk, a magyar is, elvégezné ebből a maga részét. Csak egyet hangsúlyoznék: soha ne akadályozzátok a lélek és az értelem dolgát!

Ormos Tibor:

A szocialista hazafiság, nemzetköziség és a hazaszeretetre nevelés nem véletlenül vetődik fel éppen napjainkban a Budapesti Népfrontbizottság vitáján. Hiszen ha az ember jár-kel az országban és ismerőseivel, barátaival, elvtársaival beszélget, ezzel szinte naponta találkozik.

Véleményem szerint itt nem egyszerűen csak elméleti kérdésről van szó. Arról is. De gondolom — és ezzel nem akarom tagadni a bevezető előadást — nem a fogalom megmagyarázása a legnagyobb probléma, bár rendkívül fontosnak tartom pl. a szocialista hazafiság ismérveinek meghatározását. Azt hiszem ez a kérdés nagy mértékben összefügg nemzeti és világpolitikai jelenségekkel.

Az, amit Nyári Mária mondott, számomra hallatlanul izgalmas, hiszen, mint aláhúzta, az egyetemen vitát folytattak a szocialista hazafiságról. A Közgazdasági Egyetem diákjainak vitájából is kitűnt, hogy valami értetlenség van e kérdés körül.

Én a kérdés politikai jelentőségét napjainkban egy olyan fogalommal akarom összekapcsolni, amit úgy szoktunk meghatározni

hogy a békés egymás mellett élés politikája. Azt hiszem erről az oldalról is kellene szót ejteni, amikor mi a szocialista hazafiságról, hazaszeretetről, internacionalizmusról beszélünk.

Messzemenően egyetértek Veres Péterrel — hogy az imperializmus színrelépése, erőszakossága miatt vetődik fel a nacionalizmus is és szinte természetszerűen jutunk el az igazi hazafiság, a szocialista országokban a szocialista hazafiság pontos meghatározásának szükségességéhez. Különösen szeretném hangsúlyozni, hogy a szocialista hazafiság gondolatáról, annak lényeges vonásairól és indítékairól Lenin sokszor fejtette ki véleményét, ami számunkra a módszeres megközelítést megkönnyítheti.

Először az osztályharcról: Mi már túl vagyunk azon az állapoton, amikor az osztályharc éleződésének dogmatikus, eléggé el nem ítélhető elméletét, vagy nézeteit követtük. De ugyanakkor nem szabad megfeledkeznünk éppen a békés egymás mellett élés politikájának arról a vonásáról, hogy ez az osztályharc körülményei között folyik és bizonyos időszakokban ez az osztályharc nagyon is éles és feszült nemzetközi légkört teremt. A vietnami háború, vagy Nyugat-Németországban — az előadó által is említett — fasiszta előretörés egyáltalában nem azt bizonyítja, hogy a szocialista országokkal, a szocializmussal szemben a nemzetközi méretű osztályharc enyhülne, sőt bizonyos vonatkozásaiban ma erősen éleződő tendenciát mutat.

A békés egymás mellett élésért meghirdetett harcnak része az is, hogy mi a spanyolokkal kereskedelmi szerződést kötöttünk, hogy kereskedünk Nyugat-Németországgal, hogy kapcsolatokat keresünk és teremtünk gazdasági és kulturális téren az egész nem szocialista világgal is. Ez közgazdasági érdek is — és amint már itt elhangzott — objektív törvényszerűség. Nem feledkezhetünk meg ugyanakkor arról, hogy ellenfeleink ezt a kapcsolatot mindenféleképpen igyekeznek felhasználni a szocializmus ellen. Mi ezt úgy szoktuk meghatározni, hogy a *fellazítás* politikája. Felteszem a kérdést: mi alkalmasabb fellazítani, akadályozni a szocialista országok egységes fellépését az imperializmussal szemben, mint ezek között az országok közti nemzeti elkülönülés elhintése? És a gyakorlat azt mutatja, hogy ezt jobbról és balról egyaránt csinálják.

Nem véletlen, hogy mindkét oldalról az elkülönülést — s még egyet szeretnék hozzátenni — a szovjetellenességet írják zászlójukra. Nem egyszerű dologról van szó és amikor mi a szocialista hazaszeretetre és a nemzetköziségre való nevelés kérdésével foglalkozni kívánunk, fontosnak tartom a jelen körülmények között a politikai oldal erőteljes kihangsúlyozását.

Azok, akik az osztályharccal kapcsolatos kérdéseket ma Magyarországon csupán deklarációval akarják helyettesíteni, ostoba em-

berek. Az osztályharc ma Magyarországon — a gazdasági feladatok megoldása mellett — a fejekben meglevő rendezetlenséggel szemben folytatott küzdelem, s minden ideológiai és politikai jellegű harcunk erre irányul. Ennek része a szocialista hazafiságra nevelés is. Természetesen fel lehet sorolni a hazafiság ismérveit és a fogalom tisztázásával előbbre vihetjük a kérdést. Mégis én a hazafiságra való nevelésnek elsősorban a nevelő funkcióját és fogalmát szeretném kiemelni.

A múlt században Szaltikov-Scsedrin a következőket mondotta erről:

„A hazafiság jelentősége a nevelésben óriási. Olyan iskola, amelyben az ember addig fejlődik, hogy magáévá teszi az emberiség egész sorsának kiható eszméket".

Ha arra gondolunk, hogy ez a múlt században hangzott el, akkor csak tisztelettel adózhatunk a hazafiságra való nevelés ilyen sűrített, sok oldalú és tulajdonképpen mindazt tartalmazó megfogalmazásának, amiről itt eddig szó volt. (*Veres Péter* közbeszólása: Vörösmartynál is megvan.) Vörösmartyt itt már idéztük, én a hazafiság gondolatának nemzetközi jellegét szeretném ezzel is kiemelni.

S valóban kettős dologgal állunk szemben. Az egyik egy nagyon komoly, értelemre ható tevékenység, amelyben benne foglaltatik az emberek gondolkodásának még sokoldalúbb megközelítése, alakítása. Itt rendkívül nagy szerepe van az iskolai oktatásnak a fiatalok szempontjából. De most nemcsak korosztályokról beszélek, hogy miért, hogyan lehetnek büszkék a szocialista társadalmi rendszer eredményeire, ami a szocialista hazafiság elsődleges ismérve kell, hogy legyen. Továbbá nemcsak arra gondolok, hogy miért kell az eredmények fejlődését, gyorsaságát gátló hibákkal, hiányosságokkal, bizonyos esetekben bűnökkel szemben fellépni. Mert ez is része, mégpedig fontos része a szocialista hazafiságnak.

De ez csak a dolog egyik oldala. A nevelésnek érzelemmel telítettnek kell lennie. Miért tartom az érzelmi hatást fontosnak? A szocialista hazafiságra való nevelés nem az én korosztályomnál kell, hogy kezdődjék. Mi, a középgeneráció jól emlékezünk arra, milyen nagy gonddal nevelték belénk a két világháború között az irredentizmus gondolatát. Az első elemista kisfiú épp úgy, mint a bevonult fiatal katona a közismert „Hiszekeggyel" és a „Nem, nem soha" jelszóval kezdte és fejezte be napját. Az irredentizmusra való nevelésben igyekeztek az egész társadalom felelősségét felébreszteni és ebben az esetben az érzelmi elemeknek, az érzelmi ráhatásnak óriási jelentősége volt. Nem véletlen, hogy ennek a két világháború között felnőtt korosztálynak a nacionalista fertőzöttsége a legnagyobb. Engedjék meg, hogy hivatkozzam az 1941-ben az akkori kultuszmi-

nisztérium által kiadott „Tanterv és Útmutatások a 8 osztályos népiskolák számára" c. anyagra.

A nemzeti nevelés fejezet ezt tartalmazta: „Ilyen irányú nevelésnek az a lényege, hogy az ifjúság magáévá tegye az egyetemes magyarság 900 éves szellemi örökségét, hivatását és eszméjét, a szentistváni gondolatot. Ebben két alkotó jegyet különböztethetünk meg. Az egyik a magyar állam függetlensége és a magyar művelődés elsőbbsége (!) a Kárpátok medencéjében".

Foglalkozik az útmutatás a társadalmi és szociális neveléssel is. Mit mond erről? „Az egészséges társadalmat a nyugodt termelési viszonyok jellemzik. Amikor a termelésnek két tényezője a munka és a tőke megkapja a maga megérdemelt ellenértékét — „akkor nem keletkezhetik a társadalomban az a mély és veszedelmes szakadék, amely elválasztja egymástól a munka és a tőke tulajdonosait és a társadalom nyugalmát annyira megzavarja, hogy a termelés megnehezül. Hasonló szerepük van a társadalmi osztályoknak" — és kérem, hogy most jól figyeljenek! — „már a népiskolákban meg kell alapozni annak a tudatnak a megerősítését is, hogy az osztályharc sosem volt időszerű, amelyben a közre csak kár származhat és előny soha."

Gondolom, elég egyértelmű utasítás, hozzátenni nem érdemes. A „magyar művelődés elsőbbsége" a Kárpát-medencében és az osztályharc szükségességének tagadása. És mindezt 1941-ben, amikor a legszélsőségesebben dühöngött Európában a fasizmus.

A VI. fejezet az anyag feldolgozására ad utasítást. Néhány kiemelés ebből:

„Méltatlan feladatra vállalkoznék az, aki a művészet alkotó munkájának útjait kívánná megszabni. Mégis vannak a művészetekben is olyan alapvető elemi szabályok és eljárások, közkeletű módszerek, amelyeket senki sem mellőzhet anélkül, hogy kockára ne tenné alkotásának sikerét és értékét. A tanító szabadsága biztosított módszeres eljárásának megválasztásában. De ennek a szabadságnak is megvannak a korlátai, mégpedig azok az elméleti és gyakorlati pedagógiából vont szabályok és alapvető módszerek, elvek, amelyeket a tantervi útmutatások tartalmaznak."

Elnézést kérek a hosszú citátumért, azért tartottam szükségesnek, hogy illusztráljam; minden társadalomban — egy pillanatra elvonatkoztatva mindentől — az úgynevezett hazafiságra való nevelést elsődleges és fontos kérdésnek tartották — az ő kifejezésüket használva — a nemzet önfenntartása érdekében. Ám a célok és eszközök nagyon is különbözőek. Mert milyen nemzet önfenntartásáról volt szó 1941-ben? Gondolom sok szót vesztegetni ennek felvázolására nem kell.

Ma a szocialista nemzet önfenntartásáért, a szocialista nemzet fejlődésének biztosításáért küzdünk. Ez minőségileg más, a nép túlnyomó többségének érdekét jelenti. Az egész hazafiságnak, a hazafiságra való nevelésnek ezt kell előtérbe állítani.

Ezért jelenleg — figyelembe véve a nemzetközi helyzetet — a feladatokat a következőkben látom: mivel mind az amerikai imperializmus, mind a dogmatikus törekvések a szocialista országok közötti együttműködés megbontását és válaszfalak húzását tűzték ki célul s ez mindinkább szovjetellenes éllel fokozódik, nekünk az internacionalizmust nagyon fontos feladatként kell kezelni a hazafiságra való nevelés szempontjából. Nem akarok most arról beszélni, hogy a hazafiság és internacionalizmus elválaszthatatlan egymástól, ezt az előadó világos logikával bebizonyította. Még Adyra is tudnék hivatkozni, aki 1905-ben azt írta egyik cikkében: *„A nacionalizmus nem hazafiság. A hazafiság valami olyan sine qua nonja az embernek és a társadalomnak, hogy még fogalommá sem kell sűríteni és szót keresni hozzá. A közös kultúrában, közös társadalmi munkában álló becsületes munkás emberek mind azok. Hazafiak, ha úgy tetszik. Aki ellensége a haladásnak, a jobbratörésnek, az emberi szellem feltétlen szabadságának, hazaáruló, ha örökösen nem tesz is egyebet, mint a nemzeti Himnuszt énekli."*

Véleményem szerint ez pontosan egybevág mindazokkal, amiket itt már elmondottunk. Így fogalmazódik meg a hazafiság egyre szélesebben, egyre gazdagabban, így lép előtérbe a nemzeti önállóságért való harc az ország történetében, de jelenleg — és ezt nagyon szeretném aláhúzni — *a két világtábor közti feszülő harc szempontjából.* Nem tudom, hogy Ady hogyan írna ma, 1966-ban, de ha gondolatai ismeretében értelmezem módszerét a kérdés megközelítéséhez, akkor ma a XX. században így fogalmaznám; aki ellensége a haladásnak, jobbratörésnek, aki ellene van a szocializmusnak, aki ellene van a szocialista országok szoros együttműködésének, hazaáruló, ha örökösen nem is tesz egyebet, mint a hazát és nemzetet emlegeti. Itt a szándékok, szubjektív érzelmek mit sem jelentenek. A szocialista országok egységének védelme a legalapvetőbb nemzeti és hazafias érdek.

De mit csináljunk akkor — és ezt joggal vethetik közbe —, ha egyes szocialista országokban rövidebb, vagy hosszabb időre, kisebb vagy nagyobb mértékig bizonyos nacionalista tendenciák fellépnek? Van ilyen? Ostobaság lenne eltagadni. Ez ugyanolyan hazugság volna, mint amilyen hiba volt e kérdésben is az 50-es években mindent rózsaszínűre festeni.

Mit lehet itt csinálni? Engedjék meg, hogy egy nagyon közismert válasszal fejezzem be ezt a gondolatsort. Csak azt, amit a Magyar

Szocialista Munkáspárt ezzel kapcsolatos irányelvei úgy fogalmaznak meg: hogy elsődlegesen *minden nemzetnek és szocialista országnak saját jelentkező nacionalizmusa ellen kell küzdenie.* Mert minden nacionalizmus, vagy jelentkező nacionalista tendencia, amely két szocialista ország szembeállítását eredményezheti — abban a nagymértékű küzdelemben, amely a XX. század második felében minden valószínűség szerint kulminálni fog — akár itt, akár a határokon túl, akarva vagy nem akarva a haladás, a szocializmus ellenségeinek a szekerét tolja.

Az 1956-os ellenforradalom utáni időszakban vita volt arról a kérdésről, hogy most időszerű-e a nacionalizmus elleni küzdelem. Nyilvánvalóvá vált, hogy szükséges történelmi tényekkel és adatokkal alátámasztani, bizonyítani, mi az, amire a nemzet büszke lehet. Beszéltünk az 1848-as forradalomról, 1919-ről és beszéltünk a felszabadulás óta — minden elkövetett hiba dacára — elért eredményekről. És világossá vált, hogy a nemzeti büszkeség megfogalmazásának megközelítésére Lenin adta a legszebb példát, amikor kiemelte — nem szó szerint idézve —, hogy nem idegen tőlünk a nemzeti buszkeség: az a tudat, hogy nemcsak kínzókamrákat és nemcsak önkényuralmat adott a világnak az akkori Oroszország, hanem adta a szabadságért való küzdelmet, létrehozta a forradalmi osztályt, az 1905-ös forradalmat és ezzel bebizonyította, hogy a szabadságért és a szocializmusért folyó harc nagyszerű példáit tudja adni. Ez is azt bizonyította, hogy az adott időszakban helyes a hazafiságra való nevelés kérdésében annak politikai oldalával foglalkozni. Úgy gondolom, hogy ma különösen fontos ennek kiemelése.

Meg vagyok győződve arról, hogy volna mit tenni a Művelődésügyi Minisztérium irányító munkájában is. Nemrég jöttem haza Velencéből. Azzal a megbízatással jártam ott, hogy a velencei képzőművészeti Biennálét meglátogassam, s valamiféle tapasztalatot szerezzek a világ képzőművészetének helyzetéről. Nem fogom önöket untatni a világ képzőművészetének felvázolásával, de egy elgondolkoztató ténnyel találkoztam. Valamennyi nemzet pavilonjának alkotásai közül jó néhányat megvásároltak, amit a rájuk akasztott cédula bizonyított. Egyedül a magyar pavilonban nem volt vásárlás és nem azért, mert a magyar képzőművészeti alkotások nem foglalnak el rangos helyet a nemzetközi élvonalban. Azért történt ez meg, mert ügyetlen ilyen szempontból a propagandánk, mert ügyetlen és szervezetlen az eladásunk. Itt a kérdés jelentősége nem az, hogy mennyi devizát hoz egyik, vagy másik alkotás megvásárlása, hanem az, hogy milyen propagandát jelent a világ felé a magyar képzőművészet megjelenése egyes magángyűjteményekben és múzeumokban. A jo-

gos nemzeti büszkeség érzéséhez (annak hangoztatásán túl) okos tettekre is szükség van.

A hazafiságra való nevelést csak jelszavakkal, csak hangzatos szólamokkal megoldani nem tudjuk. Meg kell mutatni magunkat határokon kívül és belül egyaránt. És méltán lehetünk majd büszkék azokra az eredményekre, amit akár egy Biennálén a magyar képzőművészet, akár egy nemzetközi vásáron a magyar ipar, mezőgazdaság és kereskedelem nyújt.

Befejezésül azt tudom mondani, hogy a hazafiságra való nevelés, a nacionalizmus elleni küzdelem, az internacionalizmusra való nevelés — bár nagyon fontos a fiatalság szempontjából — *nem generációs probléma,* hanem egész társadalmunkat érintő és egész társadalmunkra kiható tevékenység kell, hogy legyen.

Máriássy Judit:

Van egy pontja az elhangzott előadásnak, amely engem is arra indít, mint Veres Petert, aki a lélek és az értelem dolgairól beszélt, hogy a lélek és az értelem dolgainak a fiatalság nevelésében való tükrét valahogy megnézzem.

Szeretném megemlíteni azt a fiatalságot, amelyről azt mondjuk, hogy nihilista, legalábbis ami a haza kérdését illeti. Én nézegettem a tankönyveket. Az általános iskolás tankönyvek felületes, szépített tényanyagot közölnek a gyerekekkel. Nagyon érdekes volt az elmúlt időben a Hideg napok körül kialakult vita a középiskolákban. A film nyomán kiderült, a gyerekek nem tudtak arról, hogy Magyarország ilyen és olyan módon a fasiszták oldalán harcolt. Ez nem azt jelenti, hogy a tankönyvekben ez sincs feltüntetve. De megszépítve, elnagyoltan tanulnak arról, ami a mi történelmünk volt, s aminek tudomásulvétele nélkül a nacionalizmussal leszámolni — szerintem — nem lehet.

Farkas Sándor azt mondta, hogy a Duna-medencében megteremtődött a gyűlölségmentes levegő, s ez egy óriási dolog: ezzel a legteljesebb mértékben egyetértek. De végül is, a felszabadulást követő tíz esztendő távolról sem volt mentes a Duna-medencében a gyűlölségtől. Ezekkel a dolgokkal is kell, hogy számoljunk, ha megváltozott formában akarunk hazafiságra nevelni. (A továbbiakban bírálja a Szovjetunió népszerűsítése körül korábban elkövetett egyoldalúságokat, hibákat.)

A múltkor valakikkel éppen a Népfrontban vitatkoztunk a hazafiságra nevelésről, s azt mondta az illető — mellesleg egy pedagógus

—, hogy könnyű Svájcban hazafinak lenni: az egy gazdag ország, 300 éve, vagy még több ideje nem volt ott háború, világos, hogy a svájciak patrióták. Én gyermekkoromban éltem ott. Azt láttam, hogy ez a gazdag ország mesterien űzi a hazafiság propagandáját. Ebben a gazdag Svájcban pontosan tudják azok, akik nyilván tudományosan és iparszerűen is foglalkoznak a propaganda tudományával, hogy az ember mindig azt szereti jobban, akinek szüksége van rá, aki rászorul.

A minap beszélgettem a Véradó Központunk igazgatójával, s nagyon érdekes az, amit elmesélt nekem, hogy Svájcban mennyivel nagyobb százalékban van térítésmentes, ingyenes véradás: mert állandóan drámai módon vetik fel a kérdést, tehát nem egészséges gyermek virágcsokrot nyújtó képével, hanem az orvos késével, amely megáll a levegőben, s agitálnak, hogyha nem adsz vért hazád fiának, akkor elpusztul.

(A következőkben Márlássy Judit összehasonlítást tesz a firenzei árvíz és a taskenti földrengés magyarországi visszhangja között.)

Nem akarom a két természeti csapást egymáshoz hasonlítani, de ez egyszer hadd mondjam meg, hogy mi Taskentről azt közöltük, hogy minden rendben van, az élet rendjén folyik tovább. Még a saját gondjainkról, a saját természeti csapásainkról is inkább kevesebbet mondunk, leszűrten, hogy ne legyenek nyugtalanok, idegesek az emberek, s akkor csodálkozunk azon, hogy az Olasz Intézetben az elmúlt hetekben oly sűrűn csengett a telefon, s különböző emberek ajánlották fel, hogy nem küldhetnének-e gyógyszert, takarót, ezt, azt Firenzébe.

Azt hiszem, hogy egy igazmondó, értelmes nevelés, igazmondás tankönyvben, igazmondás az értelem dolgaiban és az érzelmi ráhatásban, nemcsak a kiválóságoknak, sikereinknek és eredményeinknek hangoztatása, hanem a gondjainknak, problémáinknak, sőt a hozzánk legközelebb álló szocialista országok gondjainak is a nyíltabb feltárása, sokkal egészségesebb levegőt teremtene.

(Saját kisfiának példáját említi, akit — nem tagadja — bizonyos aggodalommal engedett el első nyugati útjára.)

Nagyon boldog voltam, hogy a fiam úgy jött haza, hogy nem esett ártalmára az összehasonlítás, mert elég reálisak ezek a gyerekek ahhoz, hogy lássák azt, ami ott jobb, s azt, ami itt jobb, lássák azt, hogy ott többet, hajszoltabban dolgoznak az emberek, lássák azt, hogy a gyermekeknek ott is tanulniuk kell, sőt küzdeniük kell a tanulásért.

Szabó Miklós:

A szocialista hazafiság ügye végeredményben egyenlő a szocialista haza eszmei, vagy ha úgy tetszik, gyakorlati védelmének kérdésével.

Azonban a hazafias érzés az egyes emberekben a legkülönfélébb, gyakran politikailag retrográd — nacionalista, soviniszta stb. — nézetekkel keveredik. Ezt látjuk a külföldön élő magyarok megítélésének kérdésében is.

Azt gondolom, hogy a hazafiságnak a mi értékelésünk szerint az lehet kritériuma, hogy milyen mértékben ragaszkodnak szülőhazájukhoz és ahhoz a társadalmi rendhez, amely itt a szocializmust építi.

Fontosnak tartom a magam részéről, hogy a külföldön élő magyarok, honfitársaink — ahogyan mondjuk, idegenbe szakadt honfitársaink — lojálisak legyenek irántunk, következésképpen ne fejtsenek ki olyan gondolatokat, ne hirdessenek olyan eszméket és ne hajtsanak végre olyan cselekményeket, amelyek ellentétesek a szocialista Magyarország érdekeivel, de őket hazafiként elkönyvelni, meggyőződésem szerint több okból nem lehet. Nem lehet azért sem, mert az a tény, hogy hazájukba, jóllehet bátran és nyugodtan hazatérhetnének, nem térnek haza, az a tény, hogy hazájuktól távol vannak, önmagában kizárja, hogy a szocialista hazafiság értelmében hazafiaknak tekinthessük őket.

(A továbbiakban azokat bírálja, akiket az esetleg jobb kereseti lehetőségek tartanak, hazájuktól távol. Káros tünetnek tartja a hazalátogatók iránti túlzott, szervilis érdeklődést.)

Sokszor úgy tűnik, mintha az erről a kis magyar glóbuszról kiszakadt kisebb tömegnek erősebb vonzása lenne, mint az itthon élő és dolgozó nagyobbnak.

A szocialista hazafiságra nevelés problematikájának oly sok oldala van, az egyéni jólét ügyétől kezdve, politikai kérdésekben folytatva —, hogy meg kell találnunk a reális meggyőző válaszadás módját. Hallgatni, vagy a választ elhallgatni és meg nem adni olyan bűn lenne, amelyet úgy érzem, nem követhetünk el.

Sajnos nálunk — úgy tűnik — divatban van az 1956 előtti hibák önostorozásszerű, újra meg újra való felhánytorgatása.

Úgy érzem, legfőbb ideje lenne ezt az önostorozást megszüntetni, és ahelyett, hogy majdnem kizárólagosan a szocializmus építésének negatív jelenségeit tárnánk a világ elé, most már inkább kicsit a szocializmus építésének egyéb kérdéseivel is érdemes és illő lenne foglalkozni.

Szeretném azt is megmondani: egyéni véleményem az — és ebben teljesen szubjektív vagyok —, hogy ugyanakkor, amikor a szocia-

lizmus negatív jelenségeit tárgyaló műveknek tapsolunk, s nem vesszük észre, hogy a Nyugat is azért tapsol, mert nekik még jobban tetszik, mint nekünk — ugyanakkor ma Magyarországon szocialista művet alkotni az író és az alkotó számára nem mindig azonos azzal, hogy egyenes úton járhat, sokszor nagyon sok keserűséggel kell megküzdeni.

Ma Magyarországon igen sok olyan határozat van, amelyek az állampolgárok nevelését, a honvédelmi nevelést és ehhez hasonlókat helyeznek előtérbe, de ezek eléggé lezorganizált helyzetet teremtenek. A megbízással, felhatalmazással nagyon kevés lehetőség és hatáskör jár együtt. Úgy gondolom: a legelső konkrét teendő az volna, hogy valahol ezeket egy kézbe kellene vonni.

Felvetném azt a kérdést: talán nem lenne céltalan, ha akár a Hazafias Népfront keretében, olyan bizottság jönne létre, amely azt a feladatot tűzhetné maga elé, hogy a szocialista hazafiságra nevelés módszereit, eszközeit tanulmányozza, számbaveszi, a szétszórt, különböző intézményeknél, minisztériumoknál levő lehetőségeket összehangolja, s ezeknek az egybevonásával hatékony, ütőképes propagandát teremt azért, hogy a szocialista hazafiságra való nevelés az eszmeiség mellett, valóban gyakorlattá is váljék.

Dr. Daróczy Sándor:

Elöljáróban a 14—18 éves korosztály hazafias nevelésében tapasztalható visszásságokkal foglalkozik. Illenék hazafias nevelésünk pozitívumairól is szólni, de mert e tanácskozás elsősorban a haza, hazafiság fogalmának tisztázásával, tartalmi jegyeinek meghatározásával, gazdagításával foglalkozik, ezért úgy gondolom, hogy a negatívumok, problémák elsődleges hangsúlyozása segítséget nyújthat a reálisabb következtetésekhez, a tennivalók árnyaltabb megfogalmazásához.

A fiatalok töredék részének gondolkodásában a hazához való ragaszkodás egyenlő az anyagi boldogulással. Esetenként nem egyértelmű az országot szabálytalanul elhagyó, majd engedéllyel visszatérők megítélése sem. A fiatalok tudatából gyakran hiányzik az a gondolat, hogy hazájukat szükség esetén fegyverrel is meg kell védeni és erre a katonai szolgálat keretében fel is kell készülni. Találkozunk a békés egymás mellett élés pacifista értelmezésével is. A hazafias nevelés eredményességét csökkenti, hogy sokak gondolkodásában a szocialista haza szeretete kiemelkedő hőstetteket jelent. Körülményeink között azonban ilyen cselekedetekre korlátozott lehetőség adódik, ilyenformán „úgysem tehetünk semmit" jelszóval

a fiatalok egy részén közömbösség lesz úrrá, ami következésképpen hazafias érzésük csökkenéséhez, tartalmi elszegényedéséhez vezet. *Nem büszkék* az apró odaadással végzett hétköznapi cselekedetekre, pedig korunkban részben ezek lehetnek a szocialista hazafiságot konkrét tartalommal megtöltő, a fejlődést előbbrevivő „nagy tettek".

Az ifjúság egy részére — kisebbségére — még mindig hatással van a szovjetellenesség, a sovinizmus, az antiszemitizmus. Tapasztalható a KGST-vel szembeni bizalmatlanság, élesen vetődik fel a román nacionalizmus kérdése, mire többen nacionalizmussal igyekeznek válaszolni.

A pedagógusok felelőssége e kérdésben, hogy „iskoláink" egy részében a szocialista hazaszeretetre nevelés nem párosul osztályszemléletre való neveléssel, a szocializmust belülről és kívülről támadókkal szembeni gyűlöletre neveléssel.

A tanácskozáson szó esett arról, hogy az egyetemista fiatalok körében felméréseket végeztek annak megállapítására, milyen tartalmi jegyek ismerhetők fel a hazafiságról vallott ismereteikben. (Kiegészíti a képet a középiskolás tanulók között végzett felmérések tapasztalataival.)

A felmérések tanúsága szerint a hazafiság fogalma összetettségénél, bonyolultságánál fogva, az ifjúság tudatában is különböző vetületben, mélységben jelentkezik. Bizonyítékul erre idei tanulók válaszaiból, arra a kérdésre: kit tártanak szocialista hazafinak? Íme a válaszok: „Népével együtt küzd a jobb, a szebb szocialista hazáért", — „A szocialista hazát nem rágalmazza, nem terjeszt propagandát ellene", — „A szocializmus egyik legfontosabb tana a nemzetköziség. Ezért saját hazája, népe szeretete mellett, más népek nyelvét, kultúráját is tiszteli", — „Aki a szocialista eszméket hirdeti, az már szocialista hazafi" — „Hű a hazához, a néphez, a közösséghez, a párthoz" stb. A válaszolók között kevés a hazafiság tartalmi jegyeit, vagy azok többségét együtt, összefüggésben megfogalmazók száma. A tanulók a hazafiság összetett fogalmának csak egy-egy oldalát ragadják meg, emelik ki.

Ifjúságunk között fokozni szükséges a polgári-kispolgári nézetek és magatartás elleni harcot. Arra kell törekedni, hogy sokoldalúan ismerjék meg hazánk, szocialista építésünk gazdasági és kulturális eredményeit, problémáit. Ezáltal érthetik meg átmeneti társadalmunk ellentmondásainak okait, láthatják a perspektívát, a kivezető utat. Másik oldalon az imperialista politikát folytató országok tevékenységét sokoldalúan kell leleplezni. A fejlett nyugati országok gazdasági fejlődését, belső helyzetét torzításoktól mentesen kell

megmutatni a fiataloknak, megakadályozva ezzel helytelen illúzióik kialakulását, azok terjedését.

A fiatalság között is szükséges tovább mélyíteni azt a gondolatot, hogy társadalmunkban csak a végzett munka arányában lehet szert tenni javakra és jogokra. Ebből következően harcot kell folytatni a túlzott anyagiasság, a kapzsiság és az önzés ellen.

Csohány Gabriella:

(Egyetért Veres Péterrel, hogy nemzeti önismeret nélkül nem tudunk kialakítani helyes szemléletet, a helyes szemlélet kialakításának pedig előfeltétele felnőtteknél és fiataloknál egyaránt a helyes történelem tanítás.) Ezen a területen még nincs minden rendben. Itt különböző egymással szoros kölcsönhatásban levő tényezőkre kell tekintettel lenni. Egyfelől a pedagógusokhoz való viszony, másfelől maguknak a pedagógusoknak a problémái, amelyek újra és újra visszatérnek természetesen, mindig új módon.

(Több konkrét esettel illusztrálja, hogy milyen nehéz feladatot kellett és kell megoldaniuk a pedagógusoknak. Egyéb tapasztalatot is elmondott.) Egy nagyon makacs, kitűnő fejű ember példáját, olyan emberét, aki ha valamit nem értett, akkor összedűlhetett ég és föld, arra harmincszor is rákérdezett. Volt akkor egy nehéz előadás a pártiskolák tematikájában. Ebben az időben íráshoz, jegyzeteléshez, tanuláshoz nem szokott embereknek kellett elmagyaráznunk a magyar történelem főbb csomópontjait. Történelemszemléletet kellett adnunk. Itt Vaszil elvtárs tanított meg engem egy és másra. Az előadás után tartott szemináriumon feltettem a kérdést: aki nem ért valamit, most kérdezze meg. Az első, aki jelentkezett, Vaszil elvtárs volt. Azt mondta 1948-ban (tehát a földosztáshoz közeli időszakban), hogy én mindent értek, elvtársnő. Értem, hogy az a Szent István milyen nagy ember volt. De ha olyan nagy ember volt, miért nem osztotta ki a földet a parasztoknak? Vagyis, magyarán mondva, tulajdonképpen semmit sem értett. Ilyen bonyodalmat okoz a nehéz kérdések szűk időkeretben való oktatásnak kényszere.

(Azt, hogy a történelemtanítás területén nincs minden rendben, ugyancsak a mindennapi életből epizódokkal bizonyítja.) Baj az, hogy egy 12 éves lelkes úttörő nem tud sokat a Vörös Zászlóról, hogy sokan nem tudják, miért tört ki éppen nálunk a proletár forradalom 1919-ben, az oroszországi forradalom után. Csak általánosságokat kaptam válaszként. És ez megint a történelem tanításra vezet vissza. Általánosságokat kaptam, mert az emberek, a nép köztudatából egész egyszerűen eltűnt mindaz, ami Magyarországon volt az első világ-

háború előtt és után. Hogy például itt a trachoma még népbetegség volt, annyira általános, hogy 1912-ben a honvédelmi miniszter például rendelkezést hozott: ezután nem fogják felmenteni azokat, akik trachomások. Ez a Magyarország a század első évtizedeiben olyan szörnyűséges mélységekben élt, hogy ha ma beszélünk róla, szinte hihetetlen. Ez volt Magyarország egyik arca. Kevesen tudnak arról, hogy ugyanakkor volt egy másik Magyarország is. (Erre elmondja a hozzászóló: az újvidéki selyemgyári szövőlányok példáját.) 1912-ben Újvidéken 400, vagy 500 selyemgyári munkáslány sztrájkba lépett. Életkoruk: 8-tól 15 év. Nekünk nem volt Gorkijunk, aki ezt megírja. Hogy ezeknek milyen volt a sorsuk, az tényleg Gorkij-dráma. A sztrájk tulajdonképpen azért tört ki, mert nem bírták elviselni azt, hogy arra, aki dydorászott munkaközben, 20—40 fillér pénzbüntetést osztottak ki. Amikor ez már nem tudom hányadszor fordult elő, kitört a sztrájk. Persze ők maguk szegények nem tudtak volna eredményt elérni ezzel a spontán sztrájkkal. A magyarországi szervezett munkásság melléjük állt és bojkottot mondtak a gyárra. Szólhatnék a Vérvörös Csütörtökről, amit emlegetünk, de megelevenítő erő nélkül. Az embernek fáj a szíve, hogy felnőnek mellettünk a gyermekek és nem tudják mi volt itt ezelőtt egy emberöltővel, fél emberöltővel. Ez az egyik komoly bűnünk a történelemtanítás terén.

Nem tudok semmiféle receptet adni, hogy mit lehet tenni és hogyan kell a kérdést megoldani. De a levegőben benne van, hogy ez nem maradhat így tovább, le kell küzdeni ezt a közömbösséget, amely a nemzeti és nemzetközi kérdésekben megnyilvánul, és főként az érzésekben megnyilvánul. A fasiszta rendszer minden apró részletet kidolgozott, előírt, hogy a világ jelenségeiből kisajtolhassák a nacionalizmus és a sovinizmus cseppjeit. Lehetetlenség volt például a földrajzban a Tiszáról úgy beszélni, hogy ne tettük, volna hozzá: a Tisza a legmagyarabb folyó — bármilyen ostobaságnak is hat — mert Magyarországon ered és Magyarországon ömlik bele a Dunába. A sort hosszan folytathatnám.

Most nem azt mondom ezzel, hogy mi ugyanezt csináljuk. Mi a jó ügy érdekében ügyetlenebbek vagyunk. Nem használjuk fel sem a történelemadta lehetőségeket, sem a könyvkiadás adta lehetőségeket, még a televízió adta lehetőségeket sem. A tv-ben megrendezik a baráti országok filmjeinek hónapját és válogatottan gyenge filmjeiket mutatják be, amikor ugyanazoknak az országoknak kitűnő filmjeit ismerem sorra. Ez elképesztő, ilyet nem szabad csinálni!

Van-e valami nemzeti lelkiismeretféle? — teszi fel a kérdést. Felejtünk. Egész osztályok, sőt egy egész nép is tud felejteni. Emlékezzünk vissza 1919 emlékére. Mennyi sarat szórtak rá a két világ-

háború között, és milyen mumussá vált az emberek fejében. A kommunista ellenességnek milyen óriási hullámai áradtak itt. A nemzetköziség gondolatára mennyi sarat tudtak dobálni, még most is nyögjük.

Befejezésül csak ennyit: nem hiszem, hogy az itt jelenlevők az ifjúságot általában elmarasztalnák. Én azt mondanám, hogy nekünk sokkal inkább kellene építenünk a nagyon világos, tisztafejű fiatalokra, mert sokan vannak ilyenek, minden közösségben fellelhetők. A türelmetlenek, akik a jó irányában turelmetlenek, ha szabad ezt a kifejezést használnom, akik termékeny talajt jelentenek, akik a forradalmi romantikára vágyakoznak, akik elcsodálkozva nézegetik mostanában a képernyőt, akár Münnich Ferenc elvtársról van szó, akár Sík Endre életútját nézik. Többet kellene ezekkel foglalkozni. (Példákat említ olyan tanulókról, akiket jószándékú, pozitív irányú véleménynyilvánításuk miatt „rebelliseknek" kiáltanak ki, mialatt néha suhyi alkalmazkodók elismerésben részesülnek.)

Őszintébben kell feltárnunk az egész kérdést az élet minden vonatkozásában, másként egy lépést sem tudunk előbbre menni.

Salamon Jenő:

Elnézést kér, hogy bizonyos szempontból talán rapszodikus lesz, de minden késői hozzászólás kénytelen figyelembe venni a már elhangzottakat, s reagál egyes megállapításokra. Ilyen az a hozzászólás is, amely szerint „a saját nacionalizmusunk elleni harcnak kell előtérbe kerülnie".

Ennek a néhány évvel ezelőtt élesen megfogalmazódott gondolatnak a feleleventését én itt és máshol is örömmel üdvözlöm. Az az általános emberi tulajdonság, hogy sajátmagunk problémáit kevésbé önkritikusan, mások problémáit a kelleténél egy fokkal kritikusabban értékeljük, ebben a kérdésben is érvényes. Vagyis a kisebb ellenállás útján való haladásról van szó: a saját nacionalizmusunk ellen nehezebb harcolni és ez nem olyan szinten van, hogy meggyőződtünk arról, hogy hogyan kell harcolni, mi a helyes és mi a nem helyes, hanem általánosabb szinten mutatkozik meg.

Úgy gondolom, ehhez kapcsolódik az a probléma is, amely itt ugyancsak felvetődött. Két hozzászóló — legalábbis látszólag — ellentétes tendenciájú gondolatot fejezett ki. Tudjuk, hogy egy dologról kétféle ellentétes következtetés levonása nem lehet igaz, legfeljebb mindkettő hamis. Mégis úgy voltam vele, mint Naszreddin Hodzsa. Amikor az egyik felszólaló azt mondta, hogy nem eléggé önkritikusan kezeljük történelmünket (lásd a Hideg napokra való

reakciót a fiatal nemzedék részéről), azt gondoltam magamban, igaza van. Egy másik felszólaló azt mondta, hogy túl sokat beszélünk az ötvenes évek hibáiról és már egy kicsit a ló másik oldalára estünk át. Akkor is bólogattam magamban, hogy igaza van. Azt hiszem, többen voltak hasonló helyzetben, ellentétesnek látszik a két felszólalás. Az igazság az, hogy nem elég átfogó a mi történelmi önkritikánk, nem eléggé egységes. A közeli kissé elnyomja a régebbit. Könnyebb szidni azt, ami nemrég volt és sokaknak nem tetszett, sokaknak voltak való, vagy vélt sérelmei, és nem könnyebb-e azt mondani, hogy azokat a bizonyos régi dolgokat ne elevenítsük fel, mert nem olyan népszerű az a dolog.

(A továbbiakban inkább mint pszichológus, illetve gyermekpszichológus arról beszél, hogy milyen a mi ifjúságunk.)

Annyira ismerem, hogy ne merjek róla felszínesen nyilatkozni, annyira viszont nem ismerem, s azt hiszem, általában annyira még nem ismerjük, hogy valóban differenciáltan tudjunk róla nyilatkozni, és ugyanakkor megfelelő általánosítással is megállapíthassuk, milyen is valóban. Bizonyos részadatok rendelkezésünkre állanak. Ezek elősegítik a tájékozódást, hogyan jut el oda az ifjúság, hogy olyan, amilyen; s mit kell tenniük, milyen tulajdonságokra kell eleve támaszkodnunk? Ennek alapján aztán egyszer talán létrehozhatunk egy olyan nevelési methodikát a kisgyermekkortól kezdve, amely megfelelő súllyal foglalja magában a hazafiságra, a szocialista hazafiságra és az internacionalizmusra való nevelést.

Egy munkatársam kezdett a múlt évben kutatást az egyetemi ifjúság tudata és magatartása vonatkozásában. Különböző módszerekkel kezdődött ez a kutatás, és különböző szempontból vizsgálja az ifjúságot.

A reprezentatív mintavétel az ELTE bölcsészkarának II. éves hallgatói és a természettudományi kar II. éves hallgatói közül történt. Összesen 272 húszéves fiatal került vizsgálatra. Mivel a vizsgálat főleg nem a mai vitát képező hatáskörre irányult, az erre vonatkozó adatok nem tekinthetők teljes értékűeknek. Az egyetemi hallgatóknak ugyanis megadott 16 tulajdonságból kellett kiválasztani az öt — szerintük — legfontosabbat. A tulajdonságok között szerepelt a hazafiság és internacionalizmus is.

A 16 tulajdonságot a válaszok gyakorisága alapján rendezem, azaz első helyen a legtöbbet említett, a 16. helyen pedig a legkevesebbet említett tulajdonságot említem. A szélső értékek: Az első helyen 166 személy a 272-ből, vagyis 61 százalék, az utolsó helyen pedig 16 személy áll; tehát elég nagy eltérés van a szélső értékek között.

A sorrend a következő volt (a bölcsészkaron és a TTK-n együt-

tesen): az első helyen a *humanizmus*, a második helyen az *intelligencia*, a harmadik helyen a *hivatásszeretet*, a negyedik helyen a *felelősségérzet*, az ötödik helyen a *közösségi szellem*, a hatodikon a *lelkiismeret*, a hetediken a *hazaszeretet*, a nyolcadikon az *általános műveltség*, a kilencediken a *határozottság*, a tizediken az *igényesség*, a tizenegyediken az *önállóság*, a tizenkettediken a *kritikai érzék*, a tizenharmadikon a *fegyelmezettség*, a tizennegyediken a *szakműveltség*, a tizenötödik helyen az *internacionalizmus*, és végül a tizenhatodik helyen a *kezdeményezőkészség*.

A 272 húszéves fiatal között a válaszoknál a hetedik helyen áll a hazaszeretet és a tizenötödik helyen az internacionalizmus: *98-an írták be az elsők közé a hazaszeretetet és 25-en az internacionalizmust.*

Természetesen ne csak ebből induljunk ki, mert — mondjuk — ez önmagában kevés és támadható, hanem az általános tapasztalatainkat is vegyük hozzá, s nézzük meg iskolai nevelésünket is, hogy a *hazaszeretet* és az *internacionalizmus* vajon olyan együttesen nevelődnek-e minden esetben, és olyan egyenlő, vagy hasonló hatékonysággal, ahogy mi, és ahogy az itteni előadó, a hozzászólók és a jobb írások olyan együttesen tárgyalják a marxista irodalomban. Nem így van. Mert az iskolában, s általában a közéletünkben az internacionalizmus gondolata bizony sokkal kevésbé és sokkal kevésbé hatékonyan vetődik fel, sokkal bátortalanabbul fogalmazódik meg.

Más dolog az, hogy a jelenlegi pedagógusgárda valóban milyen szinten áll, s milyen meggyőződés alapján. Ugyanúgy nem lehetne általánosítani, mint ahogy nem lehet általánosítani az ifjúságról. Megint azt mondhatnám, hogy nem ismerjük ahhoz eléggé az összes pedagógusokat, sokkal jobban ismerik nálunk az iskolai tanulók. Mert ha egy 12—13 évesnek az X. nevelője, tanár, ezt és ezt mondja, az a 12—13 éves fiatal már rendelkezik olyan megfigyelőképességgel és olyan kritikai érzékkel, hogy lássa: igazat mondott-e az illető, a saját meggyőződése szerint mondta-e, vagy nem. Még akkor is, ha — sajnos ilyen is előfordul — nem néz a levegőbe. Ebből már érezhetnek a tanulók. Még rosszabb az eset, ha maga is megsérti a társadalmi együttélési normákat és a diákjai ezt tudják róla.

Gyakran merül fel ifjúságunkban, amit egyik 20 éves fiatal fogalmazott meg: *„Azt szeretnénk, ha az idősebbek elismernének harcostársul, s nem vállveregetve, hanem együttműködve."* Ilyen tendencia is van tehát. (Van másfajta tendencia a más beállítottságú ifjúságnál.)

A hazaszeretetre, az általunk értelmezett hazaszeretetre, s vele együtt az internacionalizmusra nevelést *nem a felnőtt korban kell*

kezdeni; akkor már az kevésbé hatékony. E tulajdonságok kialakítását minden életkorban másképpen kell folytatni. Az túlzás, s legfeljebb csak átvitt értelemben használható, hogy az anyatejjel szívja magába a csecsemő ezt, meg azt, meg amazt. Szívhat akármilyen jó anyatejet a csecsemő — ezt mindenki tudja —, attól még lehet belőle grönlandi nacionalista, ha 1—2 éves korában elviszik Grönlandba és ott esetleg nacionalista nevelésben részesül, és soha többet nem fogja tudni, hogy magyar volt, mint ahogy annak idején a török időkben kegyetlen janicsárokat lehetett nevelni magyar származású gyerekekből. Ugyanakkor internacionalistát is nevelhetnek ugyanabból a gyermekből. A gyermek nézetei attól függően formálódnak, hogy milyen környezetben növekszik, s hogy milyen tágabb és szűkebb nevelési hatásokat kap. Ezen a szinten a gyermek ugyanakkor nagyon korán félre is nevelhető.

Már a *kisiskolást* is konkrét szinten érdeklik politikai kérdések. Elemi fogalmai kialakulnak a *jóról* és a *rosszról*, mert először csak jó, vagy rossz van. A gyerekek, amikor már 7—8 éves korban nézik a televíziót, ott ülnek a híradónál és azt kérdezik, hogy X. bácsi — (valamelyik politikusról van szó, akinek a nevét többször hallották) — jó bácsi, vagy rossz. Itt még nem lehet azt mondani, hogy *kicsit jó*, vagy *kicsit rossz* bácsi, pedig, sajnos, úgy kellene mondani. Kilencéves kor körül már megjelennek az oknyomozó „Miért?" kérdések. Már nemcsak azt kérdezi, hogy miért nem rozsdás az acél, hanem azt is kérdezi, amikor a tévét nézi, hogy miért üldözik a négereket Amerikában, és már megvan a talaja a kérdésre adott válasznak — bár még nem gondolunk arra, hogy ez olyan fejlettségi szint a 9 éveseknél, hogy akkor már általánosítani fognak. Ez a kauzális gondolkodásnak még csak kezdeti fejlettségi foka, de ezekből a részletekből már fejlődik az ő ilyen, vagy olyan módon értelmezett hazafisága, az adott választól függően internacionalizmusa, vagy nacionalizmusa stb.

Itt tehát már nagyon erős a hatás, de még mindig nem olyan erős, és még mindig könnyebben formálható, mint a *serdülőkorban*.

Egyszerűsítés kedvéért együtt vesszük a *prepubertás* és a *pubertás* korát (tehát 11-től 17 éves korig). Ebben a korban a kritikai érzék fejlődik és átfogóbbá, elméletibb jellegűvé válik a gyermek gondolkodása. Mindent kritikus szemüvegen keresztül néz, kezdi a szülein, folytatja tanárain. Ezt megtanulja, az V. osztálytól, amikor a több pedagógus nevelőmunkája kerül előtérbe. Az alsó tagozatban egy tanító nénije volt és az volt a világ legokosabb embere. Lehet az apja „főakadémikus", ha egy elsősosztályosnak mást mond, mint amit a pedagógus, azt nem fogja elhinni — „abszolút személyi kultusza" van a tanító néninek. A felső tagozatban és a középis-

kolában sokkal többféle nevelőhatás éri a serdülőket. Még a legegészségesebb pedagógus-kollektívában is differenciáltan mutatkozik meg a különböző tanárok egyénisége. Ez elősegíti a tanulók differenciált viszonyulásának kialakulását is. Ugyanakkor azt láthatjuk, hogy serdülő korban más és maradandóbb is a hatás, mert hiszen már előrelép a magasabb fokú tudatosság a fiatal erkölcsi, politikai érzelmeiben, és ez a fejlődés nagyon nagy felelősséget hárít a nevelők vállára.

És most a nevelőkön hadd értsem egész társadalmunkat, hadd értsem az utcát is, amely nem szól bele nálunk Magyarországon, Budapesten abba, hogy miért dohányzik előtte egy idegen, 11 éves gyermek: nem az ő gyereke. Ez is nevelőhatás. Az is nevelőhatás, hogy amint kikerül a gyermek a szűkebb nevelői hatósugárból, ott nincs mitől tartania, nem kell kitől félnie, csak a saját osztályában, a saját tanáraitól és a saját szüleitől kell tartania. (Itt megint a társadalmi közvélemény nyomására gondolok.)

De van a serdülőkornak egy másik sajátossága. Most vegyük az iskolát pozitívnak (tételezzük fel, hogy csak pozitív hatás éri ott a serdülőt) és mondjuk otthon éri negatív hatás. Akkor mi történik? A gyerek nincs még olyan fejlettségi szinten, hogy megfelelő módon saját maga tudjon dönteni, hanem az erősebb nevelőhatás dönt, amelynek nagyobb a hatékonysága. Ha nem tud a két nevelőhatás közül az egyik felülkerekedni, ebből születik általában a cinizmus, a nihilizmus. Ez valóban probléma, és az őszinteségnek a pedagógus részéről, a szülők részéről nagy szerepe van. Nemcsak jó szándék és jót akarás van, hanem a valóban *jó módszere* a jót akarásnak, nagyon erősen előtérbe lép, sokkal erősebben, mint korábban.

Másrészt pedig maga a serdülő a legellentmondásosabb személy az egész ontogenetikus, egyedi fejlődésben. Ő maga már sok területen fejlődik és néha csodálkozunk rajta, hogy milyen értelmes, milyen következtetéseket tud már levonni, máskor pedig olyan felszínes, hogy a felszínessége aggaszt minket. Megint a nevelés felelősségéről szólhatnék, amikor arra gondolunk, hogyan kelthetők fel az ő hazafias érzelmeiben és milyen irányban, milyen jellegű, milyen tartalmú hazafias érzelmek. (Az előadó arra hoz fel példákat, milyen jelentős a környezet, az adott helyzet szerepe abban, hogy a serdülő korú hová áll, mit lát hazafiasnak, vagy hazaellenesnek.)

Olyan korban, amikor önállósul, felnőtté kezd válni, meg akarja mutatni erejét, érvényesülni akar a szó jó értelmében, és mégis ilyet is, olyat is találhatunk. Miért? Azért, mert még nem eléggé

fejlett ahhoz, hogy a dolgok mélyére lásson. Fegyvert lehet vele fogatni negatív cél érdekében, pedig ő pozitívat akar.

Más az *ifjúkor*, amikor már a testi és lelki kiegyensúlyozódás nagyobb, mint a serdülő korban volt. Ugyanakkor ez még sokkal dinamikusabb korszak, mint a már megállapodott felnőtt kor, és még mindig megvan a nagyotakarás vágya, a nagy tettek iránti vágy. Ugyanúgy keresi helyét a társadalomban, mint a serdülő, csak most már differenciáltabban, közvetlenebbül, már előtte van a pályaválasztás, de most már párválasztási és egyéb problémák is. A nagy filozofálás kora ez. Ez az a kor, amely abból a szempontból is új, hogy már nemcsak alakítják az ő világszemléletét, hanem most már sajátmaga alakítja és nem is szereti, ha túlságosan anyáskodnak és apáskodnak felette ilyen szempontból.

De hogyan fogja önmaga alakítani? Úgy, ahogyan eddig alakították nála, nem amilyen szándékkal. Itt tehát a konkrét hatásfok a döntő, az, hogy a nevelés mihez jutott el, és bizonyos fokig még a társadalmi nevelő hatások is ebben a korszakban.

Azt hiszem, nagyon sokat kell még gondolkodni, és főleg sokat dolgozni azért, hogy egy mindent átfogó, az összes reális lehetőségeket megmozgató nevelési rendszer jöjjön létre — a hazafiság és az internacionalizmus szempontjából is. Először is figyeljük az internacionalizmust konkrétan a metodikára vonatkozó lebontásban és gyakorlati megvalósításban is, egészen odáig menve, hogy például mit jelent az internacionalizmusra és a hazafiságra nevelés szempontjából a levelezés a népi demokratikus országok gyerekei között, már úttörő korban és ennek a folytatása. Ez nagyon jó dolog. Sokkal több rá a lehetőség, mint külföldi útra, ily módon tehát szélesebb hatásuk van.

Ami pedig azt illeti, hogy bizonyos fokú érzelmi elszegényedés tapasztalható, ezzel számolni kell. Talán nem is cinizmus ez, hanem racionálls szemlélete a dolognak, esetenként érzelmileg nem eléggé átfűtve. Ez szerintem csak múló divat, amely nem is sajátunk és nem is a mi országunkból jön, ez valóban beáramlás: vagy a dühöngő ifjúság, vagy pedig ilyen mindent felülről kezelő, mindent rációval néző ifjúság. De nem igaz, hogy ez tartós, s nem igaz, hogy a végtelenségig terjed.

Szépe Gyula:

Azzal kezdeném, nagyon hasznos egy ilyen széles körű, a társadalmi élet különböző területeiről összejött kollektívában beszélgetni a hazafias nevelésről, a hazafiság, az internacionalizmus kérdé-

seiről, mert hiszen mindenki a maga munkájából, a maga speciális területéről hozza a jelentkező problémákat.

Itt valamennyien mondjuk, s azt hiszem, egyet is értünk, hogy a hazafiság, a hazafias nevelés, az internacionalizmus, a nemzeti érzés, rendkívül széles körű problémakört érintő és rendkívül bonyolult dolog. Ezért egy kicsit óvatosabb lennék, vagy legalábbis nehezen tudnám helyeselni a csupán matematikai módszerek alkalmazását a hazafiság értékelése során. Ahol a statisztikai módszerek nem adhatnak kellő alapot a diákok megismerésében, ott nem szabad mechanikusan alkalmazni, inkább el kell hagyni. (Salamon Jenő hozzászólására hivatkozik.) Van jogosultsága az ilyen — mondhatnánk — szociológiai, ankétjellegű felméréseknek, de nagyon gondosan, nagyon alaposan kell kiválogatni azokat a kérdéseket, amelyekkel esetleg segítünk majd tisztázni a gyermekek előtt, hogy milyen kérdést, milyen problémát hova tegyenek.

Hozzászólásomban szeretnék reagálni arra, amit Veres Péter mondott, hogy „óvakodjunk a taktikus hangszereléstől" ebben a kérdésben. (Veres Péter közbeszólása: A szó rossz értelmében.) Ezzel teljesen egyetértek. De szeretném hozzátenni, hogy ma már nincs is szükségünk arra, hogy ilyen „taktikai hangszerelést" alkalmazzunk. Miért nincs szükség? Azért nincs szükség erre, mert nyugodtan mondjuk meg, hogy ebben a kérdésben — haza, hazafiság, nemzetköziség, nemzeti érzés, nemzeti lét, a nemzethez és más nemzetekhez való viszony — nincs takargatni valónk.

Nyilvánvalóan mindenki érzi, tudja, olvassa, találkozik vele, hogy a nemzeti probléma, a nemzeti kérdés, a nacionalizmus, az internacionalizmus problémái különböző tényezők hatására, napjainkban előtérbe kerültek. Előtérbe kerültek ezért olyan kérdések is, mint a hazafias érzés, a helyes, a jó értelemben vett nemzeti érzés, nemzeti büszkeség is.

(Hozzászólásában a nacionalizmus néhány problémájával foglalkozik részletesebben.) A nacionalizmus kérdése itt már különböző vonatkozásban merult fel, szinte mindenki — a maga mondanivalójával kapcsolatban — érintette. Hozzászólásokban más kérdésekre vonatkozóan is elhangzott, hogy pl. amikor hazáról, hazafiságról, internacionalizmusról beszélünk, akkor ne valamilyen megfoghatatlan, homályos dologként kezeljük e kategóriákat, hanem a maga teljes realitásában álljon előttünk, és tudjuk, hogy milyen történelmi és társadalmi tényekre támaszkodó, milyen típusú nemzeti tudatról, ideológiáról, nemzeti érzelmekről van szó.

Abból kell kiindulni, hogy a nacionalizmus léte a nemzet kategóriájával kapcsolatos. A történelmi fejlődés, a termelés fejlődése, a munkamegosztás fejlődése, a társadalom fejlődése adott szaka-

szán létrehívja a nemzeti közösségeket. A nemzeti közösségek úgy lépnek be a társadalom életébe, mint az emberek együttélésének meghatározott formái.

A nemzetet mint közösséget formailag összekapcsolják a közös viszonyok alapján kialakult nemzeti sajátosságok. De a nemzet nemcsak formai közösség. Helytelen lenne mondani, hogy a nemzeti közösség minden értelemben egységet jelent a benne levő emberek között. Meghatározott viszonylatban, a termelés munkamegosztás alapján közösséget jelent a történelmi együttélés tekintetében, a történelmi múlt és a történelmi jelen, bizonyos társadalmi szükségletek kielégítése tekintetében tartalmilag is. A társadalom fejlődésébe belép a nemzet, mint emberi közösség, mint az emberi viszonyok egyik típusa. Mi marxisták azt mondjuk, hogy a társadalom anyagi életviszonyai hozzák létre a társadalom ideológiai, eszmei és érzelmi életét is. Ha elfogadjuk azt, hogy a nemzet, mint objektív közösség szerepet játszik a társadalom anyagi életében, akkor világos az is, hogy ennek az objektív közösségnek a vetületei, a nyomai helyet foglalnak az emberek tudatában is. Vannak olyan érzelmek, vannak olyan tudatelemek, amelyek mint nemzetiek jelentkeznek az emberek tudatában. Jogosan beszélhetünk tehát olyan dolgokról — több hozzászóló elemezte is ezeket a problémákat — mint a nemzethez való tartozás *tudatáról*, érzelméről, mint közös momentumról, olyan kategóriáról, mint a *nemzeti büszkeség* kategóriája, amely kapcsolódik a nemzet létéhez, a nemzet fenntartásához, olyan kategóriákról, mint *a nemzeti érzékenység*, érzékeny reagálás a nemzet, a közösség problémáival kapcsolatban, és így tovább.

Ezeknek a nemzeti mozzanatoknak, ezeknek az ideológiai, eszmei és érzelmi nemzeti mozzanatoknak a megjelenése, valóságos szociális tartalma függ azután már az osztályhelyzettől is a társadalom fejlődése során. Ezen az alapon kell kiindulni abból, hogy mi is tulajdonképpen a nacionalizmus A nacionalizmus mindenekelőtt a nemzeti létnek, a nemzeti viszonyoknak, azok objektív oldalainak tükröződése, kifejeződése egy meghatározott *osztály*, a burzsoázia tudatában. Nem azt mondom tehát, hogy a nacionalizmus a nemzeti tudat, vagy a nemzeti büszkeség, a nemzeti érzékenység és így tovább, hanem ezeknek, a nemzeti tudat, a nemzeti érzelem ilyen elemeinek a burzsoá, polgári kifejeződése.

A burzsoá nemzeti eszme többek között abban nyilvánul meg, hogy mindenben, mindenütt a nemzeti kérdést állítják be a társadalom fő problémájaként. A nacionalizmus szerint ezért a nemzeti egység mindenekfelett, minden más társadalmi viszony felett áll és

ez a társadalmi élet alfája és omegája, hogy a nemzeti érdek az elsődleges minden érdek felett.

A polgárság burzsoá nacionalizmusa abból indult ki, hogy a nemzeti érdek, a nacionalizmusnak az egyik indítéka, mindenek felett áll és éppen ezért semmi különös sincs abban, hogy a burzsoázia a nemzeti kérdésben nacionalista alapon áll. A burzsoá erkölcs alapvető mozzanata az egoizmus, és nem is lehet más, a burzsoázia léte, fennmaradása függ attól, hogy az erkölcsi alapjául vett egoizmusra támaszkodjék. Mi a nacionalizmus ebből a szempontból? A nacionalizmus tulajdonképpen nem más, mint ennek a polgári önzésnek a nemzeti szintre való emelése. Nemzeti önzésről van szó, amely a burzsoázia érdekeit, sajátos igényeit a nemzeten belül — ahogyan Engels mondja, becsvágyát nemzeti álarc mögé rejti — és a burzsoá érdekeket más érdekekkel szembefordítja, úgy, mintha az ő érdekei a nemzet érdekei, a nemzet céljai lennének.

A burzsoáziának ez a politikai ideológiája a maga korában a hűbéri széttagoltság elleni harc, a polgári nemzetek létrehozása idején progresszív szerepet tölt be a társadalom fejlődésében. Más kérdés, hogy ez az ideológia ma már, különösen a szocializmus korában szemben áll a társadalom haladásával.

A korunkban jelentkező nacionalizmus elemzése során figyelembe kell venni, hogy amikor a magyar nacionalizmusról beszélünk, mindenkor előttünk kell, hogy álljanak a történelmi múlt tanulságai ebben a kérdésben. Magyarországon a nemzeti fejlődés erősen ellentmondásos. Történészeink vitatkoztak már erről, és történelmi tényekkel bizonyították, hogy Magyarországon nagyon korán kialakult a nemzeti érzés, létrejöttek a nemzeti mozgalmak érzelmi vetületei és ezzel együtt a nacionalizmus is. Ez az egyik ilyen történelmi tényező, amire támaszkodnunk kell, amikor a nacionalizmus elleni harcról beszélünk.

A másik, hogy a nemzetté válás Magyarországon olyan körülmények között ment végbe, amikor a magyar nemzet egyrészt elnyomó nemzet a kisebb népcsoportokkal szemben, másrészt maga is függő helyzetben van Ausztriától. Ebből adódik, hogy a nacionalizmusnak minden, bizonyos értelemben progresszív, a nemzeti létért küzdő oldala mellett már kezdettől fogva kialakul a nagyhatalmi, elnyomó sovinizmus nacionalista mozzanata is.

A harmadik ilyen mozzanat, amivel ugyancsak számolni kell, a következő. A sok nemzetiségű Monarchia, ahogyan tudjuk, az első világháborúban elszenvedett vereség és belső ellentmondásai következtében megszűnt, Magyarország akkor vált független államma. Utána Magyarországon létrejön az oroszokat elsőnek követve a munkáshatalom, amelyet külső segítségre támaszkodva levertek. A

magyar nemzeti államnak ilyen viszonyok közötti, az ellenforradalom légkörében való megszületése konszolidációja és egész élete kapcsolatos a szovjetellenes, szocialistaellenes tendenciával, és ez rányomja bélyegét az egész Horthy-korszak politikai, ideológiai, kulturális képére is.

Ugyancsak történelmi tény — és nem is távoli —, hogy az ötvenes évek elején elkövetett hibák sokat ártottak. Ez is történelmi örökség. Az, hogy nekünk az ifjúsággal kapcsolatban problémáink vannak, többek között ebből is következik. Nagyon reális, nagyon helyes, egyébként önmagukban tartalmilag helyes jelszavak váltak frázissá, felesleges ismételgetéssé.

Az elmondottak nem adják a nacionalizmus elleni harc mindennapi metódusát, de előbbre visz, ha őszintén, világosan válaszolunk az ezekből adódó, ezekkel kapcsolatban felvetett kérdésekre. A jelen generációnál már gyümölcsözik az őszinteség, a világos, tárgyilagos, józan, ésszerű beszéd.

Ezekután nézzük meg, hogy miért merült fel a nacionalizmus a szocializmus építésének időszakában is, sőt az is tapasztalható esetenként, adott körülmények között, hogy még erősödhet is. Mi ennek a magyarázata? A szocializmus építése is nemzeti keretek között folyik, a nemzeti formák, keretek rányomják bélyegüket a nép életére, munkájára, gondolkodására, érzelmeire. A nemzeti érzelmek tehát a szocialista viszonyok között is megvannak, ahogyan előttem mondták. A nemzeti mozzanatok, a nemzeti lét, és ezzel kapcsolatban a nemzeti öntudat, a nemzeti büszkeség stb., a szocializmus viszonyai között megerősödnek a korábbi időszakhoz képest. Talán az sem lenne ellentmondás, ha azt mondanám, hogy a szocializmus viszonyai között a nemzeti állam bizonyos értelemben reneszanszát éli. Tudjuk a nemzettel kapcsolatban, hogy a polgári időszakban milyen szálak fűzik össze: a történelmi múlt, a nyelvi közösség, a gazdasági egybekapcsoltság és így tovább. A nemzet különböző ismérvei változnak a szocializmusban?

Vegyük a nemzet anyagi viszonyait, anyagi és szellemi kultúráját. A kultúra a szocializmus viszonyai között pl. tényleg az egész nép kincsévé válik, amikor nemzeti egységről beszélünk, eltűnik az antagonizmus az osztályok között és ez a közösség tényleg, a szó igaz értelmében is erősebb mértékben válik közösséggé, mint ahogyan az előző időszakban megszoktuk.

Világos, hogy a nemzeti élet a kapitalizmus utáni új idők közepette bizonyos fejlődését éli, és ez azt jelenti, hogy a nemzeti érzés, a *nemzeti tudat*, a nemzeti büszkeség is teljesen érthetően, teljesen jogosan *emelkedést* mutat. Ezzel együtt azt tapasztaljuk, hogy nemcsak a nemzeti érzés, hanem itt-ott, többé vagy kevésbé, különböző

mértékben, felélénkül a nacionalizmus is. Ennek több történetin kívüli oka is van. Erre itt nem tudok kitérni. De hadd tegyek fel csak egy kérdést. Vajon a szocializmus, amely a nemzeti fejlődést így aláhúzza, újrateremti, a nemzeti fejlődésnek lendületet ad, a nemzeti keret, amelyben végbemegy a nemzeti gazdaság, a nemzet szocialista erősödésének folyamata, nem jelenti-e egyben valamiféle „szocialista nacionalizmus" létezésének alapját? Világos, hogy nem. Csak akkor beszélhetnénk teljes joggal ilyen nacionalizmusról, ha megengednők, hogy a polgári nacionalizmus kisajátítson mindent, ami nemzeti, ha minden nemzeti érzést, minden nemzeti megnyilvánulást nacionalizmusnak tartanánk. Ez nem lenne helyes.

Simon Péter mindjárt az elején beszélt arról, hogy az egyik alapvető ismérv, ami a nacionalizmus tekintetében adva van, és ami lehetővé teszi, hogy a konkolyt a búzától meg tudjuk különböztetni, az, hogy az embereknek a saját, vagy mások életéből fakadó nemzeti érzelmei, nemzeti büszkesége önmagukban nem jelentenek nacionalizmust, hanem egy közösséghez, kollektívához való tartozást, az iránt való érdeklődést, azzal való felemelkedést és így tovább. A nacionalizmus létezik még, de kialakult és fejlődik a — nem nacionalista — szocialista nemzeti tudat. Helytelen lenne ezt a nacionalizmus kategóriájába taszítani. Ez az elválasztás igen fontos dolog. (Veres Péter: Ezért kell jól csinálni.) Úgy van. A szocializmus viszonyai között jelentkező nacionalizmus a szocializmusellenességnek egy nemzeti formája. A nacionalista nézetek elleni harcban az az álláspontunk, hogy ha becsületes, jószándékú emberek vetnek fel számunkra nemzeti problémákat, valóban jó szándékkal, akkor erre a reagálás sem lehet más, csak az, hogy mi a legjobb tudásunkkal, a legjobb ismereteink szerint, becsületesen és jó szándékkal válaszoljunk. Nincs helye ebben a kérdésben végleteknek. Azt hiszem, nagyon káros tapasztalataink vannak ezzel kapcsolatban. Az igaz, hogy határozottan fel kell lépnünk a nacionalista megnyilvánulások ellen, s reagálnunk kell rájuk. Azt is meg kell mondani, hogy „kedves barátom, ez egy nacionalista gondolat, s idegen tőlünk". Ideológiai harc ez, de politikai harcot mi a nacionalizmus erői ellen, s nem a dolgozók ellen, egyes dolgozó emberek ellen folytatunk, akik valamilyen kérdésben nem látnak világosan.

Volt már róla szó, s én is szeretném aláhúzni: nincs szükségünk arra, hogy mert — úgymond — egyrészt van egy szocializmus, vannak szocialista termelési viszonyok és szocialista politikai rendszer, és van másrészt egy hazafiság valahol — ezt a kettőt valamiképpen össze kell — „boronálnunk". Nincs erre szükség. A szocializmus, ha helyesen csináljuk, ha jól csináljuk, akkor egyúttal magában foglalja a nemzeti mozzanatot, a hazafiság mozzanatát, nincs szükség

valamiféle egyesítő teóriára ezzel kapcsolatban. Ez azt is jelenti, hogy nem kell ebben a tekintetben taktikázni a szocializmusnak, ha különben helyesen tartja rendben a saját házatáját.

A politikai felvilágosító munka oldaláról vizsgálva e kérdést, minden területen meg kell találni a megfelelő hangot. Mert más dolgunk van, ha a főiskolán kell beszélni emberekkel, és azokkal foglalkozni, a saját problémáikkal, s megint más problémák vannak az általános iskolákban, szintén mások a gyárban, a faluban, az értelmiség soraiban stb.

Csohány Gabriella felvetette, hogy vajon van-e nemzeti lelkiismeret. Az a véleménye, hogy nemigen. De közben az, amit elmondott, nagyon a nemzeti lelkiismeret hangján szólt, ha úgy tetszik, annak jó értelmezésében.

Veres Péter említette a népiesek problémáját. Szerintem ez szélesebb területet érint, amelynek elemzésére e vita nem alkalmas. Felmerült Németh László neve. Tény, hogy a mi generációnk is inkább ismeri Németh László „A minőség forradalmát", ezzel kapcsolatban kifejtett gondolatait, s az irodalommal kapcsolatban is ezeket a nézeteket, mint azt az utat, amelyet éppen ezekben az ideológiai kérdésekben megtett, vagy amit még nem tett meg. Egy kicsit talán ő is többet tehetne. A magyar írók szavai a széles tömegekhez eljutnak, a magyar írók felelőssége ezért nagyon jelentős lehet éppen a hazafiságra való nevelésben.

Varsányi Gábor:

A mai bonyolult és eléggé éles nemzetközi helyzetben fokozott figyelmet érdemel a hazafias nevelés egy részterülete, a honvédelmi nevelés, s fokozottabb tevékenységre van szükség a fejlesztéséhez Adósságunk van a szovjet hadsereg szerepével kapcsolatban is, a szovjet csapatok áldozatvállalásának megmutatásában. A középiskolai történelemkönyvben csupán e négy sor található az 1956-os eseményekben betöltött szerepükről. „A kormány segítséget kért a Varsói Szerződés értelmében hazánk területén tartózkodó szovjet csapatoktól is. Szovjet harcosok másodszor szabadították meg népünket saját vérük hullatásával a fasizmus rémtetteitől." E túlzott egyszerűséggel leírt mondatok vajon milyen élményszerű érzésekkel gazdagítják fiataljaink internacionalista hazafiságát?

Itt az előbb éppen Csohány Gabriella beszél arról a szervezett, és sokszor bizony jobb nevelési modszerekkel élő pedagógiáról, amellyel annak idején a fiatalokat irredenta szellemben nevelték.

Ma viszont pacifista jellegű érzések hatják át, különösen a nőket, s az anyák nem nagyon lelkesednek, hogy fiaik bevonulnak katonának. Világos, hogy ez a negatív álláspont megnyilvánul a gyermekeknél, a fiatal, sorozás alatt levő katonáknál is. Ugyancsak állandóan és nem eléggé tájékozottak a fiatalok a szovjet—magyar gazdasági kapcsolatokról sem. A történelemtanítás hiányosságaira lehet következtetni a „Hideg napok" c. film körül kialakult vitából.

Én itt nem a fiatalokról akarok beszélni, akik a történelemtanításban egyáltalán nem ismerhették meg az események hátterét, hanem a felnőttekről, elsősorban a pedagógusokról. A pedagógusok között is hangzott el olyan vélemény: minek kell nekünk a saját fészkünkbe rondítani, minek kell nekünk megmutatni mindazt, ami a mi bűnünk. Ezek közül miért nem mondta egy sem azt, hogy ez nem a mi bűnünk, ez a fasiszták bűne? Ennyire gyenge a mi felvilágosító, történelemértékelő munkánk. Szükség van tehát a neveléstudomány minden erőfeszítésére, hogy az ifjúság nevelésével foglalkozók olyan szempontokat, módszereket kapjanak, melyek a fiatalok értelméhez szólva, érzelmeikre hatva vonzóvá teszi előttük a honvédelem ügyét.

Horváth Lajos:

A hazafiság, bárhogy értelmezzük, mindig erkölcsi állásfoglalás is. Az 1945-ös felszabadulást hazánk dolgozóinak mondhatnám többsége dezintegrált tudattal lépte át: leglényegesebb tevékenységei területén — munkában és társadalmi tevékenységben — kettévált és gyakran szembekerült egymással ami társadalmilag jelentős és ami egyénileg fontos. Akik mint felnőttek léptek át a szocializmus építésébe, azok kevés kivétellel kénytelenek voltak átélni, vagy még ezután kénytelenek átélni tudatuk átformálódását. Szeretném azonban hangsúlyozni, hogy ez az átformálás nem csupán intellektuális ráhatás és érzelemkeltés. A tudat átformálódása felnőtteknél és fiataloknál egyaránt elsősorban *társadalmi tevékenység* eredménye. A társadalomban folyó termelés és a társadalmi kapcsolatok fejlesztése során kerülnek az egyének olyan viszonylatokba, amelyeknek eredményeképpen a társadalmilag jelentős és az egyénileg fontos kapcsolatba kerül egymással tudatukban, s erre a tevékenységre mint alapra támaszkodunk akkor, amikor tudatosítunk és érzelmeket keltünk.

Ezt azért kell hangsúlyoznunk, mert a nevelés, melyet az iskolában folytatunk, nem lehet más, mint ami a társadalom egészében folyik. Ott is a tevékenység, a társadalommal kialakított aktív kap-

csolat az, amit elsősorban szerveznünk kell, és erre támaszkodva, ebből kiindulva kelthetünk érzelmeket és tudatosíthatunk.

Az alapvető kérdés tehát, amikor mi az ifjúságban a szocialista hazafiságot ki akarjuk formálni, hogy hogyan szervezzük meg az egész életét, tevékenységét úgy, hogy a szocialista hazafiságra vezető tapasztalatokat gyűjthessen, amelyeket azután megbeszélhetünk és általánosíthatunk, velük kapcsolatban érzelmeket bonthatunk ki stb.

Ez mondanivalóm lényege. Az iskolát úgy kell beépíteni a szocialista társadalomba, hogy társadalmunk pozitív jelenségeivel kerüljön kapcsolatba. Nyilvánvaló, hogy abban a pillanatban, amikor a gyermeket az iskolán kívül visszük, megnyílik a lehetősége annak is, hogy negatív jelenségekkel érintkezzék. De ezt vállalnunk kell, mert csak így tudjuk elérni azt, hogy gyermekeink a valóságos társadalmi helyzettel, társadalmi jelenségekkel érintkezve, ezek hatására nevelődjenek.

Itt a pedagógusoknak az ifjúsági szervezetekhez való viszonyáról és bennük vállalt szerepéről is szó van. Nekem nem feladatom, hogy beszéljek az ifjúsági szervezetek ilyen irányú munkájáról. Csak arra szeretnék rámutatni, hogy a gyermekcsoportokból, ifjúsági csoportokból kollektívát, közösséget szervezni a pedagógusoknak és a szervezetek vezetőinek *közös* feladata. Anélkül, hogy a gyermek az általános iskola alsó tagozatában először a kisdobos őrshöz, rajhoz, majd a felső tagozatban az úttörőközösségekhez és ezeken keresztül a társadalomhoz kapcsolódjék, szocialista hazafiságra nevelni nem lehet. A társadalomhoz való kapcsolódás tehát a *kisebb közösségen keresztül* történik: az egyéni és közösségi érdek egysége a közösben. Az ifjúsági kollektíva kialakítása nevelésünk sarkpontja: vagy létrehozzuk és akkor lesz erkölcsi-politikai nevelés általában és hazafiságra nevelés speciálisan, vagy nem hozzuk létre, és akkor minden fogalomtisztázásunk, érzelemkeltésünk végül is csak félmunkát jelent, nem érünk célt vele.

Van-e erre most lehetőség iskoláinkban? Én azt hiszem, hogy azt a kissé pesszimista hangutést, amely Csohány Gabriella hozzászólását jellemezte, némileg helyesbíteni kell. Ő ugyanis azt mondta, hogy a pedagógusok nem állnak az iskolában a pozitív gyermekek mellé, az ún. pozitív magot magára hagyják. Iskoláink között már nagyon szép számmal vannak olyanok, ahol a pedagógusok megszervezték ezt a pozitív elemet, rájuk támaszkodnak, és már bizonyos szinten „kézben tartják" az ifjúság szervezését, vezetését, kézben tartják a hazafiságra nevelést is.

Dr. Mincsev Mihályné:

Mint gyakorló oktató és nevelő, állandó szoros kapcsolatban vagyok az egyetemi hallgatókkal, és azt kell mondanom, hogy nagyon pozitív és természetes szemléletet tapasztaltam náluk. Nincs kizárva, hogy azért, mert többségük földetlen paraszt, vagy munkás, vagy pedig nagyon kis jövedelmű értelmiségiek gyermeke, s mint ilyen emberek közvetlen leszármazottai az életet természetesen és pozitíven szemlélik, vagyis élnek, felnőnek, tanulnak, szeretnének tovább élni, lehetőleg minél jobban berendezkedni és nagyon szépen gondolkozni, nagyon komoly, alapos szellemi igényekkel.

Ez az ifjúság legfőbb célnak tartja, hogy szeresse a munkát, amit végez, és szeresse az életet, hogy a legfontosabb feladatuk a tanulás legyen. Szeretik szüleiket, azok hagyományait, és nagyon rossz néven veszik, ha ezeket, a múltjukat, a falujukat, a kis városukat valami módon nevetségessé tesszük. Nagyon szeretik az egyetemüket, iskoláikat, sportjaikat s azt, amit ők modern életfelfogásnak, vagy életformának tartanak, és nagyon ridegen utasítják vissza a pesszimista pedagógusok támadásait az ő ifjúi életérzésükkel szemben.

Éppen ezért én pedagógiai szempontból úgy látom, hogy a hazafias nevelésben lehet támaszkodnunk erre a szeretetérzésre, hiszen az ifjúság legnagyobb része se nem beteg. se nem morbid, s a mi ifjúságunk legfeljebb egy nagyon kis rétegében fellelhető dekadenciára lehetne panaszkodni.

Azt hiszem, hogy kicsit túlsúlyba került a nevelésben a pesszimisztikus hangulat, ami azonban — szerintem — a felnőttek rovására írandó, s a felnőttek felelőssége. Mind az irodalomban, mind filmjeinkben nagyon sok probléma vetődik fel, egyelőre azonban valóban inkább a feltárása folyik a hibáknak. Ezért ha a fiatalok nem jutnak hozzá friss forrásvízhez, akkor meg fogják keresni máshol, onnan, ahol mégis érzik, hogy több élet árad. Annál is inkább fontosnak tartom a pedagógus pozitív ráhatását, mert sajnálom azokat a fiatal leányokat — egy leánykollégiumban vagyok egyébként a tanács elnöke —, akik nagyon pozitívan hangolva jönnek ötthonról, sok szép eszmével telítve, s olykor hirtelen beleesnek az egyetemen egy. a legmagasabb értelmiségre esetleg bizonyos értelemben sikkesnek, vagy kötelezőnek tartott, igen bonyolult, differenciált lelkiállapotba, s abban minden további nélkül a középiskolából fejest ugranak bele.

A hazafiság alatt nemcsak a fogalom elméleti részét értem, hanem azokat a gyakorlati módszereket is, amelyek egészen természetesen származnak abból, hogy a diák szeresse családját, a csa-

ládjának a történetét, a hazájának a történetét, eredményeit. Szeresse azt a kört, amelyből jött, s feltétlenül szükségesnek tartsa azt, hogy érte dolgozzék, és ott folytassa hivatását, mert ebben van tartalom, van történelmi folyamatosság és politikai értelem.

Fedor Béla:

A hazafiságra nevelés — erre már történt utalás — rendkívül komplex feladat. Elméletileg a sokrétűség (koplexitás) azt jelenti, hogy amikor a szocialista hazafiságra nevelésről beszélünk, nem választhatjuk el a kérdést a kommunista erkölcsre neveléstől.

Az igaz hazafiság szorosan összefügg a társadalmi haladás ügyével. Az erkölcsi cselekedetek megítélésében is ez az objektív kritérium. Azt mondjuk: erkölcsös az a cselekedet, amely a társadalmi haladást szolgálja. Úgy vélem tehát, hogy a legszorosabb összefüggés van a szocialista hazafiságra nevelés és a kommunista erkölcsi nevelés között. Sőt nem csupán összefüggésről van szó, hanem arról, hogy a szocialista ember erkölcsi tulajdonságai között egyik legfontosabb a haza iránti hűség és a szocialista haza szeretete.

Feladatunk: kommunista erkölcsre nevelni egész népünket, megtanítani „szocialista módon élni, dolgozni és gondolkodni". A hazafiságra való nevelés, a kommunista erkölcsre nevelés egyik fontos része. Talán kicsit frázisként hatnak e szavak, de azt hiszem, a dolog lényege itt van.

Nem elég, ha harcolunk a nacionalista nézetek ellen, hanem az emberek gondolkodásából kiűzött nacionalizmus helyére az internacionalizmussal párosuló szocialista hazaszeretetet kell állítani, és be kell mutatni, hogy két életelv között választhat. Az egyik a kapitalista „ember embernek farkasa", a másik — a szocialista — „egy mindenkiért, mindenki egyért".

Az egyik út a háború: az egymás pusztításának útja, a másik út: az egymás kölcsönös segítése a szocialista haza, a nemzet és a nagy szocialista közösség, az egész szocialista tábor és a világ valamenynyi dolgozójának internacionalista szellemű hazaszeretete.

Farkas Sándor:

Kedves Barátaim!

Az elhangzottaknak csak egy részére szeretnék reagálni. Érthető ez, hiszen a hozzászólók — részben — egymással is polemizáltak, másrészt remélem, a vita még távolról sem záródott le.

Hosszú távú, nagy lélegzetű problémával állunk szemben, amelyet egy csapásra, csodaszerrel megoldani nem lehet, csak sokrétű, igényes, szívós és leleményes munkával.

Az egyik utolsó hozzászóló utalt a vita, illetőleg a téma komplexitására. Teljesen egyetértek vele abban az értelemben, hogy a hazaszeretet nemcsak az erkölcs kérdésével van szoros korrelációban, hanem egészen egyszerűen egyik metszete az egész társadalomnak. Ennek következtében áthalad társadalmunk minden alapkérdésén, érintkezik minden egyes kérdéssel, amellyel a társadalomban valamilyen formában szemétalálkozunk.

Engedjék meg, hogy mindenekelőtt egy benyomásomat próbáljam megfogalmazni. Számos hozzászólás hangzott el, részben igen eltérőek. Gondoljanak csak olyan eltérésekre, mint Veres Péter és Daróczi Sándor, vagy mint Csohány Gabriella hozzászólása. Elég nagy különbség volt közöttük szemléletben, a téma megfogásában. Hadd emeljek ki azonban egy mozzanatot, amely, úgy érzem, közös. Valahogyan az volt az érzésem a vita során, hogy mégis, az eltérések ellenére, a részvevők valahogyan egy áramkörbe kapcsolódtak; ha nem is azonos szellemi, ideológiai, vagy politikai alapállásból, de lényegében azonos cél irányában haladt mindegyik hozzászólás, és ezt érzem a mai vita legfőbb eredményének.

Bevezetőm során voltam bátor említeni, hogy akkor van értelme ennek a vitának, ha kiindulóponttá válhatik, ha nem záródik le a zárszóval és a szétoszlással, hanem kezdőpontjává válik a további munkának. Ezt szeretném most megismételni, nyomatékosítva azzal, hogy hasonló jellegű kívánság, megjegyzés mások részéről is hangzott el. Ezért azt gondolom, akkor értékesek ezek a hozzászólások, ha folytatni és értékesíteni tudjuk őket.

Szeretnék arra utalni, hogy nemcsak egyszerűen a módszerekről van itt szó. Persze, a módszerek nagyon fontosak, különösen a pedagógiában, az iskolai oktatásban. De itt olyan helyzetről van szó, hogy túl az úgynevezett „elvi" szempontokon, ennek a kérdésnek különösen *a szocialista értelemben vett hazafiságnak* nincs meg a közvéleményben kellően széles szellemi bázisa. Úgyhogy itt tulajdonképpen az első feladat az lenne, és azért éltem bevezetőmben a „hadjárat" kifejezéssel, hogy megkíséreljünk egy ilyen széles szellemi bázist megteremteni, a nevelés és a tömeg-kommunikáció úgyszólván valamennyi eszközével. Ehhez még egy megjegyzést. Azzal, azt hiszem, tisztában kell lennünk, hogy akkor tudunk eredményes lépéseket tenni a kitűzött probléma megoldása felé, ha friss hangot és friss gondolatokat tudunk felvetni. Valahogyan úgy lehetne ezt mondani, hogy a közvéleménynek a deklaratív célokat befogadni képes kapacitása nagyon lehatárolt és félek attól, hogy mi

már olyan ponton vagyunk, amikor ez a deklaratív célokat befogadni alkalmas kapacitás telített. Ez annyit jelent, hogy helyes, önmagukban kifogásolhatatlan megállapítások is néha hatástalanul pattannak le azokról, akiknek címezzük őket, éppen az előbb említett pszichikai nehezék miatt. Ezt lehet elítélni, de nem lehet tudomásul nem venni, különösen nem azoknak, akik ebben az irányban hatni kívánnak.

Egy másik mozzanat, amelyet figyelembe kell vennünk, az, hogy a mi társadalmunkban több más és pozitív hatás mellett kétségkívül érvényesül egy igen erős kispolgári nyomás a tömeggondolkodásban (nem a kiválasztottak gondolkodásában), amellyel meg kell küzdenünk és amellyel nem mindig tudunk megküzdeni akkor, ha a harcot „frontálisan" vesszük fel. Meg kell tehát találni éppen a hazafiság, a szocialista hazafiság meggyökeresítése érdekében azokat a közvetettebb módszereket is, amelyek a jó cél irányában hatnak. Merem állítani, hogy ha ezeket a módszereket nem tudjuk megtalálni és kidolgozni, akkor nem járhat teljes eredménnyel az a törekvés, amelyet magunk elé kitűztünk, még talán hosszabb időn belül sem.

Azok között a kérdések között, amelyek itt vitára kerültek, van egy komplexus, és ezzel szeretnék egy kicsit részletesebben foglalkozni. Ez a *nemzeti önismeret* kérdése, amelyet Veres Péter úgy fejezett ki, hogy a hazafiság nemcsak a föld kérdése, hanem főleg a népközösségé. Nos, a nemzeti önismeret kérdése eredetileg „általában" nem problematikus kérdés. Valójában azonban rettenetesen nehéz, és el kell ismernünk, hogy húszéves, részben kutató, részben ideologizáló, részben polemizáló munka után még tömérdek sok a rés, sok a tisztázatlan kérdés ezen a területen. Mindenekelőtt azt szeretném előre bocsátani, hogy objektív, vagyis minden szemléletnek egyaránt helytálló nemzeti önismeret nincs. Valamilyen nézőpontból, valamilyen *szemléletből* kell ezt az önismeretet megteremtenünk és ennek publicitást szereznünk.

Azt hiszem, itt köztünk nem lehet túlságosan vitás, hogy melyik legyen ez a szemlélet. Úgy gondolom, kivétel nélkul minden hozzászóló egyetértett abban, hogy itt a társadalmilag progresszív szocialista szemléletről van szó.

Megoldottuk ezzel a kérdést? Távolról sem. Engedjék meg, hogy néhány konkrét példát hozzak fel arra, hogy a nemzeti önismeret milyen kemény dió. A történelemmel kellene kezdenem, mert hiszen a történelem a nemzeti önismeretnek része. Itt van a most lefolyt, illetőleg tulajdonképpen még folyó történészvita a magyar nemzeti függetlenségi harcok mikénti értékeléséről. Természetesen nem bocsátkozom bele ennek a vitának az értékelésébe, de

egyet hadd húzzak alá. Azt ugyanis, hogy olyan történészek között, akik magukat egyaránt marxistának vallják, sőt akiket, úgy gondolom, egyaránt marxistáknak kell tekintenünk, nagyon erős vita folyik abban a tekintetben, hogy a nemzeti és társadalmi mozzanat egy-egy konkrét kérdés kapcsán, például a Rákóczi-szabadságharc, vagy más szabadságküzdelmek vonatkozásában hogyan súlyozandó, milyen része van az egyiknek, s a másiknak.

Érdekes dolog, hogy ha 8—10 év előtt írt középiskolás történelemkönyveinket átnézzük, akkor azt kell mondanunk, hogy ebben a kérdésben nem maradtunk mentek egy bizonyos fokú nacionalizmustól. Nacionalizmuson itt azt értem, hogy a specifikusan nemzeti szempontok egy kicsit háttérbe szorították azokat a nagy belső társadalmi ellentéteket, osztályharcokat, amelyek végigkísérték, átszőtték és nem kis mértékben befolyásolták nemzeti szabadságküzdelmeinket, azok kimenetelét is. E belső ellentétek csak a mi említett tankönyveinkben szorultak háttérbe és, mint a feltárt bizonyítékok mutatják, az annak idején lefolyt harcokban bizony élő és ható jelenségek voltak.

Van egy másik kérdés, amely sokak előtt ismeretes: az úgynevezett Stur-vita. Arról van szó, hogy Lodovit Sturnak, aki a Habsburgok mellett szabadcsapatot szervezett az 1848-as magyar szabadságharc ellen, most, halála 100. évfordulója kapcsán egyes szlovák folyóiratokban különös rehabilitációja folyik. Meggyőződésem, hogy ebben a rehabilitációban van egy jó adag nacionalista „beütés". és az irodalom bármelyik területét nézem is tapasztalható egy ilyen (Hadd jegyezzem meg zárójelben: *egyes történészek* állásfoglalásáról van szó. Hivatalos szlovák fórumok, pl. a Szlovák Kommunista Párt egyik vezetője részéről ez nem nyert szentesítést; ezek mértéktartó, számunkra is elfogadható álláspontot foglaltak el Stur megítélésében.) Magyar folyóiratokban is jelentek meg ezzel kapcsolatban cikkek, erre válasz jelent meg szlovák oldalról is. De ahogyan az ember azt az anyagot nézi, egy dolog azért mégis felötlik és kétségkívül a nemzeti önismerethez is tartozik. Nálunk úgy tanítják, hogy 1848-ban a mozgalom vezetőinek politikája helyes volt, ámbár Kossuth és mások bizonyos hibákat követtek el abban a tekintetben, hogy az együttélő nemzetiségek kívánságait nem vették eléggé figyelembe. Vajon elég-e ennyi? ez a kérdés merül fel az anyagok újraolvasása és tanulmányozása után. Mondjuk ki kereken: nem mértük fel eléggé, vagy nem adtunk elég hangsúlyt annak, hogy milyen része volt a szabadságharc bukásában (több más tényező mellett) annak, hogy nem találtuk meg a környező nemzetiségek kezét, vagy csak nagyon későn, a szabadságharc második szakaszában tettünk erre irányuló kísérletet. Ezen a súlyos

kérdésen, valljuk meg, történetírásunk bizonyos eleganciával siklott át.

Ehhez társul az a kérdés, hogy például miért volt lehetséges a túlnyomórészt parasztokból álló szlovák nép demokratikus nemzeti törekvéseit olyan könnyen szembeállítani a kis- és középnemesek által vezetett magyar szabadságharccal? Nem korlátozták-e retrográd osztályelőítéletek olyan magyar vezetők gondolkodását is, akik egyébként a következetesebbek közé tartoztak? Nem kívánok ebben a kérdésben most állástfoglalni, de az az érzésem, hogy a tárgyilagos nemzeti önismerethez eljutni akarván, itt is van még megnézni való. Ez természetesen a szaktörténészekre, ennek a korszaknak a specialistáira vár.

Helyes az a megállapítás, és ez is a nemzeti önismeret kérdéséhez tartozik, hogy a magyar Tanácsköztársaság egyik-másik történelemkönyvünkben úgy szerepel, mint ami majdnem a semmiből, vagy legfeljebb az első világháborúból pattant ki és nem tárulnak fel sokkal mélyebbre, legalább egy fél évszázadra, vagy annál messzebbre visszanyúló történelmi gyökerei. Itt is van korrigálni való, és azt hiszem, hogy ezek mind beletorkolnak a hazafiság kérdésébe.

Nem tártuk fel még eléggé a Horthy-korszak 25 évének azokat a mélységeit, negatív örökségét, amelyek a mai közvélemény, a mai közhangulat sok megnyilvánulásában szerepet játszanak.

Vagy itt van egy olyan kényes kérdés, amelyet történelemkönyveink sommásan úgy intéznek el, hogy mi voltunk itt a Hitler-fasizmus utolsó csatlósai. Illyés Gyula például ezt az állítást a Malom a Séden című színdarabjának bevezetőjében, hogy úgy mondjam, megkontrázta. Utalt arra, hogy az osztrákok is tovább harcoltak a német fasiszták oldalán. Ezen is lehetne vitatkozni. Nézetem szerint az, hogy szabályos magyar katonai alakulatok még jóval a Lajtán túl is harcoltak a szovjet csapatok, a bolgárok stb. ellen, elég egyértelmű tény. Ám hadd említsem meg a dolgoknak egy másik részét. Van olyan törekvés egyes történészeknél, amely — helyes és nagyon szükséges ez! — az antifasiszta ellenállás katonai vonatkozásait kutatja és terebélyesíti ki. Mégis, itt-ott olyan eltúlzott beállítással is találkozunk, hogy a tájékozatlan emberben az a benyomás kelhet: hatalmas, széles körű ellenállási mozgalom bontakozott ki. Ez egy másik, ellentétes véglet.

A háború alatti ellenállási mozgalomnak sokféle formája volt. Kétségtelen, hogy harcoltak a szovjet csapatok mellett olyan magyar reguláris, magyar katonai alakulatok, amelyekről eddig nagyon keveset tudtunk: ez az utolsó évek kutatása. Egyoldalúság, ha nem egyéb, azt állítani, hogy az ellenállás eszményíthető for-

mája a Séd melletti malomban a „kivárási politikában" volt. A helyes arányokat megbízható kutatások alapján feltárni, abból a megfelelő következtetéseket levonni: íme ez is része a nemzeti önismeretnek.

Még mindig nem tudjuk jól ábrázolni (s itt van a dolog egyik ugrópontja), hogy a mi népünk honnan és hová megy. Ezt persze könnyű így kimondani, ahogy én teszem, de a történetírásunk még nem jutott el addig a fokig, amikor ezt megfelelően ábrázolni tudja: vagy túlságosan rikító, érdes és éles színekkel festi a múlt bizonyos jelenségeit, vagy semmitmondóan.

Nem szeretném teljesen egyöntetűen elmarasztalni a tankönyvíróinkat, bár néha meghökkentő jelenségeket lehet találni. Ne feledjük el, hogy amíg egy szemlélet, annak minden részében kialakul, addig egy bizonyos társadalmi lehiggadásnak, bizonyos távlatnak kell bekövetkeznie, s a konkrét történeti kutatások bizonyos mennyiségének is, amivel még nem állunk elég jól. Ez idő kérdése. De az biztos, hogy megvan a törekvés a javításra. Aki például ismeri a legújabb, most megjelenő iskolai történelemkönyveket, az láthatja, hogy ezek egy lépéssel már közelebb visznek ahhoz a nemzeti önismerethez, amely a hazafiságnak az alapja, közelebb visznek, mint a mondjuk három, négy, vagy öt évvel ezelőtt használatban volt tankönyvek.

Kutatás kérdése még az is, hogy az 1948 utáni különböző túlzásokból és hibákból — ahogy erre a bevezetőben céloztam —, mennyi volt az, ami történelmileg szinte „elkerülhetetlen" volt, mennyi a bajok szubjektív, voluntarisztikus vagy egyéb okokból, vagy nemzetközi külpolitikai okokból keletkezett hányada, elnézést a triviális kifejezésért: egyáltalán mennyi ezeknek a hibáknak a „normája", bár minden vita elkerülése végett, hadd szögezzem le azt a véleményemet, hogy mi ezt a bizonyos történelmi „normát" messze túlteljesítettük.

De itt is felmerül az a nagyon fontos pedagógiai kérdés, hogyan ábrázoljuk ezeket a jelenségeket, akár iskolai tankönyvekben, akár irodalomban, akár másban: hogy ne mentsük azt, ami bűn és hiba, s ugyanakkor ne köpjük szemen magunkat, mert egyelőre e között a két véglet között ingadozik az irodalmunk, az egész ábrázolásunk. Ez nagyon nehéz feladat, s teljesen egyetértek Veres Péternek azzal a közbeszólásával, hogy ez nagyon jelentős mértékben írói feladat. Írói feladat, művészi feladat, hadd tegyem hozzá, még akkor is, ha történelemkönyvről van szó. (*Veres Péter:* Fiatal íróink viszont nem mernek még csak patrióták sem lenni.) Így van.

Erre, ha megengedi Veres Péter, mindjárt a következő mondatban térek ki: ez egyes íróink „objektivitása", hogy jó szóval nevez-

zem: „antipolitikussága", Az a sajátos helyzet adódott (legutóbb egy cikkben, talán Molnár Géza említette), hogy pl. a mai francia írók témafelvetésukben és problémafelvetésükben társadalmibbak, politikusabbak, mint a mi íróink, s ez már idevág a patriótizmus kérdéséhez is.

Valaki felvetette itt, hogy a kommunista és szocialista írók elég nehéz helyzetben vannak. Tényleg nehéz helyzetben vannak azért, mert van egy olyan negatív nyomaték — amelyet az előbb mint kispolgári közszellemet említettem — a mi társadalmunkban, amely bizonyos fokig lezárni törekszik az utat az ilyen alkotások, az ilyen megnyilatkozások előtt. Mintha a pozitív, a haladás melletti állásfoglalás valami restellnivaló dolog lenne. Azt hiszem, ha a művészet és az irodalom bármelyik területét nézem is, tapasztalható egy ilyen sajátos tartózkodás — mondjuk a háború előtti hangvételhez képest, szocialista országokban is, kapitalista országokban is. A kommunista és szocialista írók talán még nem találták meg azt a hangot, amelylyel ezekhez a kérdésekhez hozzá kell nyúlni, néha mintha félnének nevükön nevezni a dolgokat. A feladat tényleg sürgető, s hadd említsem meg, a bókolás minden árnyalata és minden szándéka nélkül, hogy idősebb, nem kommunista íróink közül egyedül talán Veres Péter az, aki a társadalmi lelkiismeret kérdését a legkülönbözőbb vonásokban piszkálgatja és érzékelteti. (*Veres Péter:* Könnyű nekem, osztályélményeim vannak.) Felmerült, hogy milyen a mi fiatalságunk: cinikus-e, objektivista-e, anyagias-e stb.? Azt hiszem, elmondták itt már, hogy ilyen is, meg olyan is' Mindegyikkel egyetértek. Jó tizegynéhány éve foglalkozom fiatalokkal, s találkozom ilyennel is, olyannal is. Egyet azonban le kell szögezni: meg kell találnunk azt a pontot, amibe bele akaszthatjuk a horgunkat. Ez a fiatalság — így foglalhatnánk össze egy mondatban — érdeklődő, de kétkedő. Nincs benne az a teljes, nagy lelkesültség, amivel mondjuk 18—20, vagy kevesebb évvel ezelőtt is találkozhattunk, de érdeklődő.

Ha érdeklődő és kétkedő, ez kettőt jelent. Az egyik az, hogy ki kell elégíteni ezt az érdeklődést. A másik az, hogy a legnagyobb konkrétsággal és tárgyi,. ténybeli felkészültséggel kell ennek a kielégítésnek történnie. Ez az alapfeltétel, s természetes, hogy ehhez még formai követelmények is járulnak. Bizonyítani kell, amit mondunk, s lehet bizonyítani.

Több jel arra mutat, hogy ezeknek a fiataloknak feladat kell, hogy nincs elég feladatuk, mint fiataloknak, politikailag is fiataloknak. Itt csak arra utalok, hogy a vietnami háború kapcsán két egyetemen spontán, a KISZ keretei mellett indult el szolidaritási mozgalom. Miután a KISZ nem mozdult ezeken az egyetemeken, olyan szolidaritási mozgalom indult, amely kétségkívül ért el bizonyos

eredményeket, hallatlan lendületbe hozott, nem több, mint egy jónéhány tucat, vagy legfeljebb egy-kétszáz fiatalembert. Már-már a korábbi idők politikai élénkségét idézte ez a mozgás; igaz, hadd tegyem hozzá, hogy szemléletükben, módszereikben ezek a fiatalok végigcsinálták, újracsinálták ugyanazokat a primitív, szektariánus, túlzó hibákat, amelyeket mi elkövettünk fiatal korunkban, harmincegynéhány évvel ezelőtt. Ezekről azt hittük, hogy kinőttük őket és ma már nem jelentkeznek.

Nagyon fontos az, amit ezek a fiatalok igényelnek: hogy embernek tartsuk őket és ne gyúrnivaló nyersanyagnak. Elég gyakran hallható pedagógusok közötti megbeszéléseken is, hogy ezeket a fiatalokat ilyenné kell *alakítani*, olyanná kell *alakítani*. Ennél én mint pedagógus fontosabbnak tartom azt, hogy felkeltsük a fiatalok öntevékenységét, ami természetesen nagyon nehéz dolog, s ezen az öntevékenységen keresztül próbáljunk rájuk úgy hatni, hogy alakuljanak.

Még egy megjegyzés a nemzeti önismeret kérdéséhez. Milyen hazafiságot kívánunk mi az emberektől, a fiatalságtól stb.? Általában természetes, hogy szocialista hazafiságot kívánunk, ezt körvonalaztuk már sok oldalról. De ne kövezzenek meg, kedves hallgatóim, én azt szeretném, ha ezt mint *célt* tűznénk ki magunk elé, és a *közvetlen* eredményekben legyünk szerényebbek. Elégedjünk meg azzal — s ez már nemcsak a tanulóifjúságra vonatkozik, hanem általában a társadalom jelentős részére —, ha el tudnánk érni azt, hogy valamirevaló progresszív hazafiság — tehát még nem szocialista hazafiság —, hanem progresszív, demokratikus és mint ilyen: *tudatos* hazafiság-szellem fejlődjék ki. Ha ezt elérjük, akkor már nyert ügyünk van. (Ennek egyik feltétele azonban, hogy alapját — mintegy magként — egy tudatosabb réteg *szocialista* hazafisága alkossa.)

Azért tartom azt nagyon fontosnak, mert a *fokozatok* kitűzése és realizálása ebben a kérdésben rendkívül jelentős.

A továbbiakban egy-két megjegyzést tennék konkrét hozzászólásokhoz. Szeretnék belekötni Nyári Mária megfogalmazásába, aki, amikor a diákok véleményét ismertette arról, hogy kik szocialista hazafiak, a saját véleményét — ha jól emlékszem — úgy fogalmazta meg, hogy mindenki, aki a szocializmus építésében részt vesz. Engedje meg Nyári Mária, hogy én ezt kevesellem. Mert nézetem szerint a hazafisághoz — bár a cselekedetek súlyát nem akarom lebecsülni — valamelyes *tudati* elem is feltétlenül hozzátartozik. A szocializmus építésében becsületesen részt vehet olyan valaki is, akinek a tudatvilága — mondjuk — éppen a hazafiság vonatkozásában súlyos negatívumokkal terhes. Azt hiszem tehát, hogy nem kapcsolhatjuk ki a tudatnak, a hazafias tudatnak, a hazafias gondolatnak az igényét.

Egy-két megjegyzést Veres Péter hozzászólásához, akivel, hadd mondjam el (személyeskedve), immár több mint 30 év óta olyan viszonyban vagyok, hogy azok közül, amiket felvet, nagyon sok dologgal egyetértek, s mindig van egynéhány dolog, amivel nem értek egyet. Hadd tegyem hozzá — talán szűkítve a kört — azt kellene mondanom, hogy majdnem mindig egyetértek a *kérdés* felvetésével, de nem mindig értek egyet a *válasszal*, az általa adott válasznak a pontosságával. Most is vitázni kívánok vele egy-két kérdésben.

Az egyik: a taktikus hangszerelés kérdése. Ez tulajdonképpen megválaszolódott Veres Péter egy közbeszólásával, hogy „rossz értelemben vett taktikáról" van szó. A taktika, ha így vesszük — azért hadd mondjam el —, csak akkor rossz értelmű, ha őszinteséghíjas, meggyőződés nélküli mesterkedést értünk ezen a szón. Ha a taktika szónak a tulajdonképpeni értelmét vesszük, vagyis egy bizonyos cél elérése érdekében alkalmazandó módszereket, akkor semmi restellni való sincs benne. Hadd személyeskedjem ismét: amikor a háború előtt, vagy a háború alatt Veres Péter elment jobboldali diákszervezetekbe előadást tartani, és ezért a szocialista ifjúmunkások korholták —, akkor azt mondta, hogy „én meg tudom csinálni belülről — hiszen ezt mondtad körülbelül — azt, amit ti kívülről nem tudtok megcsinálni. Az a helyes taktika, ha oda megyek közéjük". Azt hiszem, hogy ezen tulajdonképpen semmi kifogásolni való sincs.

Hogy nem ment át eléggé a 30-as évek népi patriótizmusa a fiatalság tudatába? Én a vita élezése érdekében hajlandó lennék azt mondani, hogy néha túlontúl is átment. Miért ment át túlontúl? Azért, mert helyenként *változatlanul* ment át. Helyenként olyan formában és olyan eszmei lerakódásokkal terhelten, amelyen részben már a szóban forgó népi írók személyükben túl is jutottak. Azért néha olvassák a fiatalok itt-ott a Számadást (a régi kiadást is), a Futóhomokot, a Minőség forradalmát is, a Viharsarkot is elő-előkerítik. Ha ma ezeket az írásokat kritikusan olvassuk, akkor azt kell mondanunk, hogy bár óriási pozitívumot jelentettek abban az időben, a sovinizmus áradatával szemben, valóban nem irányultak más népek ellen sem, a birodalmi gondolat sem volt bennük, de én nem merném azt mondani, hogy nem volt bennük olyan, amit ma minden megfontoltság mellett is ne úgy kellene mondanunk, hogy gyakran kissé a nacionalizmus szelétől megkapott. (*Veres Péter:* Társadalmi problematikájában zavaros és tisztázatlan volt, sőt túl taktikus.) Bizonyára ilyen is volt benne.

Egyetértek Veres Péterrel abban is, hogy amikor nacionalizmusról beszélünk, akkor nézzük meg azt is, hogy ezt a nacionalizmust a külső elnyomás, az imperializmus milyen módon élesztette fel, mi-

lyen módon táplálta, nézzük meg mindazt, ami ezt „magyarázza". Még ebbe a kifejezésbe is belemegyek. De hadd tegyem talán hozzá, hogy *megérteni* valamit nem azonos az *elfogadással.* Van egy közismert francia mondás, hogy „mindent megérteni annyi, mint mindent megbocsátani". Én ezt nem írnám alá. Meg kell valamit érteni, meg kell egy jelenséget alaposan értenünk gyökereiben, táptalajában ahhoz, hogy megfelelően bíráljuk, és szükség esetén elítéljük. Világos, hogy különbséget kell tennünk és Lenin erről is nagyon sokat írt (a jelenlevők bizonyára jól ismerik), a kis nemzetek nacionalizmusa és az elnyomó, imperialista nacionalizmus között, de nem azért, hogy minden további nélkül helyeseljük, hanem, hogy történelmi gyökereit feltárjuk. Leninnek nagyon komoly harca volt például az első világháború alatt a lengyel nacionalistákkal a munkáspárton belül. Nem akarok ebbe a kérdésbe belemenni, mert távolra vezetne.

Abban is egyetértek Veres Péterrel, hogy a szocialista szemlélet csak kisebb közösségekben realizálódhatik. De hozzá kell tennem: ahhoz, hogy kisebb közösségekben realizálódjék, mint alapfeltételre, szükség van arra, hogy előbb nagy közösségekben, nagy tömegekben, társadalmi méretekben teremtődjenek meg az alapjai. Úgy lehetne ezt mondani, és ennek éppen most, a szociológiai vitákban van talaja, hogy bár túlzások és balfogások voltak, nem volt helytelen éveken át csak osztálykategóriákban gondolkodni, mondjuk osztályt osztállyal szembeállítani, leszámítva a tényleg jelentkező túlzásokat. Ez bizonyos időben szükségszerű volt.

Ma, és nemcsak 1960-ban, hanem már jónéhány év óta eljutottunk oda, amikor az osztálykategóriákon belül igenis hangsúlyt kapnak majd a kisebb közösségek. Félreértés elkerülése végett hadd mondjam meg azonban, hogy nem a „Mathiász panzió-féle" kisebb közösségekre gondolok, hanem olyan közösségekre, amelyek a szocialista társadalom természetesen adódó közösségei. Veres Péter is például a szocialista diákokat említette ilyenekül.

(*Veres Péter:* Egy iskola tantestületét, egy iskola tanulóközösségét, egy katonai századot, mint közösséget.)

Mindezekkel teljes mértékben egyetértek. Azt hiszem, világos a különbség az ilyen közösségek között, amelyek a szocialista társadalomból, a szocializmust építő társadalom valóságából organikusan nőttek ki és másfelől az olyan véletlen összeverődések között, mint amilyennek szemmel látható propagandát csinál Németh László a „Mathiász-penzióban", és másutt, amelyek mesterkélt, véletlenül összeadódott és tulajdonképpen nem a társadalom termékeként, hanem bizonyos értelemben az adott társadalom ellenére létrejött kö-

zösségek. (*Veres Péter:* Ez az ő sziget-gondolatából származik.) Pontosan az, egy lépéssel sem jutott tovább, sajnos.

A szocialista országok közötti nacionalizmus kérdéséről Szépe Gyula részletesen elmondta, hogy milyen tényezők azok, amelyek a szocializmus építése során is tápot adhatnak a nacionalizmusnak. Egy kicsit félreérthető, amikor a tápot adó tulajdonságok között megemlíti azt, hogy a nemzeti öntudat és büszkeség a szocializmus viszonyai között megerősödött. Én ezt semmiféleképpen nem hoznám kapcsolatba a nacionalizmussal, mert úgy tűnhetnék, hogy a nemzeti öntudat, vagy a nemzeti büszkeség magában hordja a nacionalizmust, vagy úgy tűnnék, hogy egyes országokban a nemzeti büszkeség hipofizis-mirigyei túlságosan működnek. (*Szépe Gyula:* Egyetértek! Arról van csak szó, hogy vele együtt a nacionalista kísérők, a nacionalista mozgalmak kicsit felelevenednek. *Veres Péter:* Tovább megyek. Ezt a büszkeségre való hivatkozást meg kellene fontolni. A magyarokban úgy is sok a hetykeség, a büszkeségnek rossz fajtája!)

Farkas Sándor: Biztosan. Én még azt is felvetném ebben a szűk körben, hogy adott esetben például a nacionalizmus lehet olyan törekvésnek a gyümölcse — most nem a tömegekben élő maradványnacionalizmusra gondolok —, hogy a vezetők több kötőanyaggal igyekeznek magukhoz kötni a népet, vagy a nép bizonyos részét. Világos dolog, hogy ezt nem tarthatjuk megengedhetőnek és nem fogadhatunk el egy ilyen álláspontot.

Most már igazán csak egy-két megjegyzés, Máriássy Judit és Veres Péter egy-egy észrevételére. Egyes esetekben számolnunk kell azzal, hogy a hatalomnak van egy bizonyos vonzása, és mondjuk meg, hogy van egy bizonyos kockázata. Azt hiszem, tétel gyanánt szögezhetjük le, hogy semmiféle hatalomra jutott társadalmi rendszer nem menekülhetett meg és nem fog megmenekülni a konformisták tömegétől, a hatáskörüket hatalmi pozíció gyanánt felhasználó egyes emberektől, a konjunkturálisan oda csapódott elemek tömegétől. Igaz, hogy abban az időben, amikor Veres Péter kerékpáron jött fel Újvárosról előadást tartani az ifjúmunkásoknak, hogy a nyolc pengő vasúti költséget megspórolja, mi ezt nem vettük még számításba. Nem számoltunk eléggé vele, hogy a konformizmusnak ez a nyomása, ez az áradata ilyen intenzíven fog jelentkezni.

Ez ma olyan kockázat, amely a hatalommal jár. Ezt tudomásul kell venni, természetesen harcolva ellene.

Hadd tegyem hozzá, találkozunk az ellenkezőjével is. Az emberi minőségeket két évtized alatt (különösen olyan kedvezőtlen körülmények között lezajlott két évtized alatt, mint a miénk volt), nem

lehet gyökerében megváltoztatni, még ha a törekvéseink meg is vannak rá.

Szabó Miklós felvetette, hogy most már elég az önostorozásból. A kérdés nagyon nehéz. Én nemzeti önismeret címszó alatt erre kitértem. De ne felejtsük el, hogy amennyire el kell ítélnünk az ezen a téren elkövetett túlzásokat, annyira tiltakozni kellene a „borítsunk rá fátylat" jelszó ellen. Nekünk a megelőző két évtizedet (részben hála istennek, részben sajnos), vállalnunk kell úgy, ahogyan volt. Egy részét vállaljuk és büszkék vagyunk rá ma is, más részét szégyelljük és elítéljük, és ezt a szégyent nem titkoljuk. A kettő között egyensúlyt teremteni, a társadalmi fejlődésről teljes színképet adni nagyon nehéz feladat pedagógiailag is. irodalmilag is, de nem nyugodhatunk meg, meg kell oldanunk ezt a feladatot képességeinkhez képest.

Daróczy Sándor felszólalását illetően: nem tartom nagyon szerencsének, hogy a fiatalság számára olyan kérdést tegyenek fel: ki a szocialista hazafi. Részint azért, mert a fogalom teljes tisztázottsága nincs meg ezeknél az ifjú embereknél. Nem ismerik azokat az átvezető okokat, amelyekről itt ma, mi is tanácskoztunk. Másodsorban egyetértek azzal, hogy ez alkalmat ad az őszintétlenségre ilyen vagy olyan formában.

Végül ami a teendőket illeti. Rendkívül fontosnak tartanám, ha akár összefogva más szervekkel, amelyek ezekkel a kérdésekkel foglalkoznak, egy sor a társadalomban élő kérdésekre kidolgoznánk egy sor a társadalomban élő kérdésre kidolgoznánk akár zártabb használatra, vagy akár szélesebb publikációra is részletes, nagyon tárgyilagos anyagokat. Olyanokra gondolok, mint az etnográfiai kérdések a Magyarországtól különélő magyarság körében, olyanokra, mint a magyar nacionalizmus igazi arculata a dualizmus és a Horthy-korszak idejében. Olyan kérdésekre gondolok, mint a magyar parasztok sorsa a bécsi döntések után. például Szlovákiában, amikor a magyar urak vissza akarták tőlük venni a Csehszlovákia által nekik kiosztott földeket.

Vagy összehasonlítás egyes kapitalista országok gazdasági, társadalmi, kulturális fejlődésével, és így lehetne még sorolni a kérdéseket, amelyeket ki lehet és ki kellene dolgozni. Azt hiszem, akkor tekinthetjük eredményesnek — ezzel is kezdtem — a tanácskozásunkat, ha valamilyen formában, valamilyen távlatban ilyen, vagy hasonló jellegű munka elkezdődik.

TARTALOM

Dr. Kovács Máté megnyitó beszéde 5

Farkas Sándor előadói beszéde 5

Simon Péter hozzászólása 22

Dr. Nyári Mária hozzászólása 30

Veres Péter hozzászólása 36

Ormos Tibor hozzászólása 42

Máriássy Judit hozzászólása 48

Szabó Miklós hozzászólása 50

Dr. Daróczy Sándor hozzászólása 51

Csohány Gabriella hozzászólása 53

Salamon Jenő hozzászólása 55

Szépe Gyula hozzászólása 60

Varsányi Gábor hozzászólása 66

Horváth Lajos hozzászólása 67

Dr. Mincsev Mihályné hozzászólása 69

Fedor Béla hozzászólása 70

Farkas Sándor vitazáró beszéde 70

Egy sokat vitatott kérdés tisztázásához nyújt nagy segítséget...

A MAGYAR NACIONALIZMUS KIALAKULÁSA ÉS TÖRTÉNETE

Történetírásunk új eredményeit összefoglaló, hasznos és korszerű kézikönyv e tanulmánygyűjtemény, amelyet Andics Erzsébet irányításával és szerkesztésében történész munkaközösség készített. A mű szerzői rámutatnak, mi a különbség az elavult nacionalista hazafiság és a korszerű, a köz javáért cselekvő hazaszeretet között.

464 old. Ára: 56,— Ft

KOSSUTH KÖNYVKIADÓ

TANULMÁNYOZÁSÁT AJÁNLJUK!

Ságvári Ágnes

TÖMEGMOZGALMAK ÉS POLITIKAI KÜZDELMEK BUDAPESTEN 1945–1947

A könyv kitűnő áttekintés az 1945—1947-es esztendők izgalmas politikai küzdelmeiről, amelyek mai életünk, fejlődésünk útjait kijelölték. A szerző felidézi a legfontosabb hatalmi posztok megszerzéséért folytatott küzdelmeket az újjáépítés programján át a párt eszmei, szervezeti egységének kialakításáig.

332 old. **Ára: 35,— Ft**

KOSSUTH KÖNYVKIADÓ

A népi demokratikus korszak politikai történetének egyik legfontosabb kérdését tárgyalja.

Ságvári Ágnes

NÉPFRONT ÉS KOALICIÓ MAGYARORSZÁGON 1936 – 1948

A történeti és elméleti előzmények felvázolása után a korabeli újságok híradásainak, politikusok akkori és későbbi megnyilvánulásainak, valamint eddig ismeretlen dokumentumoknak a fényében ismerteti a magyarországi demokratikus pártok tevékenységét. Bemutatja az őket alkotó társadalmi, politikai rétegeket, jellemzi vezetőiket. Felidézi az 1945 utáni földreform, a népi bizottságok és az új államszervezet, valamint a koalíciós kormányzat tengelyét alkotó pártszövetség kérdésében kialakult vitákat és azok megoldását.

308 old. **Ára: 35,— Ft**

KOSSUTH KÖNYVKIADÓ

A NAGY OKTÓBERI SZOCIALISTA FORRADALOM
50. ÉVFORDULÓJÁRA

LENIN
Rövid életrajz

Az olvasó e kis könyvből nemcsak a nagy forradalmárt és államférfit, a bolsevik párt megszervezőjét, az októberi forradalom géniuszát, a szovjet állam alapítóját ismeri meg, hanem — ami mindettől elválaszthatatlan és nem kevésbé időszerű — Lenint, az embert is, azt a Lenint, aki nem annyira vezér, mint inkább vezető, akit a szovjet emberek nem maguk felett állónak, hanem a magukénak éreztek.

192 old. **Ára: 18,— Ft**

KOSSUTH KÖNYVKIADÓ

A NAGY OKTÓBERI SZOCIALISTA FORRADALOM
50. ÉVFORDULÓJÁRA

John Reed

TÍZ NAP, AMELY MEGRENGETTE A VILÁGOT

Lenin így ír a könyv első orosz kiadásának előszavában:
„A legnagyobb érdeklődéssel és egy pillanatra sem lankadó figyelemmel olvastam John Reed Tíz nap, amely megrengette a világot című könyvét. Fenntartás nélkül ajánlom e könyvet a világ munkásainak. Szeretném, ha sok millió példányban megjelenne és minden nyelvre lefordítanák. A valósághoz híven és igen elevenen ismerteti azokat az eseményeket, amelyek oly jelentősek a proletárforradalom és a proletárdiktatúra tényleges megértése szempontjából..."

Az ünnep alkalmából megjelenő könyv egy részéhez hanglemez is készült, amelyről Lenin hangját hallhatjuk, a Mi a szovjet hatalom? és a Felhívás a Vörös Hadsereghez című beszédéből egy-egy részletet, melyet a lemez másik oldalán magyarul Sinkovits Imre tolmácsol.

256 old.

Ára kötve: **25,— Ft**
hanglemezzel: **46,— Ft**

KOSSUTH KÖNYVKIADÓ

A NAGY OKTÓBERI SZOCIALISTA FORRADALOM
50. ÉVFORDULÓJÁRA

A SZOVJETUNIÓ 50 ÉVE SZÁMOKBAN

Írták: Vajda Péter — Holka Gyula

A Szovjetunió 50 éves fejlődését ismerteti a kötet, melyet rendkívül sokatmondó, érdekes összehasonlító adat és szemléltető grafikon illusztrál.

Nélkülözhetetlen kézikönyv mindazok számára, akik valamilyen formában méltatni kívánják az 50 éves jubileumot, felvázolja a legújabb ötéves terv várható eredményeit is.

192 old. Ára:7,— Ft

KOSSUTH KÖNYVKIADÓ